

ДОЦЕНКО ОЛЕНА ЛЕОНІДІВНА

**СЕМАНТИКО-ПРАГМАТИЧНИЙ
СИНТАКСИС:
ОСОБЛИВОСТІ ВИРАЖЕННЯ
МОДАЛЬНОСТІ**

Київ 2006

ББК 81.2 укр-2

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Мойсієнко А.К. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри сучасної української мови Інституту філології Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

Степаненко М.І. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Полтавського державного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка.

Гальона Н.П. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова.

За редакцією кандидата філологічних наук, доцента, доцента кафедри української мови Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова **О.І. Леути**

Доценко О.Л. Семантико-прагматичний синтаксис: особливості вираження модальності: Монографія – К.: Міленіум, 2006. - 226 с.

ISBN 966-80-63-921

У посібнику на матеріалі сучасної української мови визначено категоріальний статус модальності, описано особливості вираження засобами мови субкатегоріальних значень модальності. Дослідження проведено на засадах семантичного та прагматичного аспектів лінгвістики, що відповідає сучасній тенденції антропоцентризму мовознавства, з урахуванням основних засад модальної логіки та сучасних поглядів на формування і структуру висловлення.

Для викладачів, аспірантів і студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів.

ПЕРЕДМОВА

Кінець ХХ – початок ХХІ століття, як і будь-який інший період, що припадає на злам епох, позначені антропоцентризациєю всіх галузей науки, зокрема й лінгвістики. Це, зокрема, зумовило перехід від опису формальної структури мови як універсального засобу спілкування до аналізу особливостей реалізації мовними засобами суб'єктивних смислів. Серед категорій, які стали об'єктом системних досліджень, особливе місце посідає категорія модальності, вивчення якої передбачає урахування трьох аспектів семіотики: 1) синтактичного, який встановлює, як побудоване висловлення і як індивідуальні бачення й оцінки реалізуються в усталених мовних формах; 2) семантичного, у якому йдеться про відображення мовцем засобами мови об'єктивних реалій; 3) прагматичного, який, “вивчаючи відношення знаків до людей, які ними користуються, показує, навіщо була сказана певна фраза, що має відбуватися далі”¹ та пов'язує людину з висловленням, мовленнєвою ситуацією та контекстом. Модальність є тією категорією, в якій найбезпосередніше взаємодіють прагматичний, семантичний і синтактичний аспекти висловлення, однак домінування прагматичного аспекту зумовлює необхідність визначення й аналізу модальності як особливої граматичної категорії в контексті досліджень модальної логіки, зокрема вимагає зіставлення структури модального судження та мовного висловлення. Такий підхід до визначення категорії модальності пояснюється її універсальністю, адже модальність належить до тих лінгвістичних категорій, “які не залежать від більш чи менш випадкових фактів існування мов. Ці категорії є універсальними, оскільки вони властиві всім мовам, хоча вони рідко виражаються в цих мовах ясно і недвозначно”². Універсальність категорії модальності зумовлюється тим, що вона “належать до тієї галузі мовних явищ, де їх зв'язок з логічною будовою мислення виявляється

---

¹ Акімова Г.Н. Новое в синтаксисе современного русского языка. – М.: Высш. шк., 1990 – С. 79.

² Есперсен О. Философия грамматики. – М., 1958. – С. 57.

найбезпосередніше”¹.

Різноманітність підходів до тлумачення модальності в сучасних мовознавчих дослідженнях свідчить про недостатній рівень аналізу цієї категорії й зумовлює актуальність обраної теми. Особливо важливими для сучасного українського мовознавства є питання визначення категоріального статусу та кола субкатегоріальних значень модальності з урахуванням синтактичного, семантичного та прагматичного аспектів висловлення, результатів дослідження структури модального судження, компоненти якого, хоча й не завжди виражаються засобами мови, проте є обов’язковими для розуміння характеру співвідношення змісту висловлення і фактів позамовної дійсності, та особливостей експлікації суб’єктивних ставлень мовця до цього змісту з погляду ступеня його достовірності, необхідності чи бажаності, його раціонально-оцінної чи емоційно-оцінної характеристики. Такий підхід до аналізу мовної модальності дозволяє диференціювати суто комунікативні категорії (тему, рему, комунікативну установку висловлення тощо) та модальність як логіко-граматичну категорію, що формується на рівні судження й, отримуючи відповідне граматичне оформлення, актуалізується мовцем у мовленнєвому акті чи контексті з метою не тільки впливу на реципієнта, а й вираження власного ставлення до змісту повідомлення. Типовим для експлікації об’єктивної та суб’єктивної модальностей є об’єктно-з’ясувальні конструкції, які в лінгвістиці визначаються ще як експліцитні висловлення. Дослідження особливостей побудови та функціонування таких конструкцій у мовленні дозволяє визначити і проаналізувати специфіку поєднання суб’єктивно-модальної та об’єктивно-модальної площин на рівні синтаксичного висловлення.

З огляду на це метою пропонованої праці є з’ясування особливостей формування й експлікації об’єктивно-модальних і суб’єктивно-модальних значень, характеру їх взаємодії у структурі об’єктно-з’ясувальних висловлень.

---

¹ Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. – М.: Наука, 1988. – С. 37.

Основою монографії стала дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук “Модальність у вираженні об’єктно-з’ясувальних відношень”, захищена 2001 року. Однак, як з’ясувалося в ході вивчення сучасних тенденцій у дослідженні лінгвістичних явищ, семантико-прагматичний синтаксис, і категорія модальності зокрема, не втратили наукової привабливості за останні п’ять років, про що свідчить чимала кількість дисертацій, присвячених аналізу особливостей вираження модальних значень у різних мовах і захищених як в Україні, так і за кордоном¹. Це спонукало автора винести на розсуд наукового загалу свій скромний доробок.

Автор висловлює щире подяку науковому керівникові, редактору видання доцентіві кафедри української мови Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, кандидату філологічних наук **Олександрові Івановичу**

---

¹ Шинкарук В.Д. Модус і диктум у структурі речення: Дис... д-ра філол. наук: 10.02.01. - К., 2003; Драгомирецький О.О. Семантичні типи і структура референції висловлювань гіпотетичної модальності (на матеріалі французької, англійської і української мов): Дис... канд. філол. наук: 10.02.15. - Одеса, 2004; Рогожа В.Г. Засоби вираження вольової модальності в текстах кодексів України: Дис... канд. філол. наук: 10.02.01. - К., 2005; Шадчина А.С. Текстотвірні функції епістемічної модальності в давньогрецькому філософському дискурсі (на матеріалі текстів Геракліта і Платона): Дис... канд. філол. наук: 10.02.14. - К., 2005; Телецька Т.В. Предметна модальність і модальність вірогідності у мові та мовленні (на матеріалі української, російської, французької та англійської мов): дис... канд. філол. наук: 10.02.15. - Одеса, 2005; Скибицька Н.В. Епістемічна модальність в англійській мові (діахронний аспект): Дис... канд. філол. наук: 10.02.04. - К., 2004.; Балута А.А. Эволюция средств выражения ирреальной модальности в сложноподчинённых предложениях русского языка: На материале переводов евангельских текстов: Дис... канд. филол. наук: 10.02.01. - М., 2005; Данг Тхи Шам. Употребление форм глагольного наклонения как основной способ выражения модальности в русском языке: с позиции носителя вьетнамского языка: Дис... канд. филол. наук: 10.02.01. - М., 2005; Демидова И.А. Средства выражения побудительной модальности в русском и английском языках: на материале газет: Дис... канд. филол. наук: 10.02.01, 10.02.19. - Калининград, 2005; Левичева Е.В. Микрополе инфинитива в функционально-семантическом поле модальности: на материале брянских говоров: Дис... канд. филол. наук: 10.02.01. - Брянск, 2005; Федосеева А.В. Имплицитная модальность высказывания в коммуникативно-прагматическом аспекте: Дис... канд. филол. наук: 10.02.01. - Белгород, 2005; Гребнева О.В. Модальность необходимости в законодательных текстах Европейского Союза: на материале немецкого и английского языков: Дис... канд. филол. наук: 10.02.20. - Казань, 2004; Грецкая Е.С. Роль подчинительных союзов в формировании модальности сложноподчиненных предложений со значением обусловленности: условные и причинные конструкции: Дис... канд. филол. наук: 10.02.01. - Липецк, 2004; Исламова Э.М. Лексико-грамматические средства выражения эпистемической модальности в английском и даргинском языках: Дис... канд. филол. наук: 10.02.20. - Махачкала, 2004 тощо.

Леуті, рецензентам: завідувачеві кафедри сучасної української мови Інституту філології Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, доктору філологічних наук **Анатолієві Кириловичу Мойсієнку**, завідувачеві кафедри української мови Полтавського державного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка, доктору філологічних наук **Миколі Івановичу Степаненкові** та доценту кафедри української мови Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, кандидату філологічних наук **Наталії Павлівні Гальоні** за цінні поради, рецензування та підтримку.

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТИ СЕМАНТИКО-ПРАГМАТИЧНОГО АНАЛІЗУ МОВНИХ ЯВИЩ

Ми живемо у світі знаків і символів, створених людством за довгий час свого існування. Процес творення, відтворення та дешифрування знаків відбувається щомиті й не припиниться, доки існуватиме біологічне життя. Однією з найуніверсальніших і найцікавіших природних знакових систем є людська мова.

Визначення людської мови як знакової системи робить її об'єктом дослідження семіотики (гр. *semeion* – знак) – науки про знаки та знакові системи. Однак відразу слід зауважити, що мова відрізняється від інших семіотичних систем (“танці бджіл”, дорожні знаки тощо), зокрема і від інших “звукових систем у людському суспільстві, своєю гнучкістю, поєднанням у собі відносно замкнених систем (фонетика, афіксальне словотворення) та відносно відкритих систем (словосполучення, набір або інвентар лексичних елементів), здатністю змінюватися у часі та просторі, будучи одночасно й тим, що В. Гумбольдт називав грецькими словами “ергон” (продукт – наслідок процесу) та “енергія” (процес, тобто самоорганізація та самовдосконалення)”¹. Але, незважаючи на цю низку характерних ознак мови як знакової системи, слідом за Чарлзом Уільямом Моррісом, засновником класичної семіотики, мусимо визнати, що мовні знаки, як і будь-які інші, можуть функціонувати лише у процесі семіозису, який “у традиції, що походить від греків, зазвичай розглядається як такий, що містить три (або чотири) чинники: те, що виступає як знак; те, на що вказує (*refers to*) знак; дія, в силу якої відповідна речивняється для інтерпретатора знаком”². Отже, мова як семіотична система розглядається у трьох аспектах: синтактичному (коли йдеться про дослідження

---

¹ Білецький А.О. Про мову і мовознавство: Навч. посібник для студентів філол. спец. вищ. навч. закладів. – К.: АртЕк, 1997. – С. 165.

² Моррис Ч.У. Основания теории знаков // Семиотика. - М.: Радуга, 1983. – С. 39.

особливостей структури та сполучення мовних знаків, тобто про їх парадигматичні та синтагматичні зв'язки), семантичному (коли йдеться про вивчення значень мовних знаків, тобто їх співвідношення з позамовною дійсністю) і прагматичному (коли йдеться про аналіз відношення знаків до тих, хто їх творить та інтерпретує, тобто до людини). Такий підхід до вивчення мовних явищ дозволяє, як слушно зауважив В.Г. Гак, дати відповідь на три основні запитання: *що сказано?* (семантика), *як сказано?* (синтактика), *чому (навіщо) сказано?* (прагматика)¹.

Вперше поставив лінгвістику в ряд наук про знакові системи Ф. де Соссюр, який назвав цю науку семіологією. “Де Соссюр визнав першочерговим для лінгвістики розуміння *знака* як двобічної сутності. В одній його площині лежить матеріал (форма), чи *означувальне* (в термінах Соссюра), у другій – значення, чи *означуване*. Цю єдність двох сторін неможливо розірвати, як аркуш паперу не розділиться на пряму й зворотну частини”².

Однак засновником семіотики вважається не Соссюр, а Чарльз Сендерс Пірс, який обґрунтував своє бачення цієї науки в праці “Елементи логіки”³. Назва роботи красномовно свідчить про напрямок дослідження – Ч. Пірс займався формальним вивченням знаків, а науку про знаки ототожнював з логікою.

Так були сформовані два напрямки дослідження знаків. Причому “варто зазначити, що іноді термін “семіологія” вказує на соссюрівську традицію, а термін “семіотика” – на традицію пірсівську, хоча зараз правильніше говорити про те, що останній термін цілком покриває весь дослідницький простір”⁴.

Ч. Морріс ще 1938 р., обґрунтовуючи основні засади семіотики як науки про “речі та властивості речей у їх функції бути знаками”⁵, вказав на необхідність розглядати мовні знаки в певному семіотичному комплексі, не

---

¹ Гак В.Г. Сопоставительная прагматика // Филологические науки. – 1992. - № 3. – С. 78 – 79.

² Почепцов Г.Г. Семіотика. – М.: “Релф-бук”, К.: “Ваклер”, 2002. – С. 123.

³ Пірс Ч.С. Елементи логіки // Семіотика. - М.: Радуга, 1983. – С. 151 – 210.

⁴ Скрипник К.Д. Семіотика: посібник для студентів – Ростов-на-Дону: РІО Ростовського філіала Російської таможенної академії, 2000. – С. 5.

⁵ Морріс Ч.У. Основи теорії знаків // Семіотика. - М.: Радуга, 1983. – С. 38.

відокремлюючи кожен з визначених аспектів: “Перевага дослідження, яке враховує три виміри, полягає у тому, що воно визнає доцільними всі ці погляди, оскільки вони відображають три аспекти одного явища”¹.

Універсальність семіотики як науки про знакові системи полягає в тому, що вона “не вивчає конкретні мови, як, наприклад, російську, німецьку, англійську, литовську, це завдання окремих мовознавчих наук – русистики, германістики, литуїстики. Семіотика займається тим, що є спільним для всіх мов незалежно від їхнього словникового складу, їхньої граматичної структури, від того, виникли вони природним шляхом чи були створені з певною метою. Своїм поняттям знака семіотика охоплює не тільки слова таких мов, як російський, німецький, литовський і т.п., але й усі матеріальні утворення, які що-небудь означають або що-небудь позначають”².

Зараз семіотика є однією з найпопулярніших наук. Цей факт цікаво пояснює Є. Горний: “Однією з причин, на мою думку, є те, що вона робить життя більш “зрозумілим”, а отже, більш передбачуваним і комфортабельним. Вона стає ефективним психологічним захистом – захистом від реальності. Реальність у своїй наготі занадто приголомшлива і занадто небезпечна для наших обмежених “Я” і “фіксованих ідей”, що плекаються нами. З нею набагато легше мати справу, якщо попередньо звести її до “знаків”³.

Семантичні дослідження набули популярності у вітчизняному мовознавстві протягом другої половини минулого століття. Довгий час семантику розглядали як науку про значення слова. Однак упродовж 80-х – 90-х років ХХ століття під семантикою стали розуміти “а) весь зміст, інформацію, передавані мовою або якоюсь її одиницею (морфемою, словом, словосполученням, реченням); б) розділ мовознавства, який вивчає цей зміст, інформацію”⁴. Окрім того, семантику, слідом за Ч. Моррісом, Г. Клаусом та

---

¹ Там само. – С. 45.

² Лагута О.Н. Логика и лингвистика. – Новосибирск, 2000. – Ел. ресурс < <http://www.durov.com/linguistics1/laguta-00.htm>>.

³ Горный Е. Что такое семиотика? // Радуга, 1996. С. 168.

⁴ Кочерган М.П. Вступ до мовознавства. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2005. – С. 182.

іншими дослідниками знакового процесу, варто виокремлювати як один з аспектів семіотики. Отже, предметом семантичних досліджень є аналіз відношення між мовними знаками і світом, реальним чи уявним.

У сучасній лінгвістиці активно досліджується не лише семантика слова, а й семантика речення. Семантичний аспект синтаксису в українському мовознавстві ґрунтовно дослідили І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, Н.Л. Іваницька, А.П. Загнітко, О.І. Леута, Н.П. Гальона та інші¹.

Предметом зацікавлення дослідників семантичного аспекту синтаксису стала пропозиція, яка “являє собою семантичний інваріант, спільний для всіх членів парадигми речення і похідних від речення конструкцій (словосполучень, зворотів тощо). Це стабільне семантичне ядро, об’єктивна семантична константа речення, яка відображає структуру ситуації, події. Структуру ж пропозиції визначає предикат, який вказує на характер ситуації (позначає дію, процес, стан або якість предмета) і на відповідні місця для предметів – учасників ситуації (актантів, аргументів), зумовлює їх кількість і семантичні функції (ролі)”². Як зазначає О.І. Леута, предикат “містить у собі макет майбутнього речення і програмує набір позицій для семантичних наповнювачів. Закономірності заповнення семантичних позицій визначаються валентністю предиката, яка розглядається як властивість слова програмувати відношення з іншими словами у складі синтаксичних конструкцій, причому мається на увазі як їх структура,

---

¹ Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993.; Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.П. Граматика української мови. – К.: Рад.шк., 1982; Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення. – К.: Наукова думка, 1983; Галёна Н.П. Семантико-синтаксическая структура предложений гипотетической модальности в современном украинском языке: Дис... канд. филол. наук: 10.02.02 / Киев. пед. ин-т им. А.М. Горького. – К., 1990; Загнітко А. Теоретична грамати́ка української мови. Синтаксис. – Донецьк, 2001; Іваницька Н.Л. Двоскладне речення в українській мові. – К.: Вища шк., 1986; Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання.- К., 1994.

² Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – С. 121 – 122.

так і семантика”¹, адже валентність як семантико-синтаксична категорія пов’язана з семантичним узгодженням, яке “ґрунтується на повторюваності сем синтагматично пов’язаних слів”². Проблема валентності, вперше описана Л. Теньєром на початку ХХ ст., зараз є однією з найактуальніших в українському мовознавстві.

Тип предиката, характер його зв’язку з актантами визначає предикативність як питому ознаку речення, тобто його здатність функціонувати як одиниці, придатної для спілкування, і такої, що виражає часову і модальну актуалізацію того, про що йдеться. Подібно до того як слова іменують речі, якості, відношення, дії тощо, так само і речення іменують те, що можна назвати станом речей. Причому висловлення може позначати не тільки реальний стан речей, але й можливі чи бажані ситуації. Особливості реалізації предикативних відношень різних типів також становлять інтерес дослідників семантичного синтаксису.

Прагматика тривалий час не була об’єктом систематичних досліджень. Таке ігнорування мовознавців цього аспекту лінгвістики пояснюється тим, що прагматика вимагає інтегрованого підходу: проводити прагматичний аналіз мовних явищ не можна без залучення до поля зору категорій і методів психології, соціології, логіки, семіотики. Однак антропоцентризм лінгвістики кінця ХХ – початку ХХІ ст. спричинив активізацію дослідження мовних явищ з урахуванням їх прагматичних характеристик. Ефективність практичного використання результатів лінгвістичного прагматичного аналізу залежить від урахування основних засад теорії семіозису, тому, починати дослідження слід з окреслення кола основних проблем, пов’язаних з теорією прагматики, визначення структури знакового процесу і структури прагматичної ситуації.

---

¹ Леута О.І. Валентнісно-інтенційні характеристики як основа сполучуваності дієслів у складі синтаксичних структур // Проблеми граматики і лексикології української мови: Зб. наук. праць. –К.: Правда Ярославичів, 1998. – С. 25.

² Селіванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). – К.: Видавництво Українського фітосоціологічного центру, 1999. – С. 18.

Прагматика – це розділ семіотики, що вивчає відношення між знаковими системами, зокрема й мовою як семіотичною системою, і тими, хто сприймає та інтерпретує їх. Сприймати, відтворювати й інтерпретувати знаки можуть біологічні істоти або деякі механізми. Коли йдеться про мовний семіозис, логічним є обмеження цього кола суб'єктів людиною. Така антропоцентричність прагматики зумовлює одну з основних загальних її особливостей, про яку говорив ще Ч. Морріс: “Оскільки інтерпретаторами більшості (а може, й усіх) знаків є живі організми, достатньою характеристикою прагматики була б вказівка на те, що вона має справу з біотичним аспектом семіозису, інакше кажучи, з усіма психологічними, біологічними та соціологічними явищами, які спостерігаються у функціонуванні знаків”¹. Та, незважаючи на сучасні тенденції взаємодії гуманітарних дисциплін, виникає нагальна потреба “відібрати з безкінечної кількості явищ, запропонованих науці життям, ті й лише ті, які мають достеменну лінгвістичну цінність”². Це зумовлює необхідність визначення меж лінгвістичної прагматики, встановлення тих характерних рис, які відрізняють її від соціолінгвістики та психолінгвістики як галузей лінгвістики, що найбільше перетинаються з досліджуванним нами аспектом.

Визначаючи об'єктом дослідження соціолінгвістики та психолінгвістики взаємодію особистостей, які спілкуються за допомогою мови, мовознавці окреслюють коло спільних проблем, що вивчаються цими дисциплінами. До них найчастіше відносять процеси взаємодії членів суспільства різного віку, статі, закономірності оволодіння мовою особистістю, що формується, “процеси, які взаємообумовлюють існування в часі суспільства й існування мови його членів”³. Прагматика як галузь лінгвістики не настільки спрямована на дослідження екстралінгвістичних явищ, пов'язаних із розвитком і функціонуванням мови. Об'єктом дослідження прагматики є відношення між

---

¹ Моррис Ч.У. Основания теории знаков // Семиотика. - М.: Радуга, 1983. – С. 63.

² Арутюнова Н.Д., Падучева Е.В. Истоки, проблемы и категории прагматики // Новое в зарубежной лингвистике. – 1985. – Вып. 16. – С. 42.

³ Тарасов Е.Ф. Социолингвистика и психолингвистика // Теоретические проблемы социальной лингвистики. – М.: Наука, 1981. – С. 143.

людиною як інтерпретатором мовних знаків і цими знаками. Отже, прагматику визначає не просто антропоцентричність, а егоцентричність. У центрі її досліджень – людина, але не абстрактна постать чи соціум, а конкретний індивід з його повідомленням, висловленим у визначеному місці в певний час. Прагматиці не властива абстракція, можна вести мову лише про деякий ступінь узагальнення: “Перш за все “Я” і все, що базується на “Я” – “тут”, “зараз”, “це” тощо”¹.

Прагматика є, поряд з теорією мовленнєвих актів, мовленнєвим етикетом, паралінгвістикою, галуззю комунікативної лінгвістики – “напрямку сучасного мовознавства, який вивчає мовне спілкування, що складається з таких компонентів, як мовець, адресат, повідомлення, контекст, специфіка контакту та код (засоби) повідомлення”². Дослідження різних напрямків комунікативної лінгвістики не проводилися автономно, тому справедливим є зауваження О.О. Селіванової, що “основи сучасної прагматики закладені, по-перше, у семіотиці 60-70-х років під впливом теорії мовленнєвих актів Дж. Остіна, Дж. Серля, З. Вендлера, що ґрунтувалася на ідеї Л. Вітгенштейна про тотожність смислу та його використання, по-друге, у прагматичній філософії Ч. Пірса, функціонально-істиннісній семантиці А. Тарського, Р. Монтегю, В. Льюїса, по-третє, у прагматичній теорії референції Л. Липського, П. Стросона та значення П. Грайса”³. Таке широке розуміння меж прагматики зумовлює, з одного боку, її визначення як “міждисциплінарної галузі теорії комунікації, що "задіює" практично всі лінгвістичні напрями, а також деякі положення логіки та філософії, соціології і психології, етнографії і кібернетики”⁴, а з другого, – як зазначає О.О. Селіванова⁵, дозволяє твердити, що “жоден дослідник... не візьме

---

¹ Степанов Ю.С. В трёхмерном пространстве языка. Семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства. - М.: Наука, 1985. – С. 126.

² Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2003. – С. 162.

³ Селіванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). – К.: Видавництво Українського фітосоціологічного центру, 1999. – С. 133.

⁴ Там само.

⁵ Селіванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: Монографическое учебное пособие. – К.: ЦУЛ, «Фитосоцицентр», 2002. – С. 65.

на себе сміливості заявити, що він знає, що є і що не є прагматичним в дослідженні мови”¹. Така невизначеність робить особливо актуальним окреслення субкатегоріальних елементів прагматики. Автори “Культуры русской речи” виділяють такі пов’язані з розв’язанням культуромовних проблем ортології й ефективності спілкування найактуальніші аспекти прагматичних досліджень: “прагматичне значення” (в тому числі “істинність / хибність”, “пресупозиція”, “визначеність / невизначеність”), “інтерпретація”, “логіка оцінок”, “дейктичні знаки”, “діалог”².

Конкретизувати структуру прагматики, визначити її категоріальний склад дозволяє аналіз структури семіозису. Ч. Морріс розглядає семіозис як п’ятичленне відношення – V, W, X, Y, Z, – де “V є знак, W – інтерпретатор, X – інтерпретанта, Y – значення [означення, сигніфікація (signification)], а Z – контекст, у якому зустрічається знак”³. Отже, семіозис – це процес, у якому V (знак) викликає у W (інтерпретатора) схильність до X (певної реакції) на Y (певний вид об’єкта) при Z (за певних умов). Відношення між V (знаком) та Y (значенням) є об’єктом дослідження семантики. Прагматичний аспект знакового процесу оперує категоріями V – знак, W – інтерпретатор, X – інтерпретанта знака, яку Ч. Морріс визначив як “схильність реагувати певним чином на вплив знака”⁴, і Z (контекст). Г. Клаус дещо по-іншому тлумачив прагматичний аспект семіозису: “Знак S використовується індивідом Y, щоб досягти мети Z”⁵. Різниця між двома описами прагматичного аспекту знакового процесу полягає в тому, що Ч. Морріс розглядав його з погляду інтерпретатора, тобто реципієнта, а Г. Клаус – з погляду автора повідомлення. Тому обидва визначення не суперечать одне одному.

---

¹ Языковая деятельность в аспекте лингвистической прагматики. – М.: ИНИОН, 1984. – С.6.

² Лазуткина Е.М. Прагматика // Культура русской речи: Энциклопедический словарь-справочник. – М.: Флинта: Наука, 2003. – С. 501.

³ Моррис Ч.У. Знаки и действия // Семиотика. - М.: Радуга, 1983. – С. 119.

⁴ Там само. – С. 122.

⁵ Клаус Г. Сила слова. Гносеологический и прагматический анализ языка. – М.: Прогресс, 1967. – С. 63.

Предметом прагматичного аналізу є особливості реалізації та інтерпретації слів і висловлень у певних контекстах, дейксис, денотат якого “не може бути встановлений поза контекстом мовленнєвого акту”¹, дискурс, який “відображає суб’єктивну психологію людини й, відповідно, на відміну від теоретичних міркувань він не може бути відчуженим від мовця”². Окрім того, завданням прагматики є виявлення та формування норм мовленнєвої діяльності.

Аналіз кожної з проблем передбачає всебічне вивчення особливостей структури мовного знака, до якого звертається більшість дослідників прагматики. Ч. Морріс, аналізуючи знаки з погляду їх функціонування у мовленні людей, зазначав, що “кожний знак повинен розглядатися у трьох вимірах, хоча в ряді випадків за одними вимірами знаки можуть бути навантажені сильніше, а за іншими мати нульове навантаження”³. Знак може виконувати десигнативні (англ. designate – означати, визначати), апрейзорні (англ. appraisal – оцінка) та прескрипторні (англ. prescription – припис, наказ) функції, причому суміщаються вони в межах одного знака по-різному. Актуалізація тієї чи іншої функції мовного знака залежить від контексту або мовленнєвої ситуації, мети мовця, індивідуальних характеристик інтерпретатора тощо, тобто їх можна назвати прагматичними, зауваживши, що десигнатори можна розглядати і на семантичному рівні. Знаки також можуть організовувати поведінку інших знаків у певних контекстах або ситуаціях. Цю функцію виконують форматори (англ. formation – утворювати, формувати), які пов’язують прагматичний аспект творення й інтерпретації мовних знаків із синтактичним. Дослідники природи знаків, крім десигнаторів, апрейзорів, прескрипторів і форматорів, розглядають ще й аскриптори (англ. ascription – приписувати), “знаки, які вказують на певні речі”⁴ та одночасно підтверджують істинність знаків. Аскриптори не функціонують у структурі знака самостійно,

---

¹ Арутюнова Н.Д., Падучева Е.В. Истоки, проблемы и категории прагматики // Новое в зарубежной лингвистике. – 1985. – Вып. 16. – С. 15.

² Там само. – С. 22.

³ Моррис Ч.У. Знаки и действия // Семиотика. - М.: Радуга, 1983. – С. 121.

⁴ Клаус Г. Сила слова. Гносеологический и прагматический анализ языка. – М.: Прогресс, 1967. – С. 72.

вони можуть лише являти собою підклас чотирьох названих вище класів. Г. Клаус, слідом за Ч. Моррісом, називає аскриптор, який повинен щось позначати, *T*-аскриптором¹ і пояснює особливості його функціонування у структурі знака: “*T*-десигнативний аскриптор означає такий аскриптор, завдяки якому дещо, яке має бути ідентифікованим, дійсно ідентифікується так, і це дещо має такі характеристики, які повинні бути позначені. Аналогічне можна сказати і про три інші форми застосування мовних знаків”².

Функціонування у структурі мовного знака аскрипторів є найбільш дискусійним, оскільки істинність і хибність, як правило, не входять до кола лінгвістичних категорій. Пояснюється це тим, що в мовному арсеналі немає формальних показників, які б дозволяли диференціювати істинність та хибність висловлення. Питаннями критеріїв визначення істинності думки чи висловлювання традиційно займається філософія. Лінгвістика, як і логіка, зосереджує увагу на реалізації теорії можливих світів, суть якої полягає в тому, що “реальність, відносно якої наші думки оцінюються як істинні чи хибні, не обов’язково повинна бути тільки фізичною реальністю, це може бути реальність художнього вимислу або ідеалізованих об’єктів. Скажімо, твердження “Отелло любив Дездемону” істинне, а твердження “Гамлет був одружений” хибне у світах, створених текстами шекспірівських п’єс”³. Тобто висловлення може оцінюватися як об’єктивно реальне чи ірреальне в одному з віртуальних світів, а мовна система має набір засобів вираження цих значень, які кваліфікуються як засоби реалізації об’єктивної модальності. Окрім того, зауваживши, що істинність або хибність висловлення не залежать від їх автора чи інтерпретатора, слід визнати, що людина постійно намагається оцінити ступінь відповідності сказаного реальним життєвим фактам, об’єктам тощо. Експліцитна чи імпліцитна оцінка мовцем ступеня відповідності змісту

---

¹ *T* означає першу літеру слова *truth* – англ. істина.

² Клаус Г. Сила слова. Гносеологический и прагматический анализ языка. – М.: Прогресс, 1967. – С. 72 - 73.

³ Ивин А.А., Никифоров А.Л. Словарь по логике. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997. – С. 140.

повідомлення одному з віртуальних світів чи реальності, яка об'єктивно існує, визначається в мовознавстві як суб'єктивна модальність. Отже, прагматичний аналіз мови як семіотичної системи не може проводитися без урахування особливостей актуалізації у структурі мовного знака аскриптивного (істиннісного) компонента.

Беручи до уваги особливості структури семіозису, зокрема його прагматичної площини, та природу мовного знака з його здатністю до актуалізації в певних контекстах і мовленнєвих ситуаціях відповідних функцій, можемо уточнити тлумачення прагматичного аспекту семіозису: “Для досягнення мети *Z* індивід *Y* актуалізує відповідні функції знака *S*”. Проілюструвати це твердження можна розглянувши ситуацію нахваляння, коли індивід висловлює позитивну самооцінку з метою викликати відповідну реакцію у слухача (нахваляння визначається як хвастлива погроза¹, тому реакцією слухача має бути або припинення виконання певних дій, або виконання відповідних дій). Якщо таке нахваляння відбувається в ситуації, коли зміст повідомлення відповідає реальному станові речей, то у структурі мовного знака актуалізуються такі функції: *T*-десигнатор, апрейзор (позитивна самооцінка) та прескриптор (вимога відреагувати необхідним для мовця чином). Зміна структури мовного знака вплине на мету висловлення. Якщо в структурі знака апрейзорна та прескрипторна функції не актуалізуються, а домінуватиме *T*-десигнатор, то повідомлення набуде суто інформативного характеру.

Дослідження особливостей інтерпретації мовних знаків різних типів у процесі семіозису, шляхів і методів досягнення мети, яку ставить перед собою мовець, формулюючи висловлення в певній мовленнєвій ситуації, має не лише теоретичне, а й практичне значення, тому привертає увагу не лише лінгвістів, а й соціологів, психологів тощо. Часто результати таких досліджень використовуються не тільки для встановлення особливостей формування і реалізації норм мовленнєвої поведінки індивіда, а й з метою впливу на

---

¹ Нахвалятися – хвастовито обіцяти щось зробити [Великий тлумачний словник сучасної української мови. – Ірпінь: Перун, 2001].

відповідні верстви населення або й на народи, нації в цілому, сформувати необхідний для адресанта тип мислення, світосприймання, ідеологію.

За часів панування “розвиненого соціалізму” і побудови комуністичного устрою панувало твердження, що “дослідження порядку використання ступеня ефективності мови в галузях ідеології, політики, економіки тощо є не лише вимогою науки, а й політичною необхідністю; таке дослідження передбачає усяка агітація, побудована на науковій основі агітація”¹. Історія показала, що агітація, про яку йдеться, проводилася за умови штучного моделювання системи знаків, структурними домінантами яких були: 1) десигнатори, позбавлені аскрипторного навантаження, але побудовані так, щоб “спонукати отримувача інформації до певного розуміння певних речей, а саме до розуміння, якого бажає той, хто продукує знаки”²; 2) апрейзори, здатні за умови бездоганного з наукового погляду добору “шляхом логічних та лінгвосоціологічних досліджень їх дієвості... навіяти народним масам деякі масштаби оцінок, які суперечать їх дійсним матеріальним та духовним інтересам”³; 3) прескриптори, здатні спрямовувати поведінку інтерпретаторів у необхідні канали. У наші часи до агітації, яка мало чим за прагматичними функціями відрізняється від радянської, додалася ще й реклама, у якій використання мовних знаків не завжди є адекватним природі денотата. Засоби масової інформації не просто будують віртуальну модель світу, яка дуже відрізняється від реальної, а й формують певний тип поведінки пересічних громадян. З цією метою активно використовуються й позамовні знаки. Шістдесят років тому нацисти показали дипломатам нейтральних країн фільм “Бойове хрещення”. Картина руйнування фашистською авіацією Варшави повинна була переконати глядачів у “непереможності” третього рейху. Сьогодні нам регулярно демонструють яскраві екзотичні картинки, які “прикрашають” нашу сірість і відволікають увагу від повсякденних проблем. Власне, вони й створені з метою відволікти від

---

¹ Клаус Г. Сила слова. Гносеологический и прагматический анализ языка. – М.: Прогресс, 1967. – С. 39 – 40.

² Там само. – С. 65.

³ Там само. – С. 67.

щоденних негараздів, пов'язаних із пошуками шляхів духовного та фізичного виживання в умовах суцільної кризи. Прагматичні маніпуляції, зорієнтовані на навіювання суспільству певного типу поведінки, проводяться і свідомо, і несвідомо. Однак найнебезпечнішим є те, що ситуація навіювання іншим певних стереотипів може призвести до несвідомого самообману, наслідки якого часто важко передбачити.

Отже, першочерговим завданням лінгвістів, соціологів, психологів є дослідження мови як знакової системи в контексті антропоцентризациї сучасної науки, розробка методів прагматичного аналізу мови, адже елементарні знання про структуру прагматичної ситуації та структуру мовного знака як її елемента дозволяють адекватно інтерпретувати ту вербальну, візуальну, звукову інформацію, яка спрямована на нас звідусіль у формі знаків.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Арутюнова Н.Д., Падучева Е.В. Истоки, проблемы и категории прагматики // Новое в зарубежной лингвистике. – 1985. – Вып. 16. – С. 3 – 42.
2. Гак В.Г. Теоретическая грамматика французского языка: Синтаксис. – М.: Высш. шк., 1986. – 218 с.
3. Гак В.Г. Сопоставительная прагматика // Филологические науки. – 1992. - № 3. – С. 78 – 90.
4. Клаус Г. Сила слова. Гносеологический и прагматический анализ языка. – М.: Прогресс, 1967.
5. Колшанский Г.В. Соотношение субъективного и объективного факторов в языке. – М.: Наука, 1975. – 231с.
6. Моррис Ч.У. Основания теории знаков // Семиотика. – М.: Радуга, 1983. – С. 37 – 89.
7. Моррис Ч.У. Знаки и действия // Семиотика. – М.: Радуга, 1983. – С. 118 –132.
8. Селіванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). – К.: Видавництво Українського фітосоціологічного центру, 1999. – 148 с.
9. Степанов Ю.С. В трёхмерном пространстве языка. Семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства. – М.: Наука, 1985. – 336 с.

Додаткова

1. Білецький А.О. Про мову і мовознавство: Навч. посібник для студентів філол. спец. вищ. навч. закладів. – К.: АртЕк, 1997. – 224 с.
2. Ивин А.А., Никифоров А.Л. Словарь по логике. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997. – 384 с.
3. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2005. – 368 с.
4. Лазуткина Е.М. Прагматика // Культура русской речи: Энциклопедический словарь-справочник. – М.: Флинта: Наука, 2003. – С. 500 – 502.
5. Маркелова Т.В. Семантика и прагматика средств выражения оценки в русском языке // Филологические науки. – 1995. – № 3. – С. 67 – 79.

Запитання й завдання для самоконтролю

1. Що таке семіотика? Наведіть приклади семіотичних систем.
2. Чому мова є знаковою системою?
3. Чим мова відрізняється від інших знакових систем?
4. Назвіть розділи семіотики. Охарактеризуйте їх.
5. Чому семіотику вважають універсальною наукою про знакові системи?
6. Що таке семантика? Назвіть лінгвістів, які досліджували семантичні особливості синтаксичних явищ.
7. Що таке прагматика? Чим вона відрізняється від інших антропоцентрованих галузей лінгвістики?
8. Які проблеми досліджує прагматика як галузь лінгвістики?
9. Що таке комунікативна лінгвістика?
10. Назвіть галузі комунікативної лінгвістики.
11. Визначте найактуальніші аспекти прагматичних досліджень.
12. Охарактеризуйте складові семіозису. Як вони взаємодіють?
13. Які функції може виконувати мовний знак?
14. Наведіть приклади маніпулювання свідомістю шляхом актуалізації різних функцій мовного знака.

РОЗДІЛ II

МОДАЛЬНІСТЬ ЯК ЛОГІКО-ГРАМАТИЧНА КАТЕГОРІЯ

Історія дослідження модальності

З постійною тенденцією до антропоцентризації в усіх галузях науки пов'язані активні дослідження місця і функцій мови в пізнанні людиною навколишнього світу та свого місця в цьому світі, які проводяться протягом останніх десятиліть ХХ століття. Провідними стали не дослідження формальної структури мовних одиниць, а встановлення й аналіз особливостей взаємовідношення мови та її носіїв у процесі комунікації. У такому контексті проводяться дослідження модальності висловлення як категорії, що виражає різні види відношення змісту повідомлення до дійсності з погляду мовця і його ставлення до цього повідомлення. Незважаючи на відносно недавню появу модальності в теорії лінгвістичних досліджень, уже зараз можна виділити велику кількість концепцій її визначення й опису, кожна з яких пропонує своє тлумачення категоріального статусу та окреслює певне коло субкатегоріальних модальних значень. На виділення модальності як особливої мовної категорії упродовж усього часу дослідження впливало її логічне походження й аналогічні зв'язки з логічною модальністю. Відповідно до того, наскільки сильним уважався такий вплив, у мовознавстві виділилося кілька основних підходів до визначення категоріального статусу і діапазону субкатегоріальних значень мовної модальності.

Визначення модальності часто відбувалося шляхом проведення прямих аналогій з логічною модальністю без урахування різноманіття граматичних форм її реалізації та можливості введення до кола модальних суб'єктивних субкатегоріальних значень. У дослідженнях такого плану як основні засоби вираження модальних значень розглядаються форми способу дієслів, співвідносні з відповідними типами алетичних модальностей (дійсний спосіб співвідноситься з асерторичною модальністю, умовний – з проблематичною,

наказовий – з аподиктичною). Заслуговує на увагу те, що таке тлумачення мовної модальності було типовим на ранніх етапах її дослідження і зустрічається в розробках сучасних лінгвістів – представників логічного напрямку визначення й аналізу лінгвістичних категорій. Зокрема, І.І. Давидов, беручи за основу визначення модальних значень І. Канта, ще 1852 року вперше ввів у теорію мовознавчих досліджень поняття способу дієслів, провівши таким чином пряму аналогію між алетичними модальними судженнями та формами способу дієслів як основними засобами вираження зв'язків змісту речення з дійсністю. У сучасній лінгвістиці теорія прямих аналогій логічної та лінгвістичної модальностей представлена у працях Г.В. Колшанського, який визначає модальність як об'єктивовану семантичну категорію, яка виражається як відношення змісту висловлення до дійсності й реалізується граматичними, інтонаційними та лексичними засобами¹. Підставами для виведення суб'єктивних значень за межі модальних є, на думку дослідника, особливості прояву в категорії модальності людської сутності мови, яка полягає у тому, що модальність виявляється як вираження ставлення людини до висловленого твердження про подію (факт і оцінка факту) й утворює ніби подвійну природу висловлення – твердження про щось і оцінка цього твердження. “Ця подвійність у реальному мовленні не суперечить органічній цілісності цього висловлення, фіксування її є лише аналітичним прийомом, що розкриває “надбудовний” характер модальності думки відносно до самого факту”². Однак такий підхід до визначення модальності як особливої мовної категорії та окреслення кола її значень суперечить не лише природі аналізованої категорії, а й результатам досліджень сучасної модальної логіки. Г.В. Колшанський, досліджуючи мовну модальність як категорію, аналогічну логічній модальності, не враховує особливостей суб'єктно-предикатної структури висловлень різних типів і можливості їх поділу на висловлення *de re* (лат. “про річ”), у яких виражаються

---

¹ Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке / Отв. ред. А.М.Шахнарович; АН СССР. Ин-т языкознания. – М.: Наука, 1990. – С. 94.

² Колшанский Г.В. Соотношение субъективного и объективного факторов в языке. – М.: Наука, 1975. – С. 91-92.

експліцитно лише об'єктивно-модальні значення, та висловлення *de dicto* (лат. “про вираз”), у яких експлікуються об'єктивно-модальні та суб'єктивно-модальні значення.

Низка вчених визначає модальність як універсальну логіко-граматичну категорію і, звертаючи увагу на аналогію логічної та лінгвістичної модальностей, веде мову про неможливість їх ототожнення. Основою виділення та диференціації субкатегоріальних значень мовної модальності вважаються дослідження особливостей суб'єктно-предикатної структури висловлень¹. Представники такого логіко-граматичного підходу до визначення модальності розглядають її субкатегоріальні значення за аналогією до основних значеннєвих категорій логічної модальності, зіставляючи структуру логічного судження та мовного висловлення.

Традиційним у сучасному мовознавстві є визначення модальності як суто лінгвістичної категорії. Однак, серед представників такого підходу до її тлумачення немає одностайності у визначенні категоріального статусу та спектра модальних значень. Протягом тривалого часу домінувало трактування модальності як граматичної категорії широкого семантичного діапазону В.В. Виноградова, який, зазначаючи, що граматичні відношення можуть бути двох видів: “або об'єктивно-синтаксичні відношення між словами у словосполученнях, або відношення всього висловлення чи речення до реальності, які ми називаємо суб'єктивно-об'єктивними, або модальними”². Дослідник серед модальних відношень розглядав значення заперечення та ствердження, різні типи способів, різноманітні суб'єктивні відтінки значень тощо³.

---

¹ Дешерієва Т.И. Категория модальности в нахских и иноструктурных языках. – М.: Наука, 1988. – 208 с.; Панфилов В.З. Взаимоотношение языка и мышления. – М.: Наука, 1971. – 232с.; Сусов И.П. Семантическая структура предложения. (На материале совр. нем. яз.): Автореф. дис... докт. филол. наук: 10.02.19 / АН СССР. Ин-т языкознания. Ленингр. отд. – Л., 1973. – 34 с.

² Виноградов В.В. Русский язык: Грамматическое учение о слове. – Л.-М.: Учпедгиз, 1947. – С. 725.

³ Там само.

Українські мовознавці традиційно вважають такий підхід до аналізу синтаксичних категорій, відповідно до якого загальна синтаксична структура слов'янського речення розглядається як “складна єдність синтаксичних відношень, одні з яких встановлюються між реченням і позамовною дійсністю, а другі – в середині самого речення. З огляду на специфіку обох вищеназваних груп синтаксичних відношень перші найдоцільніше називати зовнішньо-синтаксичними, а синтаксичні відношення другої групи – внутрішньо-синтаксичними”¹. Отже, модальність визначається як обов’язковий член групи зовнішньо-синтаксичних відношень².

Основою такого тлумачення категоріального статусу модальності, для якого характерним є визначення її як монолітної суб’єктивно-об’єктивної категорії, стали принципи граматичного вчення В.В. Виноградова. Зокрема, автори академічного курсу сучасної української літературної мови зазначають, що “модальність не є проявом будь-яких відношень суб’єкта мовлення до висловленої думки: вона констатує лише суб’єктивне ставлення мовця до висловленої думки з погляду реальності, ірреальності або можливості явищ у мовній ситуації, контексті”³, і серед модальних розглядають значення розповідності, бажальності, можливості, питальності, спонукальності, гіпотетичності та переповідності⁴.

Г.О. Золотова, Л.С. Єрмолаєва та інші визначають модальність як синтаксичну категорію, яка може бути властивою або реченню і розглядатися як “одна з предикативних категорій, разом із синтаксичними категоріями часу та особи, що в сукупності виражають віднесеність речення до дійсності”⁵, або

---

¹ Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення. – К.: Наукова думка, 1966. – С. 48.

² Там само; Сучасна українська літературна мова: Підручник / За заг. ред. М.Я.Плющ. – К.: Вища школа, 1994 тощо.

³ Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1972. – С. 119.

⁴ Там само. – С. 119-137

⁵ Золотова Г.А. Модальность в системе предикативных категорий // *Otázky slovanské syntaxe: Sb. symposia: “Modální výstavba výpovědi v slovanských jazycích”*. – Brno, 1973. – Z. III. – S. 93.

словосполученню і належати до непередикативних ознак синтаксичних конструкцій¹. Дослідники по-різному трактують таку непередикативну модальність. Л.С. Єрмолаєва визначає модальність, властиву словосполученню, як таку, що виражає встановлені мовцем відношення змісту речення (або його частини) до дійсності в плані його достовірності (недостовірності)², тобто таким чином описуються модальні відношення, засобами вираження яких є модальні оператори як носії суб'єктивно-модальних значень у конструкціях *de dicto* та модальні модифікатори (носії об'єктивно-модальних значень) у конструкціях *de re*. Г.О. Золотова, крім об'єктивного та суб'єктивного модальних значень, виділяє третій тип модальності, що “виражає відношення між суб'єктом і його дією (ознакою)”³, і реалізується лексичними засобами – модальними словами, які є “лексично неповнозначними, неспроможними самотійно бути “членами речення”, вони функціонують лише в певних синтаксичних конструкціях як регулярні модифікатори первинних моделей”⁴. Так дослідник визначає ірреально-модальні значення, реалізовані у висловленнях *de re* лексико-граматичними засобами (конструкціями “модальний модифікатор + інфінітив”).

Дослідники, які підходять до визначення модальності, орієнтуючись на опис закономірностей і правил функціонування мовних одиниць на основі принципу від функції до засобів, розглядають її як функціонально-семантичну категорію⁵. Прибічники дослідження модальності як функціонально-семан-

---

¹ Ермолаєва Л.С. К вопросу о соотношении модальности и предикативности // Филологические науки. – 1963 – №4 – С. 119-126; Золотова Г.А. Модальность в системе предикативных категорий // *Otázky slovanské syntaxe: Sb. symposia: “Modální výstavba výpovědi v slovanských jazycích”*. – Brno, 1973. – Z. III. – S. 93-97; Хут С.Н. Субъективная реализация модальности в разноструктурных языках (на материале русского, французского и адыгейского языков) : Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.20 / Кубанский гос. пед. ин-т. – Краснодар, 1997. – 15 с.

² Ермолаєва Л.С. К вопросу о соотношении модальности и предикативности // Филологические науки. – 1963 – №4 – С. 121.

³ Золотова Г.А. Модальность в системе предикативных категорий // *Otázky slovanské syntaxe: Sb. symposia: “Modální výstavba výpovědi v slovanských jazycích”*. – Brno, 1973. – Z. III. – S. 96.

⁴ Там само.

⁵ Бондарко А.В. О грамматике функционально-семантических полей // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1984б. – Т.43. – №6. – С. 492-503; Беляева Е.И. Функционально-семантические поля модальности в английском и русском языках. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та,

тичного поля, що характеризується наявністю загального категоріального значення, відповідним набором конститuentів і має чітко визначене ядро та периферію, по-різному визначають її категоріальний статус та семантичні межі. О.В. Гулига та Є.Й. Шендельс трактують модальність як макрополе, що “може бути розділене на два поля – Поле Дійсності та Поле Недійсності у широкому розумінні цього слова”¹. Ядром поля дійсності є індикатив, периферією – кон’юнктив. Поле недійсності поділяється на потенційно-ірреальне мікрополе з кон’юнктивом як ядром та індикативом як периферією, ядро спонукального мікрополя – імператив, периферія – модальні дієслова. Особливістю мікрополя припущення є відсутність поділу на ядро і периферію. О.І. Беляєва, визначаючи модальність як категорію, що “тісно пов’язана з комунікативним наміром мовця і реалізується в процесі спілкування у формі різноманітних комунікативно-синтаксичних і модальних типів висловлень у різних мовленнєвих актах”², так само поділяє макрополе модальності на два поля: поле дійсності та поле недійсності, зазначаючи, що мікрополе недійсності “розподіляється у свою чергу на ряд полів залежно від вираженого модального значення: ірреальності, предметної модальності (або потенційності), волевиявлення та епістемічної модальності”³. Аналогічне тлумачення категоріального статусу модальності знаходимо й у “Теории функциональной грамматики-90”, автори якої

1985. – 180 с.; Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность. – Л.: Наука, 1990. – 246 с.; Гулыга Е.В., Шендельс Е.И. Теория сложноподчиненного предложения в современном немецком языке. – М.: Высш. шк., 1971. – 206 с.; Гулыга Е.В. Косвенная речь в современном немецком языке // Уч. зап. 1-го Моск. пед. ин-та иностр.языков. – 1957. – Т.15. – С.157-186; Гуцу Е.Г. Функционально-семантическое микрополе предположительно-вероятной модальности и средства ее выражения в современном французском языке: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.05 / МГПИИЯ им. Мориса Тереза – М., 1975. – 28 с.; Кожин А.Н. Крылов О.А., Одинцов В.В. Функциональные типы русской речи: Учеб. пособие для филол. специальностей ун-тов. – М.: Высш. шк., 1982. – 223 с.; Кокова А.В. Лексико-грамматическое поле средств оптативной модальности в немецком языке: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.04 / МГПИ им. В.И.Ленина – М., 1985. – 16 с.

¹ Гулыга Е.В., Шендельс Е.И. Грамматико-лексические поля в современном немецком языке. – М.: Просвещение, 1969. – С. 76.

² Беляєва Е.И. Модальность в различных типах речевых актов // Филологические науки. – 1987. – № 3. – С. 66.

³ Беляєва Е.И. Функционально-семантические поля модальности в английском и русском языках. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1985. – С. 19 – 20.

(О.В. Бондарко, О.І. Беляєва, Л.О. Бірюлін та ін.), однак, визначають коло семантики цієї категорії по-іншому. Вони, зокрема, виділяють серед модальних такі значення: реальності / ірреальності, можливості, необхідності, бажальності, впевненості / невпевненості, комунікативної функції висловлення, ствердження / заперечення, емоційної та якісної оцінки змісту висловлення. Така різниця в окресленні значеннєвого кола модальності у працях різних авторів, які трактують її як функціонально-семантичну категорію, свідчить про неможливість чіткого визначення основних понять і субкатегоріальних значень аналізованої категорії, залучаючи до її дослідження лише прийоми функціонального методу і розглядаючи лише семантичні модальні відношення, ігноруючи прагматичний аспект висловлення.

Дослідження модальності як комунікативної категорії¹, що визначається як “відношення змісту повідомлення до дійсності, яке встановлюється мовцем з метою дієвості й активізації мовленнєвої комунікації”², зумовлює включення до кола її значень понять ‘повідомлення’, ‘питання’, ‘спонукання’. Проте на відміну від суто комунікативних категорій теми і реми, “модальні відношення семантично значимі й можуть бути описані як ряд простих модальних смислів”³. У зв’язку з цим до кола модальних вводяться, крім комунікативних, суб’єктивно-оцінні значення.

Семантико-синтаксичний підхід до аналізу модальності зумовлює визначення її як категорії, що, з одного боку, “вказує на стосунок змісту речення до дійсності, з яким пов’язується витлумачення повідомлюваного як реального (лише констатованого мовцем) або як ірреального (можливого, бажаного,

---

¹ Петров Н.Е. О содержании и объеме языковой модальности. – Новосибирск: Наука, 1982. – 160 с.; Алисова Т.Б. Дополнительные отношения модуса и диктума // Вопросы языкознания. – 1971. - № 1. – С. 54-64; Алисова Т.Б. Очерки синтаксиса современного итальянского языка. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1971. – 293 с.; Калашян А.П. Коммуникативные аспекты категории модальности: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.19 / Ин-т языкознания им. Р.Ачаряна. – Ереван, 1992. – 22 с.; Костюк В.Н. Элементы модальной логики. – К.: Наукова думка, 1978. – 179с.

² Петров Н.Е. О содержании и объеме языковой модальности. – Новосибирск: Наука, 1982. – С. 147.

³ Алисова Т.Б. Очерки синтаксиса современного итальянского языка. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1971. – С. 54.

необхідного й т.ін.)”¹, а з другого – вказує “на ставлення мовця до висловленої думки”², причому останнє модальне значення визначається лише на основі дослідження детермінантів, що функціонують як вставні конструкції відповідної семантики у простих семантично неелементарних реченнях.

У дослідженнях категорії модальності останніх років дедалі більше превалує теорія триаспектності мовного висловлення, тобто, крім семантико-синтаксичної, враховується його прагматична структура³. Основою такого

---

¹ Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – С. 62.

² Там само. – С. 131.

³ Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М.: Языки русской культуры, 1998. – 896 с.; Арутюнова Н.Д., Падучева Е.В. Истоки, проблемы и категории прагматики // Новое в зарубежной лингвистике. – 1985. – Вып. 16. – С. 3 – 42; Вольф Е.М. Оценка и «странность» как виды модальности // Язык и логическая теория: Сб. науч. тр. – М., 1987. – С. 178 – 186; Гак В.Г. Сопоставительная прагматика // Филологические науки. – 1992. – №3. – С. 78-90; Дмитровская М.А. Знание и достоверность // Прагматика и проблемы интенциональности: Сб. науч. тр. – М.: Ин-т языкознания АН СССР, 1988. – С.166 – 188; Анипкина Л.Н. Оценочные высказывания в прагматическом аспекте // Филологические науки. – 2000. – № 2. – С. 58 – 65; Богова М.Т. Прагматические операторы конструкций с чужой речью // Высказывание и дискурс в прагматическом аспекте: Сб. науч. тр. – К.: КГПИИЯ, 1989. – С.11 – 14; Бабайцева В.В., Максимов Л.Ю. Современный русский язык: Синтаксис. Пунктуация. – М.: Просвещение, 1981. – Ч.3. – 256 с.; Бондаренко В.Н. Виды модальных значений и их выражение в языке // Филологические науки. – 1979. – №2. – С. 13 – 19; Гальона Н.П. Модусні дієслова як засіб вираження гіпотетичного модального значення // Проблеми граматики і лексикології української мови.: Збірник наукових праць / НПУ ім. М.П.Драгоманова; Відп. ред. А.П.Грищенко. – К.: Правда Ярослави́чів, 1998. – С. 20 – 25; Галёна Н.П. Семантико-синтаксическая структура предложений гипотетической модальности в современном украинском языке: Дис... канд. филол. наук: 10.02.02 / Киев. пед. ин-т им. А.М. Горького. – К., 1990. – 178 с.; Егорова И.В. Семантическое варьирование предикатов коммуникативного модуса в речевом акте декларирования // Семантика слова и предложения. – Л.: Ленингр. гос. пед. ин-т, 1985. – С. 61 – 65; Демьяненко А. Предложение и суждение. Пособие для студентов-заочников по курсу «Общее языкознание». – Львов: Изд-во Львов. ун-та, 1963. – 41 с.; Козловський В.В. До питання дефініції мовної модальності // Мовознавство. – 1990. – №3. – С. 48 – 53; Козловський В.В. Про прагматичну спрямованість суб’єктивно-оцінного аспекту модальності // Мовознавство. – 1991. – №3. – С. 68 – 73; Коломийцева О.А. Прагматические функции общереферентных высказываний // Высказывание и дискурс в прагматическом аспекте: Сб. науч.тр. – К.: КПИИЯ, 1989. – С. 52 – 59; Колосова Т.А. О диктуме и модусе в сложном предложении // Филологические науки. – 1979. – №2. – С. 47 – 53; Небыкова С.И. Структура предложений современного русского языка с точки зрения содержания модальности возможности и необходимости: Автореф. дис... канд. филол. наук: 660 / МГУ. – М., 1972. – 18 с.; Островская А.И. Уровни модальности в сложноподчиненном предложении с постпозитивным придаточным на материале научной речи // Функциональный анализ грамматических категорий и единиц. – Л., 1976. – С. 116 – 124; Фефилов А.И. Модально-прагматическая интерпретации чужого высказывания // Филологические науки. – 1991. – №1. – С.64 – 73.

тлумачення є те, що “в модальності виражається суб’єктивний момент висловлення, відбиток відрізка об’єктивної дійсності через свідомість мовця”¹. Це призводить до того, що дослідження модальної структури мовного висловлення не може проводитись без урахування особливостей структури модального судження, а отже, і положень модальної логіки. Такий підхід до визначення модальності як особливої категорії, властивої мовному висловленню і логічному судженню, базується на основних положеннях вчення про об’єктивні та суб’єктивні смисли речення Ш. Баллі² та врахуванні принципів модальної логіки і деяких положень, запропонованих представниками традиційного підходу до визначення й аналізу досліджуваної категорії³.

Різноманітність підходів до тлумачення модальності в мовознавчих дослідженнях свідчить про недостатній рівень аналізу цієї категорії. Особливо важливими для сучасного українського мовознавства є питання визначення категоріального статусу та кола субкатегоріальних значень модальності з урахуванням синтактичного, семантичного та прагматичного аспектів висловлення, результатів дослідження структури модального судження, компоненти якого, хоча й не завжди виражаються засобами мови, проте є обов’язковими для розуміння характеру співвідношення змісту висловлення і фактів позамовної дійсності, та особливостей експлікації суб’єктивних ставлень мовця до цього змісту з погляду ступеня його достовірності, необхідності чи бажаності, його раціональної чи емоційної оцінки. Такий підхід до аналізу мовної модальності дозволяє диференціювати суто комунікативні категорії (тему, рему, комунікативну установку висловлення тощо) та модальність як логіко-граматичну категорію, що формується на рівні судження і, набуваючи відповідного граматичного оформлення, актуалізується мовцем у мовленнєвому

---

¹ Гак В.Г. Теоретическая грамматика французского языка: Синтаксис. – М.: Высш. шк., 1986. – 218с.

² Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка: Пер. с фр. – М.: Изд-во иностр. лит., 1955. – 416 с.

³ Виноградов В.В. Русский язык: Грамматическое учение о слове. – Л.-М.: Учпедгиз, 1947. – 783 с.; Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1972. – 515 с.

акті чи контексті з метою не тільки вплинути на реципієнта, а й виразити власне ставлення до змісту повідомлення. Типовими для експлікації об'єктивної та суб'єктивної модальностей є об'єктно-з'ясувальні конструкції, які в лінгвістиці визначаються ще як експліцитні висловлення. Дослідження особливостей їх побудови та функціонування у мовленні дозволяє визначити і проаналізувати специфіку поєднання суб'єктивно-модальної та об'єктивно-модальної площин на рівні синтаксичної конструкції.

Основні положення модальної логіки та їх вплив на теорію досліджень мовної модальності

Мова є породженням людської діяльності – “діяльності одного індивіда, спрямованої на передачу його думок іншому індивідові, та діяльності цього іншого, спрямованої на розуміння думок першого”¹. Зв'язок мови зі свідомістю та мисленням є незаперечним постулатом лінгвістичних і логічних досліджень, оскільки логічний аналіз процесу мислення неможливий без дослідження мови як форми матеріального існування думки, а дослідження структури мови не може проводитися без урахування результатів аналізу мисленнєвих операцій. Виявлення ступеня й характеру зв'язків між мовою та мисленням належить до актуальних проблем мовознавства й охоплює широкий діапазон поглядів: від абсолютного ототожнення мови і мислення (Ф. Шлейермахер, І. Гауман), надмірного перебільшення ролі мови (В. Гумбольдт) до заперечення зв'язків між ними (Ф. Бенеке) й ігнорування мислення в методиці лінгвістичних досліджень (дескриптивісти).

Обираючи основою дослідження принцип нерозривного взаємозв'язку мисленнєвих та мовленнєвих процесів, слід визнати, що поряд із суто лінгвістичними категоріями, “які залежать від структури кожної мови у тому вигляді, в якому вона існує, є ще позамовні категорії, які не залежать від

---

¹ Есперсен О. Філософія граматики: Пер. с англ. – М.: Иностр. лит., 1958. – С. 15.

більш чи менш випадкових фактів існування мов. Ці категорії є універсальними, оскільки вони властиві всім мовам, хоча вони рідко виражаються у цих мовах яким і недвозначним чином”¹. Однією з таких універсальних категорій, “що належать до тієї галузі мовних явищ, де їх зв’язок з логічною будовою мислення виявляється найбезпосередніше”², є категорія модальності.

Модальність у теорії лінгвістичних досліджень є поряд з категоріями темпоральності, атрибутивності, релятивності та ін. однією з обов’язкових характеристик речення як центральної одиниці синтаксису. В логіці модальність розглядається як суттєва ознака судження, “тому аналіз мовної категорії модальності може проводитися лише в тісному зв’язку з аналізом логічної категорії модальності й тієї форми мислення, якій вона властива, тобто судження”³.

Визначення та дослідження основних категоріальних ознак мовної модальності не може проводитися без урахування результатів досліджень модальної логіки, адже модальна структура мовного висловлення формується вже на довербальному етапі, тобто на рівні судження, яке є логічною категорією. Це зумовило появу перших досліджень модальності як особливої універсальної категорії саме у теорії логіки⁴, звідки вони були запозичені лінгвістами. Засновниками систематичного наукового дослідження модальності й модальних суджень були К. Льюїс, Я. Лукасевич, Р. Карнап, які ще на початку ХХ ст., крім суджень із “стандартними пропозиційними обчисленнями, розглядали твердження з модальними операторами (символами) $\square$ (необхідно), $\diamond$ (можливо)”⁵.

Отже, модальна логіка виникла на базі класичної (пропозиційної) логіки,

---

¹ Там само. – С. 57.

² Панфилов В.З. Категория модальности и её роль в конструировании структуры предложения и суждения // Вопросы языкознания. – 1977. – №4. – С. 37.

³ Там само.

⁴ Аристотель. Аналитики первая и вторая. – М.: Госполитиздат, 1952. – 438 с.

⁵ Ишмуратов А.Т. Модальная логика // Украинская советская энциклопедия. – К.: Главная редакция украинской советской энциклопедии, 1981. – Т.6. – С.529.

яка базується на принципі двозначності: будь-яке судження може бути або істинним, або хибним. Об'єктом дослідження класичної двозначної логіки є дескриптивні судження ' $S \in P$ ', ' $S \text{ не } \in P$ ', суть яких зводиться до ствердження чи заперечення певних фактів, подій, ситуацій реальної дійсності. Логічне значення дескриптивних суджень визначається на підставі співвіднесення їх з дійсністю: за умови відповідності інформації реальному стану речей судження визначається як істинне, за умови невідповідності — як хибне. Для визначення логічного значення модальних суджень таке звернення до дійсності є недостатнім. Модальна логіка як розділ некласичної логіки заперечує принцип двозначності та вводить принцип багатозначності, згідно з яким "висловлення¹ може мати одне з n значень істинності, де n більше двох і може бути як кінцевим, так і нескінченним"². Про предмет S можна сказати, що він має властивість P . Але можна, крім того, уточнити: чи є зв'язок S і P необхідним, а чи ж він лише випадковий; чи завжди S буде P чи ні; добре чи погано, що $S \in P$; достовірна інформація про те, що $S \in P$ чи це тільки припущення тощо. У результаті таких уточнень ми отримуємо модальні судження, загальна формула яких: $M(S \in P)$, $M(S \text{ не } \in P)$, де S і P — суб'єкт і предикат дескриптивного судження, а M — модус (модальний оператор, модальний кваліфікатор), який може мати різноманітні значення.

Модальної оцінки можуть набувати не лише зв'язки у межах простого судження, а й зв'язки між окремими простими судженнями, наприклад: 'Доведено, що, якщо металевий стрижень нагріти, то він подовжиться' ($M(\text{якщо } S \in P, \text{ то } S_1 \in P_1) = M(A \rightarrow B)$), де A та B – прості асерторичні судження, $\rightarrow$ – символ імплікації, еквівалентний висловленню зі складеним сполучником *якщо..., то*.

Отже, об'єктом дослідження модальної логіки є "логічна поведінка

---

¹ У сучасній логіці термін "судження" (у значенні "думка, виражена розповідним реченням, що є істинною чи хибною") часто замінюється терміном "висловлення" (у значенні "граматично правильне речення, що розглядається разом із змістом, що в ньому виражений") з метою підкреслення різниці між традиційною і сучасною (математичною) логіками та об'єктами їх дослідження.

² Словарь по логике / Сост. А.А.Ивин, А.Л.Никифоров. – М.: Владос, 1998. – С. 282.

модальних висловлень та їх зв'язки з асерторичними висловленнями”¹.

Модальність судження — це оцінка характеру зв'язку між суб'єктом та предикатом асерторичного судження чи між окремими простими судженнями у складному, яка надається з певних позицій.

Коло понять, за допомогою яких може виражатися модальна оцінка, визначається логіками відповідно до того, яку кількість значень розглядають як таку, що відображає суть модальності. Так, за основу визначення модальності як “характеристики судження залежно від характеру висловленої ним ймовірності, тобто від того, чи стверджується в ньому можливість, дійсність чи необхідність чогось про щось”², взято принцип тризначної логіки Я. Лукасевича. У працях О.А. Івіна, А.Д. Гетманової, В.М. Костюка та інших коло модальних понять значно розширюється. У сучасній модальній логіці до кола модальних відносять різноманітні поняття та оператори. Більшість дослідників виділяють серед них алетичні, епістемічні, деонтичні³. Інші логіки поряд з названими модальними поняттями розглядають ще й часові та аксіологічні⁴.

Першими модальностями, що досліджувалися вже на початкових етапах розвитку теорії модальності, були алетичні, які є базою всієї модальної логіки⁵. Теорії решти модальних логік будувалися за аналогією до алетичної логіки. У межах алетичної модальності розглядаються судження можливості, судження дійсності та судження необхідності. У судженні необхідності відображена така ознака, яка наявна у предмета за будь-яких

¹ Івін А.А. Логика норм. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1973. – С. 28.

² Логический словарь / АН СССР. Ин-т философии; Гл. ред. Кондаков Н.И. – М.: Наука, 1971. – С. 312.

³ Смирнов В.А. Современные семантические исследования модальных и интенциональных логик // Семантика модальных и интенциональных логик. – М.: Прогресс, 1981. – С. 8; Логический словарь / АН СССР. Ин-т философии; Гл. ред. Кондаков Н.И. – М.: Наука, 1971.

⁴ Івін А.А. Логика норм. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1973. – С. 29; Словарь по логике / Сост. А.А.Ивин, А.Л.Никифоров. – М.: Владос, 1998. – С. 205; Гетманова А.Д. Логика. Учебник для студентов пед. вузов. – М.: Высш.шк., 1986. – С. 90 – 94; Слинин Я.А. Современная модальная логика: Развитие теории алетических модальностей. – Л.: ЛГУ, 1976. – 140 с.; Слинин Я.А. Теория модальности в современной логике // Логическая семантика и модальная логика. – М.: Наука, 1967. – С.119 – 148.

⁵ Хоменко І.В. Логіка – юристам.: Підручник. – К.: Четверта хвиля, 1998. – С. 136.

умов, напр., ‘Суспільство не може існувати без обміну думками’. У судженні дійсності констатується наявність чи відсутність у предмета тієї чи іншої ознаки, напр., ‘Нова висотна будівля — одна з найкращих будівель міста’¹. Судження дійсності, які можуть бути співвіднесеними з лінгвістичними висловленнями реальної модальності, не в усіх логічних дослідженнях аналізуються в межах алетичної модальності, а часто визначаються як асерторичні, тобто такі, що є об’єктом дослідження класичної двозначної логіки. Натомість у межах алетичної модальності розглядаються судження випадковості, які кваліфікуються як такі, що не містять суперечностей ні під час ствердження, ні під час заперечення висловленого. У дослідженні базовим визнається традиційний поділ алетичних суджень на судження з дійсною, можливою та необхідною модальностями. Розрізнення суджень за алетичною модальністю визначається об’єктивною дійсністю, а не суб’єктивним бажанням особи, що їх формулює, тому алетична модальність іноді розглядається у логіці як об’єктивна.

Епістемічна (від гр. *episteme* — знання), або теоретико-пізнавальна, модальність оперує поняттями ‘впевнений’, ‘сумнівається’, ‘заперечує’, ‘знає’, ‘доведено’ тощо, які використовуються в логічному дослідженні процесу пізнання. Поняття, що досліджуються епістемічною логікою, можуть бути розташовані на шкалі, крайніми пунктами якої є поняття ‘знання’ та ‘незнання’. Між ними розташовані поняття ‘переконання’, ‘думка’ (рос. ‘мнение’, англ. ‘belief’), ‘віра’, ‘припущення’, ‘сумнів’. Знання відрізняються від переконань тим, що завжди істинні, “переконання ж можуть бути як істинними, так і хибними”². Віра (в науці) розглядається як позиція розуму, що приймає певні положення, які не можуть бути доведеними³. Заслуговують на увагу визначення епістемічних понять

---

¹ Логический словарь / АН СССР. Ин-т философии; Гл. ред. Кондаков Н.И. – М.: Наука, 1971. – С. 312.

² Словарь по логике / Сост. А.А.Ивин, А.Л.Никифоров. – М.: Владос, 1998. – С. 174.

³ Там само. – С.49.

І. Канта, який розвинув теорію “виділення різних ступенів знання”¹. “Думка, — за визначенням І. Канта, — є свідоме визнання чогось істинним, недостатнє як з суб’єктивного, так і з об’єктивного погляду. Якщо визнання істинності судження має достатньо підстав з суб’єктивного боку і разом з тим вважається об’єктивно недостатнім, то воно називається вірою. Нарешті, і суб’єктивно, і об’єктивно достатнє визначення істинності судження є знанням. Суб’єктивна достатність називається переконанням (для самого себе), а об’єктивна достатність – вірогідністю (для кожного)”². Епістемічними можна вважати судження: ‘Я знаю, що Сонце є зіркою’; ‘Він вірить, що Сонце - зірка, і Місяць - зірка’; ‘Суб’єкт переконаний, що Місяць - зірка’; ‘Безумовним є те, що Місяць - не зірка’; ‘Суб’єкт вважає, що Сонце, можливо, є зіркою’. У сучасній епістемічній логіці базовими визнаються поняття ‘знання’, які є завжди істинними, та ‘переконання’, які можуть бути або істинними, або хибними. Відповідно виділяють епістемічну логіку знання та епістемічну логіку переконання³. Такий підхід до визначення основних епістемічних понять дозволяє дослідити не лише окремі типи знання, а й процес пізнання.

Деонтична (від гр. *deon* — обов’язок, правильність), або нормативна, модальність у сучасній теорії логіки має складну розгалужену систему, в межах якої розглядаються “правила гри та граматики, закони держави та команди, технічні норми, звичаї, моральні принципи, ідеали тощо”⁴. Дослідження деонтичної модальності було започатковане у XVII ст. Г. Лейбніцом, проте одна з перших логічних теорій нормативних модальностей була розроблена на початку XX ст. Ернстом Малі, який назвав її “логікою волі”. Термін “деонтична логіка” вперше було вжито Г.Х. фон Врігтом 1951 року. В сучасній логічній науці існують два підходи до

---

¹ Костюк В.Н. Элементы модальной логики. – К.: Наукова думка, 1978. – С. 128.

² Кант И. Критика чистого разума // Сочинения в 6-ти томах. – Т.3. – М.: Мысль, 1964. – С. 673.

³ Хоменко І.В. Логіка – юристам.: Підручник. – К.: Четверта хвиля, 1998. – С. 153.

⁴ Словарь по логике / Сост. А.А.Ивин, А.Л.Никифоров. – М.: Владос, 1998. – С. 78.

дослідження деонтичної модальності. Згідно з першим, деонтична модальність розглядається за аналогією до алетичної та інших модальностей або трактується як вид аксіологічної модальності. Такий підхід прийнятний у дослідженні лінгвістичної модальності. У теорії й практиці юриспруденції та права деонтична логіка розглядається як розширення темпоральної логіки (т.з. деонтико-темпоральна логіка)¹. Судження з нормативною семантикою формуються модальними операторами ‘заборонено’, ‘дозволено’, ‘обов’язково’, які можуть бути замінені операторами ‘повинен’, ‘може’, ‘не повинен’, ‘необхідно’. Класифікація нормативно-модальних суджень неможлива без урахування чотирьох структурних елементів, характерних для деонтичних суджень різних типів: змісту, умов застосування, суб’єкта, характеру. “Зміст норми являє собою дію, яка може, повинна чи не може, не повинна бути виконаною; умови застосування — це згадана у нормі ситуація, з настанням якої варто чи не варто, припустимо чи неприпустимо реалізувати передбачену певною нормою дію; суб’єкт — це особа чи інше джерело дії, якому адресована норма. Характер норми визначається тим, зобов’язує вона, дозволяє чи забороняє виконання передбачуваної дії”². Усі структурні елементи деонтичного судження (зміст, умови застосування, суб’єкт, характер) є обов’язковими для логічного нормативно-модального судження, але не всі можуть бути виражені в лінгвістичному висловленні. До нормативних можуть бути віднесені висловлення: ‘Потрібно, щоб молодші першими віталися зі старшими’ (звичай), ‘Не будь заздрисним’ (моральний принцип), ‘Солдат повинен бути стійким’ (правила ідеалу) та ін.

Аксіологічна (від гр. *axios* — цінний, *logos* — поняття, вчення) модальність розглядає судження “об’єкта пізнання про предмет, що впливає із зіставлення предметів та явищ між собою за певними відношеннями або

---

¹ Хоменко І.В. Логіка – юристам.: Підручник. – К.: Четверта хвиля, 1998. – С. 159.

² Дешерієва Т.И. Категория модальности в нахских и иноструктурных языках. – М.: Наука, 1988. – С. 11 – 12.

зіставлення певного предмета з обраним зразком”¹. Структура оцінної рамки має ряд основних (суб’єкт оцінки, об’єкт оцінки, характер і підстави оцінки) та факультативних елементів, які часто експлікуються у мовному висловленні. Суб’єктом оцінки є особа (або група осіб), що приписує цінність певному явищу дійсності шляхом вираження оцінки. Об’єктом оцінки є факт чи предмет, на який вона поширюється. Характер виявляється в розподілі всіх оцінок на 1) порівняльні, що виражаються у формулах ‘краще / рівноцінно / гірше’, напр.: ‘Для суб’єкта X краще мати собаку, ніж кішку, оскільки мати кішку гірше, ніж мати собаку’; ‘Туманна погода рівноцінна дощовій погоді для суб’єкта Y’, і 2) абсолютні, в яких порівняння явно не виражені, типу ‘добре / байдуже / погано’, напр.: ‘Добре, що гримить грім’; ‘Байдуже, чи небо є сірим, за умови, що байдуже, чи небо буде блакитним’. Мотивацією оцінки є ті підстави, які схиляють суб’єкт до схвалення, засудження чи вияву байдужості до певних реалій дійсності.

Темпоральна логіка як розділ модальної логіки вивчає “логічні зв’язки часових тверджень, тобто тверджень, у яких часовий параметр включений у логічну форму”². Модально-часовими операторами є поняття ‘минуле’, ‘сучасне’, ‘майбутнє’ та ‘раніше’, ‘рівночасно’, ‘пізніше’. Часові поняття не розглядаються серед модальних у теорії лінгвістики, хоча категорії модальності та часу, маючи специфічні засоби вираження, є взаємопов’язаними і кваліфікуються як граматичні засоби вираження предикативності.

Отже, у сучасній (математичній) логіці розглядаються такі види модальних понять: алетичні, епістемічні, деонтичні, аксіологічні та часові. Проте у традиційній логіці існує й інший поділ модальних суджень за природою модальності. Зокрема, “за об’єктивною модальністю судження поділяються на: 1) судження можливості; 2) судження дійсності; 3)

---

¹ Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки / Отв. ред. Г.В.Степанов. – М.: Наука, 1985. – С. 25.

² Словарь по логике / Сост. А.А.Ивин, А.Л.Никифоров. – М.: Владос, 1998. – С. 158.

судження необхідності. За логічною модальністю судження поділяються на проблематичні (ймовірні) та достовірні”¹.

“Одне й те саме висловлення може стати об’єктом кількох послідовних модальних оцінок з однієї чи різних точок зору (‘Добре, що доведено, що цезій — метал’)”².

Аналіз суб’єктно-предикатної структури суджень з різними за семантикою модальними операторами дозволяє розподілити їх на судження *de re* та судження *de dicto*. У модальності *de dicto* модальне значення “приписується реченню (судженню) (*proposition, dictum*), у модальності *de re* — предикації речі певної властивості (*res*). Стверджуючи *de dicto* модальність, ми говоримо, що певне судження повинне бути істинним. Стверджуючи *de re* модальність, ми говоримо, що певний об’єкт повинен мати певні властивості”³. Отже, у судженнях *de re* модальний оператор відноситься до предиката (напр.: ‘Він може навчатися в університі’), а у судженнях *de dicto* модальний оператор відноситься до всього судження, утворюючи своєрідну модальну рамку (напр.: ‘Можливо, що він навчається в університі’). Висловлення *de re* та *de dicto* різняться своєю семантикою та засобами вираження на синтаксичному рівні. Лінгвісти співвідносять модальність *de re* з об’єктивною модальністю, а модальність *de dicto* розглядають як таку, що оформляється конструкціями “модус — диктум”, тобто конструкціями з експлікованою суб’єктивною модальністю⁴.

---

¹ Конверський А.С. Логіка: Підручник для студентів внз. – К.: Четверта хвиля, 1998. – С. 193.

² Івін О.А. Логіка: Експеримент. навчальний посібник для факультативних курсів... – К.: “Арт Ек”, 1996. – С. 129.

³ Целищев В.В. Понятие объекта в модальной логике. – Новосибирск: Наука, 1978. – С. 33 – 34.

⁴ Вольф Е.М. О соотношении квалификативной и дескриптивной структур в семантике слова и высказывания // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1981. – Т.40. - №4. – С. 391 – 397; Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки / Отв. ред. Г.В.Степанов. – М.: Наука, 1985. – 228 с.; Касевич В.Б., Храковский В.С. От пропозиции к семантике предложения // Типология конструкций с предикатными актантами. – Л.: Наука, 1985. – С. 9 – 14; Павилёнис Р.Н. Проблемы смысла: Современным логико-философский анализ языка. – М.: Мысль, 1983. – 286 с.

Дослідження основних понять модальної логіки й аналіз мовного матеріалу дозволяють визначити мовну модальність як універсальну логіко-граматичну категорію, що виражає об'єктивні відношення між суб'єктом та предикатом висловлення як дійсні, можливі, необхідні чи бажані, та суб'єктивне ставлення мовця до змісту повідомлення, реалізованого у висловленні. Визначення модальності як лінгвістичної категорії можливе лише на рівні висловлення, оскільки вона “не може бути прив'язаною до якого-небудь конкретного його члена”¹. У контексті аналізу модальності мовознавці традиційно об'єктом дослідження визнають висловлення, у якому превалюють прагматичний та семантичний аспекти, а не речення “як абстрактну синтагматико-предикативну структуру”².

Аналіз компонентів семантики модальних суджень робить можливим зіставлення їх з компонентами семантики мовної модальності, принагідно зазначивши недоцільність їх ототожнення.

“Теорія алетичних модусів пояснює суть компонентів семантики мовної модальності, що констатують наявність (чи певну ймовірність наявності) або відсутність (чи певну ймовірність відсутності) зв'язку суб'єктів і предикатів суджень людини про її духовний та матеріальний світ, частиною якого вона є”³. Отже, логічна алетична модальність відповідає тому семантичному компонентові мовної модальності, який характеризує висловлення з погляду вираження відношення повідомлення до дійсності як реального чи ірреального (можливого, необхідного, бажаного). Основними засобами вираження у мові цього типу модальності, що традиційно

---

¹ Панфилов В.З. Взаимоотношение языка и мышления. – М.: Наука, 1971. – С. 192.

² Грелл М. О сущности модальности // Языкознание в Чехословакии, 1956-1974: Сб. статей. Пер. с чеш., словац., англ., фр. / Под ред. А.Г.Широковой. – М.: Прогресс, 1978. – С. 285; Сусов И.П. Семантическая структура предложения. (На материале совр. нем. яз.): Автореф. дис... докт. филол. наук: 10.02.19 / АН СССР. Ин-т языкознания. Ленингр. отд. – Л., 1973. – С. 28 – 29; Демьяненко А. Предложение и суждение. Пособие для студентов-заочников по курсу «Общее языкознание». – Львов: Изд-во Львов. ун-та, 1963. – С. 4; Dokulil M. Pojem modálnosti výpovědi ze stanoviska teorie odrazu // Otázky slovanské syntaxe: Sb. symposia: “Modální výstavba výpovědi v slovanských jazycích”. – Brno, 1973. – Z. III. – S. 39 - 41.

³ Дешериева Т.И. Категория модальности в нахских и иноструктурных языках. – М.: Наука, 1988. – С. 20.

визначається в лінгвістиці як об'єктивна, є форми дієслів-присудків, інтонація, напр.: *Стиль є наслідок певного творчого періоду, вільного і обумовленого, а не спланованого* (О. Довженко) (реальна модальність); *Я міг би прислужитися літературі більше...* (В. Симоненко); *Будьте прокляті ви, нікчемні гроші!* (В. Симоненко); *Треба написати поему про Герострата* (В.Симоненко) (ірреальна модальність).

“Теорії нормативних (деонтичних), аксіологічних, епістемічних модусів розкривають зміст тих компонентів семантики мовної модальності, які констатують ставлення людини до змісту повідомлення (суб'єктивне чи зумовлене суспільними нормами, рівнем знань)”¹. Модальні оператори з такою семантикою формують суб'єктивну модальну рамку висловлення, однак немає підстав ототожнювати логічні та лінгвістичні відповідники цих модусів, хоча варто визнати можливість їх співвіднесення.

Аксіологічна модальність реалізується у висловленнях *de re* та *de dicto* шляхом уведення в дескриптивну конструкцію кваліфікативних модусів типу ‘добре’, ‘байдуже’, ‘погано’, ‘краще’, ‘гірше’ тощо. Поділ аксіологічних модусів на абсолютні та компаративні зберігається, напр.: *Мені однаково уже, коли і що і хто про мене скаже* (О. Довженко); *А я чесно дивлюсь у вікно, і мені так хороше, що я не націоналіст!* (Остап Вишня); *Краще, коли архітекторів буде два...*(О. Довженко).

Епістемічні судження реалізуються у конструкціях типу “модус — диктум” з модальними операторами відповідної семантики в головній частині складного об'єктно-з'ясувального висловлення або шляхом уведення їх у структуру висловлення як вставного компонента, напр.: *І все ж таки думаю: хай вона забороняється, бог із ними, вона все одно написана* (О. Довженко); *Але я вірю, що, не дивлячись ні на що, “Україна в огні” прочитана* (О. Довженко); *Я повірив у нього з першого знайомства і, гадаю, не помилився* (В. Симоненко).

---

¹ Там само.

Нормативні судження можуть бути реалізованими у висловленнях різних типів. Власне-деонтичними є висловлення з модальністю *de dicto*, модус яких містить вказівку на тип норми, а диктум — на зміст норми, напр.: *По закону природи: досить дотику двох пластинок металу — холодної і гарячої, щоб уже потекла електрика* (О. Довженко); *Треба провести закон, щоб колгоспи частину хліба обмолочували ціпами, щоб була солома для покрівлі* (О. Довженко). Норми передбачають оцінку їх з погляду конкретного індивіда, яка може відповідати загально визнаним стандартам (правовим, соціальним, моральним та ін.), а може й суперечити їм. Потенційна здатність нормативних постулатів бути оціненими пояснює можливість вираження деонтичних суджень у пропозитивних частинах конструкцій *de dicto* з аксіологічними модальними операторами, напр.: *Це страшно, коли прижиттєва слава і обожествлення стають посмертною ганьбою* (В. Симоненко). Проте в сучасній лінгвістиці серед спеціалізованих аксіологічно-модальних значень розглядаються нормативні та етичні, які є складовими системи поглядів, уявлень, норм, що регулюють діяльність людини і зорієнтовані на соціальні стереотипи, суспільні традиції та ідеали. О.М. Вольф виділяє у системі оцінних модифікаторів оператори з модальним значенням ‘дивно / нормально’, які можуть бути представлені у висловленні експліцитно, напр.: *Мене дивує, що Германія, здавалось така далекозора, не бачить, що підтримуючи росіян на Україні, передаючи їм в руки владу, сама своїми руками відбудовує Росію, ворожу собі державу, яка колись наробить їй багато лиха, а може й справді розвалить її* (Є. Чикаленко). Висловлення такого типу є семантично близькими до власне аксіологічних, але “їх концептуальною основою є не ціннісна, а нормативна картина світу, уявлення про стереотипні, нормативні відношення й / чи про природний хід подій”¹. Отже, деонтично-модальні судження реалізуються у висловленнях, які розглядаються в лінгвістиці як спеціалізовано-оцінні у системі аксіологічної модальності.

---

¹ Вольф Е.М. Оценка и «странность» как виды модальности // Язык и логическая теория: Сб. науч. тр. – М., 1987. – С. 180.

У системі мовної модальності поряд з раціонально-оцінною виділяється емоційно-оцінна аксіологічна модальність, яка не має прямих відповідників у сфері логічної модальності. Серед компонентів семантики емоційно-оцінних модусів, крім провідної семи “емоційна реакція”, наявна ментальна сема, яка актуалізується в конструкціях *de dicto* й визначає параметри оцінки. За цією ознакою висловлення з емоційно-оцінним модальним значенням відрізняються від висловлень, що є безпосереднім вираженням емоційної реакції мовця на певний факт дійсності. Пор.: *Мені було боляче, що майстри не донесли Павлова (як його сказати!?) на п'єдестал* (Остап Вишня) і *Ой, як мені боляче!*

Субкатегоріальні значення мовної модальності та особливості їх визначення

Однією з найактуальніших у теорії дослідження мовної модальності є проблема окреслення кола її значень, оскільки лише за умови визначення останніх стає можливим аналіз засобів реалізації модальних значень на мовному рівні.

У сучасному мовознавстві модальність традиційно визначається як характер відображення в змісті висловлення явищ об'єктивної дійсності. Таке трактування аналізованої категорії було запропоноване В.В. Виноградовим і визнається базовим у вітчизняній лінгвістиці. Характер відображених у змісті висловлення об'єктивних зв'язків визначається як реальний (зв'язок суб'єкта і предиката висловлення сприймається як дійсний, тобто зміст висловлення відповідає реальній дійсності) та ірреальний (зв'язок суб'єкта і предиката висловлення представлений як можливий, бажаний чи необхідний). Оскільки основою такого трактування категоріального статусу модальності є специфіка “відображення тих якостей і властивостей об'єкта, які в ньому об'єктивно закладені і які виявляються різними суб'єктами за різними мотивами у пізнавальній та інформативній

діяльності”¹, то абсолютно виправданим є її визначення як об’єктивної модальності. У працях, присвячених дослідженню мовної модальності, також зустрічаються терміни “внутрішньомодальна рамка”², “загальна”³, “зовнішня”⁴ модальність.

Протиставлення реального та ірреального об’єктивно-модальних значень базується на засадах теорії можливих світів, засновником якої вважається Г. Лейбніц і яка ґрунтовно розроблена у модальній логіці Р. Карнапом, С. Кріпке, Я. Хінтіккою й широко використовується дослідниками лінгвістичної модальності, зокрема В. Касевичем, В. Храковським, Г. Колшанським та ін.

Згідно з теорією можливих світів, існує не лише реальний стан речей, а й “множина інших можливих, відповідно до яких могли б розвиватися події як у майбутньому, так і в минулому”⁵. Відображення засобами мови об’єктивної дійсності, що наявна у момент мовлення, реально існувала в минулому чи існуватиме у майбутньому, відбувається за умови встановлення між предикатом та актантами у висловленні відношень реальності, напр.: *Учні пишуть диктант; Учні писатимуть диктант; Учні писали диктант.* Висловлення, у яких ідеться про стан речей, що є лише потенційно реальним, будуються шляхом уведення в їх структуру модифікаторів з ірреальними значеннями можливості, необхідності, бажальності, напр.: *Учні можуть писати диктант; Учні могли писати диктант; Учні зможуть писати диктант; Учні хочуть писати диктант; Учням необхідно писати*

¹ Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке / Отв. ред. А.М.Шахнарович; АН СССР. Ин-т языкознания. – М.: Наука, 1990. – С. 62.

² Касевич В.Б. Семантика. Синтаксис. Морфология. – М.: Наука, 1988. – 309с.; Касевич В.Б., Храковский В.С. От пропозиции к семантике предложения // Типология конструкций с предикатными актантами. – Л.: Наука, 1985. – С. 9 – 14.

³ Мразек Р. Дифференциация славянских языков в сфере модальности // Otázky slovanské syntaxe: Sb. symposia: “Modální výstavba výpovědi v slovanských jazycích”. – Brno, 1973. – Z. III. – S. 177 – 183; Мразек Р. По поводу объёма модальности // Otázky slovanské syntaxe: Sb. symposia: “Modální výstavba výpovědi v slovanských jazycích”. – Brno, 1973. – Z. III. – S. 280 – 281.

⁴ Ермолаева Л.С. Понятие модальности в современной лингвистике // Лингвистика и методика в высш. шк. – М.: МГПИИЯ им. М.Тереза. – 1978. – Вып. 8. – С. 47 – 60.

⁵ Хоменко І.В. Логіка – юристам.: Підручник. – К.: Четверта хвиля, 1998. – С. 132.

диктант. Оператори реальності та ірреальності виключають один одного на рівні одного висловлення і становлять опозицію, на основі якої формулюється об'єктивно-модальне значення. У лінгвістичних дослідженнях модальності як синоніми термінів “реальність”, “ірреальність” використовуються терміни “дійсність”, “недійсність”, уживання яких мотивується відповідністю об'єктивно-модального значення висловлень модальному значенню алетичних суджень необхідності та можливості, асерторичних суджень дійсності.

Реальність як об'єктивно-модальне значення властива мовним конструкціям констатувального характеру і не має спеціальних засобів вираження. Реальна модальність превалує у мовленні над ірреальною в плані частоти вживання, проте, на відміну від ірреальної модальності, є структурно одноплановою.

Складність структури ірреальної модальності зумовлюється труднощами у встановленні меж потенційно існуючих світів, їх внутрішньовидової диференціації та широким колом засобів їх вираження у мові. Логіко-семантична специфіка ірреальної модальності спричиняє відсутність у теорії дослідження цієї категорії єдиного усталеного переліку кола її значень. Зокрема О.В. Гулига і Є.Й. Шендельс, досліджуючи значення недійсності як макрополе категорії модальності, співвідносно з ірреальною модальністю, виділяють три мікрополя: потенційно-ірреальне, домінантою якого є значення кон'юнктива, мікрополе спонукання з імперативом як домінантою та мікрополе припущення, яке визначається як особливий тип ірреальної модальності, але не ототожнюється з ірреально-потенційною модальністю на підставі відсутності домінанти, оскільки немає спеціального дієслівного способу для вираження значення припущення. Реалізується ірреальне модальне значення припущення у висловленні за допомогою модальних слів, певних структур складнопідрядних речень. Проте у визначенні мікрополя припущення ігноруються особливості віднесеності модальних операторів, виражених модальними словами відповідної

семантики, до предиката чи до всього висловлення в цілому. Це зумовлює поєднання в одному мікрополі висловлень з модальністю *de re* (експлікованою об'єктивною модальністю) та висловлень з модальністю *de dicto* (експлікованими суб'єктивною та об'єктивною модальностями), у яких модальні оператори є носіями значення “суб'єктивне ставлення мовця до змісту висловлення” і реалізуються в реченні як вставні конструкції.

Лексико-граматичні особливості модальних слів та можливість виражати в поєднанні з інфінітивом модальний “характер зв'язку між дією, названою цим інфінітивом, і суб'єктом цієї дії”¹ зумовили виділення низкою дослідників категорії модальності (Г.О. Золотова, С.Н. Хут та ін.) відношення суб'єктів дії до дії як особливого виду модального значення, що не стосується модальної характеристики речення. Такий підхід до трактування субкатегоріальних значень модальності суперечить визначенню її як синтаксичної категорії, що є суттєвою рисою будь-якого висловлення. Конструкції типу “модальне слово + інфінітив” – один із засобів вираження ірреальних значень.

Визначаючи модальність як категорію, що найповніше розкриває зв'язки мови зі структурою мислення, психологією та життям людини, варто визнати співвідносний характер логічно-модальних і лінгвістично-модальних значень, виражених відповідно на рівні судження та висловлення. У висловленнях з ірреально-модальним значенням реалізуються судження дійсності, можливості та необхідності. Однак, визнаючи неможливість ототожнення логічної та лінгвістичної модальностей та зважаючи на специфіку вираження в мовленні ширшого кола значень, ніж ті, що досліджуються логікою, зокрема на розширення семантики лінгвістичної модальності за рахунок значень, які поєднують ментальний план з емоційно-чуттєвим, правомірним є виділення у межах ірреальної модальності

---

¹ Золотова Г.А. О модальности предложения в русском языке // Филологические науки. – 1962. – №4. – С. 76.

бажального значення. Отже, семантика ірреальної модальності обмежується значеннями можливості, необхідності та бажальності.

Модальні значення реальності та ірреальності не пов'язані зі значеннями істинності / хибності, які визначаються як “характеристики висловлення з погляду відповідності його фрагменту дійсності, що описується”¹. Визначення істинності чи хибності змісту висловлення не є предметом дослідження лінгвістики, оскільки їх встановлення не залежить від суб'єктивних переконань, вражень, почувань, а є абсолютно об'єктивованими. Мовознавство ж, як і логіка, належить до наук з антропоцентричною спрямованістю, яка зумовлює визначення модальності як відношення змісту висловлення до дійсності з погляду мовця та відношення мовця до змісту висловлення.

Як форми модальності часто розглядаються категорії ствердження / заперечення, зокрема В.Г. Адмони зазначає, що ствердження, заперечення та “чиста модальність не утворюють окремих, незалежних один від одного аспектів речення, а належать до одного, хоч і дуже своєрідного і складного аспекту”². Мотивується це положення тим, що “смысл стверджувальних речень як таких полягає, як це впливає з самої назви цих речень, у тому, щоб ствердити основний зміст речення, виразити реальність цього змісту, тобто відношення між головними членами речення (предикативні відношення), що організують усе речення”³. У системі модальних форм ствердження та заперечення розглядають автори “Теории функциональной грамматики”⁴, О.І. Анікін⁵ та ін. Проте аргументація прихильників такого підходу до визначення семантики модальності є непереконливою. Передусім, семантика ствердження і заперечення абсолютно сумісна зі

---

¹ Словарь по логике / Сост. А.А.Ивин, А.Л.Никифоров. – М.: Владос, 1998. – С. 140.

² Адмони В.Г. Синтаксис современного немецкого языка. - Л.: Наука, 1973. – С. 132.

³ Там само. – С. 131.

⁴ Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность. – Л.: Наука, 1990. – С. 68.

⁵ Аникин А.И. Соотношение модальности основного и вставного предложения // Ученые записки МГПИ. – 1971. – Т. 423. – С. 131.

значеннями реальності й ірреальності, а “поділ родового поняття на видові правомірний та логічно обґрунтований тоді, коли основою поділу є співвідносні ознаки і члени поділу взаємно виключають один одного”¹. Категорії ствердження та заперечення не є предметом дослідження й у сучасній модальній логіці, навпаки, судження типу “ $S \in P$ ” та “ $S \notin P$ ” визначаються як асерторичні, тобто такі, що позбавлені будь-якого модального значення². М. Грепл аргументує аmodalний характер ствердження й заперечення ще й тим, що їх “граматичне значення можна замінити лексичним”, напр.: *X не спеціаліст; X — дилетант*. Отже, об’єктивна модальність і ствердження / заперечення перетинаються на семантичному рівні висловлення, але їх не можна розглядати як субкатегоріальні значення категорії модальності, про що свідчать дослідження зовнішньосинтаксичної структури речення та категорії модальності, висвітлені у низці лінгвістичних праць³.

Як один з видів модальності часто розглядається комунікативна установка висловлення: розповідні конструкції відображають реально-модальне значення, питальні та спонукальні — ірреальне. Основні засади такого тлумачення співвідношення комунікативного та модального аспектів речення викладені у працях В.В. Виноградова⁴, які стали поштовхом для трактування модальності як категорії широкого семантичного діапазону.

---

¹ Золотова Г.А. О модальности предложения в русском языке // Филологические науки. – 1962. – № 4. – С. 69.

² Асерторичні судження реалізуються у висловленнях з об’єктивно-модальним значенням реальності, оскільки цей вид модальності не передбачає особливого маркування модальними операторами “можливо”, “необхідно”, “бажано”.

³ Грепл М. О сущности модальности // Языкознание в Чехословакии, 1956-1974: Сб. статей. – М.: Прогресс, 1978. – С. 300; Гулыга Е.В., Шендельс Е.И. Грамматико-лексические поля в современном немецком языке. – М.: Просвещение, 1969. – С. 89; Касевич В.Б. Семантика. Синтаксис. Морфология. – М.: Наука, 1988. – С. 66 – 67; Мельничук О.С. Развитие структуры слов’янського речення. – К.: Наукова думка, 1966. – С. 49; Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – С. 118 – 119; Сучасна українська літературна мова: Підручник / За заг. ред. М.Я.Плющ. – К.: Вища школа, 1994. – С. 311 – 312.

⁴ Виноградов В.В. О категории модальности и модальных словах в русском языке // Избранные труды: Исследования по русской грамматике. – М.: Наука, 1975. – С. 53 – 87.

Зокрема, І.П. Распопов розглядав значення розповідності, питальності та спонукання як “основні модальні значення”, що характеризують кожне висловлення і можуть ускладнюватися додатковими модальними та експресивними значеннями¹. Комуникативну установку висловлення як вид модальності розглядають і автори “Теории функциональной грамматики”, зазначаючи, що всі речення поділяються на розповідні (виражають повідомлення), питальні (виражають питання), спонукальні (виражають спонукання) та оптативні (виражають бажальність)². В українському мовознавстві такий підхід до визначення семантики модальних значень представлений у працях О.С. Мельничука. Досліджуючи розвиток зовнішньосинтаксичної структури слов’янського речення, він розглядав модальність як категорію, що функціонує на основі протиставлення розповідного, спонукального (наказового) і питального значень. Це протиставлення “безперечно, повинно було цілком виразно виявитися вже на перших етапах розвитку звукової мови, бо змішування в процесі комунікації основних функцій висловлення — повідомлення, спонукання і запитання — неминуче перешкодило б налагодженню взаєморозуміння в колективі. Очевидно, більш пізньою є бажальна модальність саме як синтаксичний різновид речення”³. Умовна модальність визначається як своєрідний різновид модальності, оскільки “кожне умовне речення може одночасно бути і розповідним або питальним чи спонукальним”⁴. Факт можливості поєднання у висловленні умовного модального значення з іншими свідчить про те, що таке окреслення кола значень досліджуваної категорії суперечить вимогам поділу родового поняття на видові, згідно з яким видові поняття повинні виключати одне одне, одночасно окреслюючи весь обсяг поняття.

---

¹ Распопов И.П. К вопросу о модальности предложения // Уч. зап. Благовещенского гос. ин-та. – 1957. – Вып. VIII. – С. 197.

² Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность. – Л.: Наука, 1990. – С. 68.

³ Мельничук О.С. Развитие структуры слов’янського речення. – К.: Наукова думка, 1966. – С. 64.

⁴ Там само. – С. 65.

Непереконливим є й виділення розповідності як особливого виду модальності, що “відповідає поняттю реальної модальності”¹. Як розповідні у мовленні можуть функціонувати висловлення з різноманітними модальними значеннями, напр.: *Сьогодні ходив по місту і ледве дійшов до дому* (О. Довженко) (реальна модальність); *Я повелів би майстрам, перед тим як кувати її постать на вічні віки, надіти чисту одежу і постувати сорок днів, як се робилося колись перед великим святом* (О. Довженко); *Всім, хто унеможливить стопроцентну, безоговорочну, увішану ідіотськими прикрасами мерзоту війни, хотів би творити я пам’ятник вкупі з людьми-братами* (О. Довженко) (ірреальна модальність).

Змішування комунікативного та модального аспектів висловлення зумовлене подібністю їх прагматичної спрямованості. Проте, якщо комунікативна установка мовлення зорієнтована переважно на реципієнта, то в модальному значенні превалює орієнтація на суб’єкта мовлення, виражаються його ціннісні орієнтири, прагнення, ставлення до дійсності, його бачення світу й себе у цьому світі. Розрізнення комунікативної установки та модальності є підставою для виведення з кола модальних маркерів структур, які є засобами впорядкування думки, компонування та акцентування певних її елементів (напр.: *по-перше, врешті-решт, очевидно, отже, зокрема, до речі, між іншим* тощо), тобто є комунікативними засобами побудови висловлення. Але комунікативність і модальність не можна розглядати як ізольовані аспекти висловлення. Зважаючи на високий ступінь їх узаємодії, В.Г. Гак звертає увагу на особливості співвіднесеності комунікативної установки та модального значення, зокрема алетична модальність співвідноситься з розповідністю, епістемічна — з питальністю, деонтична — з оптативністю і спонукальністю².

Особливе місце в дослідженні теорії мовної модальності посідають

---

¹ Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1972. – С. 123.

² Гак В.Г. Теоретическая грамматика французского языка: Синтаксис. – М.: Высш. шк., 1986. – С. 115.

особливості реалізації модальних значень у питальних висловленнях. Модальність висловлень, які є питальними лише формально, а по суті виражають експресивні ствердження (риторичні питання), може бути визначена як реальна, напр.: *З чим порівняти посмішку дитини?* (Остап Вишня). Особливо яскраво модальне значення реальності виражене у риторичних питаннях із запереченням¹, напр.: *Чи не пора вже часом сідати на човен до старого Харона і переправлятися через ріку сліз?* (О. Довженко).

Модальне значення формально питальних висловлень експресивно-спонукального характеру визначається за аналогією до модального значення спонукальних висловлень. Власне питальні висловлення можуть бути носіями суб'єктивно-епістемічного смислу, вираженого експліцитно чи імпліцитно, й “уявлення про реальність або нереальність того, що невідоме”².

Встановлення модального значення питального висловлення визначається його пресупозицією, тобто тими вихідними знаннями, якими володіє мовець. Пресупозиція зумовлює зміст і характер відповіді на запитання. Якщо суб'єкт мовлення володіє інформацією про певні явища дійсності, але хоче з'ясувати нові деталі предмета, додаткові подробиці, модальне значення питального висловлення можна визначити як реальне, напр.: *Де він побачив цих уявних матерів, які замість того, щоб з радісною посмішкою на устах переселятися з тісних мазанок у світлі нові будинки, раптом почали плакати і цілувати одвірки, та ще з такими слізливими причитаннями?* (О. Довженко) (з'ясовується місце реальної дії); *Для чого з людини, що обробляє землю, зняли красу вишивки, покрою, кольору?* (О. Довженко) (з'ясовується мета, задля якої було вчинено певні дії); *Але чому письменники пишуть про моє життя зараз різні блюзнірські комедійки, для чого затуляють перед світом мою велику і високу правду?* (О. Довженко) (з'ясовується причина та мета реального стану речей).

---

¹ Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1972. – С. 133.

² Золотова Г.А. О модальности предложения в русском языке // Филологические науки. – 1962. – №4. – С.67.

Визначення об'єктивно-модального значення таких висловлень як реального мотивується тим, що факт, про який ідеться, є дійсним й інформація про це експлікована у змісті висловлення. Мовець лише доповнює свої знання. За класифікацією Л.О. Кадомцевої, це “речення прямої з'ясувальної питальності”¹. Ш. Баллі визначив такі запитання як “часткові диктальні” (типу “Хто вийшов?”) та часткові модальні (типу “Чи до школи він пішов?”)². Автори “Русской грамматики – 80” визначають висловлення з таким питальним значенням як такі, що “містять запитання про окремий бік певного факту, про діяча, носія стану, про ознаку, про ті чи інші обставини”³, кваліфікуючи їх як частково-питальні.

Основними граматичними показниками таких питальних висловлень є займенники (*хто, що, який, чий, котрий, скільки*) та прислівникові слова (*де, куди, звідки, коли, чому* та ін.), які у складнопідрядних реченнях з непрямо-питальним значенням виконують функцію сполучних слів, напр.: *Ви знаєте, що мені говорила одна доярка?* (О. Довженко); *Ви знаєте, що він раз накоїв?* (О. Довженко); *Не знаю, чого ви оце тікаєте?* (О. Довженко); *Я вас питаю, чому ви нас так погано виховали* (О. Довженко). Засобами вираження такого питального значення, а отже, й значення реальної модальності, можуть бути інтонація та порядок слів у реченні, напр.: ‘Ти йдеш додому?’; ‘Ти йдеш додому (чи їдеш)?’; ‘Додому ти йдеш?’

Інтонаційно-синтаксичними засобами можуть бути виражені й питальні значення, спрямовані на з'ясування істинності чи хибності змісту висловлення в цілому, напр.: ‘Ти йдеш додому?’ Модальність таких висловлень визначається як ірреальна. Основним граматичним показником цього значення є частка *чи*, напр.: *Чи лишуся людиною, чи так засліпить не лише очі, а й розум?* (В. Симоненко); *Чи образив його хтось?* (Остап

¹ Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1972. – С. 132.

² Баллі Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка: Пер. с фр. – М.: Изд-во иностр. лит., 1955. – С. 48.

³ Русская грамматика. Синтаксис // Под ред. Н.Ю.Шведовой и др. – М.: Наука, 1980. – Т. 2. – С. 395.

Вишня); *Чи обідав він сьогодні?* (Остап Вишня). У структурі складнопідрядних речень відповідної семантики частка *чи* виконує функцію сполучника, напр.: *Учора перед оформленням наказу про приймання мене до армії спитав мене Браун, чи не член я Верховної Ради* (О. Довженко); *Але я не знаю, чи плакав би я, прочитавши про вивіз взагалі жінок* (О. Довженко); *Я вже не знаю, чи буду я фізично спроможний скрутити хоч один фільм* (О. Довженко). У прямо-питальних висловленнях показниками ірреального модального значення, аналогічними частці *чи*, є частки *хіба* та *невже*, однак вони ускладнюють значення висловлення додатковими відтінками “невідповідності між уявленнями мовця про що-небудь і тим, що цьому уявленню протиставляється”¹, напр.: *Невже я вже такий старий?* (Остап Вишня); *Коли вже немає ненависті принципової, і зневаги нема, і недоброчливості ні до одного народу в світі, ні до його долі, ні до його щастя, ні гідності чи добробуту, — невже любов до свого народу є націоналізм?* (О. Довженко); *А хіба у вас собачка є?* (Остап Вишня) Сумні приклади з кібернетикою, генетикою, бурхливе проростання поганок в літературі й живописі, вічні заклики до жертвування і безконечні обіцянки “раю на потім” — хіба це таке й далеке від трагедії Бруно й Галілея, псалмо- та іконописання, від монастирів і царства небесного? (В. Симоненко). Цей тип питальних висловлень в основному відповідає “реченням прямої уточнюючої питальності”² за визначенням Л.О. Кадомцевої, “повним модальним” та “повним диктальним” питанням Ш. Баллі та “загальнопитальним реченням”³.

Попередній аналіз особливостей комунікативного і модального аспектів висловлення та визначення об’єктивної модальності як відношення змісту повідомлення до дійсності з погляду мовця дозволяє вести мову про

---

¹ Там само. – С. 390.

² Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1972. – С. 131 – 133.

³ Русская грамматика. Синтаксис // Под ред. Н.Ю.Шведовой и др. – М.: Наука, 1980. – Т.2. – С. 395.

недоцільність уведення до кола її значень категорій ствердження / заперечення та комунікативної установки мовлення і обмежитися значеннями реальності й ірреальності (можливості, необхідності та бажальності), визнаючи, однак, обов'язковість, взаємодії модальних значень із засобами вираження ствердження / заперечення, розповідності, питальності, спонукальності у висловленні та можливість утворення таким чином додаткових відтінків модальності.

Суб'єкт мовлення може виразити своє ставлення до змісту думки, реалізованої у висловленні, що відображає характер об'єктивних зв'язків між змістом повідомлення і дійсністю, з погляду ступеня його достовірності, відповідності певним стереотипам, зокрема, естетичним, етичним, моральним тощо, які сприймаються суб'єктом як актуальні, з погляду необхідності чи бажаності реалізації змісту повідомлення. Ставлення мовця до змісту повідомлення з об'єктивно-модальним значенням визначається у лінгвістиці як суб'єктивна модальність (зовнішня модальна рамка) висловлення, що, “не змінюючи основного модального значення речення, подає це значення в особливому ракурсі, в особливому освітленні”¹.

У мовознавстві немає однастайності щодо правомірності виділення суб'єктивної модальності як особливої модальної субкатегорії. Дослідники, що заперечують можливість визначення ставлення мовця до змісту повідомлення як модального значення, яке може бути реалізованим у висловленні поряд з об'єктивно-модальним значенням, мотивують це тим, що у “вираженій у формі речення думці зміст його не може розгалужуватися на вираження, з одного боку, думки про предмет, а з другого, — думки про ставлення мовця до свого повідомлення про факт дійсності”². Суб'єктивна модальність розглядається, таким чином, як явище, що суперечить логічному підходові до визначення категоріального значення модальності як

---

¹ Золотова Г.А. О модальности предложения в русском языке // Филологические науки. – 1962. – №4. – С. 73.

² Колшанский Г.В. К вопросу о содержании языковой категории модальности // Вопросы языкознания. – 1961. – №1. – С. 96.

відношення змісту судження до дійсності, а визначення її як особливої лінгвістичної категорії вважається неможливим. Проте сучасна модальна логіка має чималий набір значень, серед яких наявні й такі, що абсолютно відповідають вимогам визначення суб'єктивної модальності як виду модальності, що виражає ставлення мовця до змісту повідомлення (епістемічно-модальне, аксіологічно-модальне і деонтично-модальне значення).

Визначення модальності як суб'єктивно-об'єктивної категорії¹ ґрунтується на тому, що “ставлення мовця до об'єктивної дійсності є суб'єктивними, суб'єктивними хоча б тому, що вони виявляються у мовленні й походять безпосередньо від мовця; вони... виражають особисту оцінку тих чи інших факторів об'єктивної дійсності; але разом з тим вони й об'єктивні, оскільки суб'єктивне не існує без об'єктивного, як не існує одиничного без загального. Мова належить до суб'єктивно-об'єктивних категорій: виражає індивідуальне мовлення людини і зберігає весь досвід людства”². Безперечним є те, що суб'єктивний чинник присутній у будь-якому висловленні (і в кваліфікативному, і в дескриптивному), оскільки “пряме відношення висловленої у реченні думки до позначуваного явища дійсності відбувається через психіку мовця та співрозмовника”³. Так само і без відтворення у мовленні об'єктивно наявної чи потенційно можливої дійсності неможливим є акт комунікації. Отже, суб'єктивний та об'єктивний аспекти висловлення є різними гранями одного поняття, в одному з яких

---

¹ Мещлер А.Л. О лингвистическом статусе категории модальности // Филологические науки. – 1982. – №4. – С. 66 – 72; Хрычиков Б.В. Категория модальности, её объём и средства выражения в современном русском языке: Дис... докт. филол. наук: 10.02.01 / Кам.-Под. гос. пед. ин-т им. В.П.Затонского. – Камянец-Подольский, 1994. – 316 с.; Дешериева Т.И. Категория модальности в нахских и иноструктурных языках. – М.: Наука, 1988. – 208 с.; Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1972. – 515 с.

² Хрычиков Б.В. Категория модальности, её объём и средства выражения в современном русском языке: Дис... докт. филол. наук: 10.02.01 / Кам.-Под. гос. пед. ин-т им. В.П.Затонского. – Камянец-Подольский, 1994. – С. 273.

³ Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1972. – С. 119.

домінує об'єктивне значення “відношення змісту висловлення до дійсності”, в іншому — суб'єктивне значення “ставлення мовця до об'єктивованого змісту повідомлення”. Про неможливість визначення модальності як монолітної суб'єктивно-об'єктивної категорії свідчить і специфіка реалізації різних значень засобами мови. Зокрема об'єктивно-модальне значення виражається головним чином формами способів дієслів, а показниками суб'єктивно-модального значення є вставні конструкції відповідної семантики, конструкції типу “модус — диктум” тощо.

Часто лінгвісти, визнаючи факт існування двох видів модальності, кваліфікують об'єктивно-модальне значення як обов'язкове для кожного висловлення, а суб'єктивно-модальне — як факультативне (додаткове)¹. До такого визначення суб'єктивної модальності призводить ігнорування можливості імплікації цього виду модальності у висловленні. Імпліцитна модальність відрізняється від експліцитної модально-диктальною нерозгалуженістю висловлення. Семантично експліцитна й імпліцитна модальності практично не різняться, оскільки “одне й те саме значення може бути виражене, як правило, і експліцитно, й імпліцитно”².

Значення імпліцитно вираженої суб'єктивної модальності визначається з контексту або мовленнєвої ситуації. Так, якщо розглядати речення *Мозок, здатний породжувати мислі, не здатний зробити його власника щасливим* як синтагматичну одиницю, абстраговану від контексту та мовленнєвої ситуації, можна вести мову лише про потенційне граматично оформлене об'єктивно-модальне значення реальності, яке може бути актуалізованим у

---

¹ Bartula Czeslaw. К вопросу о языковой модальности // *Otázky slovanské syntaxe: Sb. symposia: “Modální výstavba výpovědi v slovanských jazycích”*. — Brno, 1973. — Z. III. — S. 283; Милосердова Е.В. Семантика и прагматика модальности. — Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1991. — С. 13; Мразек Р. Дифференциация славянских языков в сфере модальности // *Otázky slovanské syntaxe: Sb. symposia: “Modální výstavba výpovědi v slovanských jazycích”*. — Brno, 1973. — Z. III. — S. 181.

² Левинская Р.И. Эксплицитная модальность в современном немецком языке и её роль в создании речевой характеристики литературных персонажей (на материале романов Э.Штрингматтере): Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.04 / Моск. обл. пед. ин-т им. Н.К.Крупской. — М., 1975. — С. 5.

висловленні за умови введення його в контекст чи мовленнєву ситуацію. Але у структурі цього речення немає граматичних форм, що можуть розглядатися як носії потенційної суб'єктивної модальності. Уведення конструкції *Мозок, здатний породжувати мислі, не здатний зробити його власника щасливим* у контекст дозволяє визначити ставлення суб'єкта мовлення до змісту запропонованого висловлення, а отже, визначити його суб'єктивно-модальне значення, виражене імпліцитно, напр.: *Ні, не так я мріяв жити, як живу. Щасливий той, хто хоче мало від життя — він ніколи не розчарується в ньому. Найпростіший і найкоротший шлях до так званого щастя — стати обивателем. Мозок, здатний породжувати мислі, не здатний зробити його власника щасливим* (В. Симоненко). Очевидно, що мовець оцінює зміст висловлення з погляду відповідності / невідповідності системі особистих ціннісних стандартів, і стан речей, коли “мозок, здатний породжувати мислі, не здатний зробити його власника щасливим”, не задовольняє його. Як засоби оформлення імпліцитного суб'єктивно-модального значення виступають аналітичні та синтетичні форми наказового способу дієслів і дієслова дійсного способу простого майбутнього часу в структурі узагальнено-особового речення (для вираження оптативного та волюнтативного значень волітивної модальності), поєднання особових форм дієслів минулого часу з часткою *би (б)* (для вираження епістемічних суб'єктивно-модальних значень) тощо¹. Отже, аналіз контексту дозволяє стверджувати, що у змісті висловлення імпліцитно виражена суб'єктивна аксіологічна емоційно-оцінна модальність.

Можливість вираження суб'єктивно-модального значення експліцитно й імпліцитно дає підстави для визначення цього виду модальності як обов'язкового поряд з об'єктивно-модальним значенням. Основи такого трактування суб'єктивного компонента висловлення закладені у працях

---

¹ Большакова Н.И. Языковое оформление модусных категорий на материале писем М.Цветаевой и Б.Пастернака: Дис... канд. филол. наук: 10.02.01 / КГПИ им. М.П.Драгоманова. — К., 1993. — 246с.

Е. Бенвениста¹.

Подібне розуміння проблеми обов'язковості суб'єктивної модальності представлено в дослідженнях В.Б. Касевича, В.С. Храковського, які необов'язковим вважають вербальне вираження суб'єктивно-модальних відношень, але відсутність експліцитно (вербально, інтонаційно) вираженої суб'єктивної модальності — це знак нульової (нейтральної) суб'єктивної модальності. За такого підходу зовнішня модальна рамка є так само обов'язковою, як і внутрішня². Отже, категоріальне значення модальності визначається на основі протиставлення суб'єктивного й об'єктивного значень у межах висловлення.

Визначенням місця суб'єктивного компонента висловлення в системі модальних значень не обмежується коло проблем, пов'язаних з цим питанням. Лінгвісти часто звертають увагу на семантико-структурну своєрідність суб'єктивної модальності. І. Леков, зокрема, відзначає більшу різноманітність і складність засобів вираження суб'єктивної модальності й значні перешкоди, які виникають при спробі їх структурування³. Актуальним є й питання окреслення кола суб'єктивно-модальних значень, загальний компонент змісту яких визначається як оцінка мовцем змісту повідомлюваного ним. Пріоритетним у цьому питанні є так зване вузьке тлумачення суб'єктивно-модального значення, згідно з яким ставлення мовця до змісту висловлення зводиться до епістемічної (персуазивної, ментальної) семантики⁴. Такий підхід, властивий представникам логічного напрямку дослідження категорії модальності, полягає у визначенні

---

¹ Бенвенист Э. Общая лингвистика. – М.: Прогресс, 1974. – 448 с.

² Касевич В.Б., Храковский В.С. От пропозиции к семантике предложения // Типология конструкций с предикатными актантами. – Л.: Наука, 1985. – С. 14.

³ Леков Иван. К вопросу о средствах выражения субъективной модальности в русском и болгарском языках // Otázky slovanské syntaxe: Sb. symposia: "Modální výstavba výpovědi v slovanských jazycích". – Brno, 1973. – Z. III. – S. 185.

⁴ Панфилов В.З. Категория модальности и её роль в конструировании структуры предложения и суждения // Вопросы языкознания. – 1977. – № 4. – С. 37 – 48; Бондаренко В.Н. Виды модальных значений и их выражение в языке // Филологические науки. – 1979. – № 2. – С. 13 – 19.

суб'єктивної модальності як оцінки суб'єктом думки ступеня відповідності її змісту об'єктивній дійсності з позицій обізнаності його у специфіці цієї дійсності. Це означає, що в судженні, реалізованому засобами мови, фіксується “ступінь достовірності знання людиною об'єктивних зв'язків”¹.

З погляду оцінки суб'єктом мовлення достовірності змісту пропозитивного компонента висловлення суб'єктивно-модальні значення можуть визначатися як достовірні, проблематичні та категоричні, причому два останні значення мають низку конкретизувальних ступенів виявлення достовірності. Епістемічний компонент є обов'язковим у будь-якому визначенні семантики суб'єктивної модальності, поряд з яким ряд лінгвістів визначає інші види суб'єктивно-модальних значень, які “входять до модусу, співвідносяться лише з істотою, здатною давати оцінку судження”². В.Г. Гак визначає три аспекти суб'єктивності у висловленні: “1) за характером повідомлення (декларативна чи перформативна модальність); 2) за характером знання дійсності, тобто епістемічна модальність (достовірність, ймовірність); 3) за характером відношення (деонтична модальність): бажання / небажання, згода / незгода”³. М. Грепл, розглядаючи три аспекти поняття “модальність висловлення”, поряд із основною (загальною), тобто об'єктивною, модальністю виділяв волюнтативну модальність та модальність істинності (правдивості) з субкатегоріальними відтінками чужої думки та непідтвердженого твердження⁴. Суб'єктивна модальність, за визначенням Р. Мразека, “розпадається на дві площини: з одного боку, це значення в межах інтенції – необхідності – можливості” (волюнтативна модальність), з другого – ступінь достовірності “повідомлюваного змісту, впевненості мовця в реальності диктального ядра предиката”, тобто

---

¹ Бондаренко В.Н. Виды модальных значений и их выражение в языке // Филологические науки. – 1979. - № 2. – С. 17.

² Гак В.Г. Теоретическая грамматика французского языка: Синтаксис. – М.: Высш. шк., 1986. – С. 118.

³ Там само.

⁴ Грепл М. О сущности модальности // Языкознание в Чехословакии, 1956-1974: Сб. статей. – М.: Прогресс, 1978. – С. 294 – 296.

персуазивна модальність¹. Отже, попередній аналіз особливостей реалізації суб'єктивно-модальних значень в експліцитному висловленні дозволяє визначити епістемічну модальність як одне із значень, що відображає ставлення суб'єкта мовлення до змісту компонента висловлення з об'єктивно-модальним значенням з погляду його обізнаності у тому, про що йдеться в цій частині висловлення. Основними субкатегоріальними значеннями епістемічної модальності є значення категоричної достовірності, достовірності та проблематичної достовірності.

Визначення волітивного аспекту суб'єктивної модальності не є предметом дискусій у дослідників особливостей семантики і засобів вираження модальних значень навіть за умови відсутності в модальній логіці аналогічного аспекту модальності². Суб'єктивна модальність волевиявлення відображає позицію суб'єкта мовлення щодо необхідності чи бажаності встановлення певного об'єктивного зв'язку між суб'єктом та предикатом пропозиції. Суть такої позиції є не інтелектуально-оцінною, а вольовою, “спрямованою на зміни екстралінгвістичної реальності, на встановлення нових зв'язків та відношень”³. Основними значеннями волітивної суб'єктивної модальності є оптативність⁴ і волюнтативність (директивність).

Різниця між оптативними та волюнтативними значеннями волітивної модальності полягає в адресованості / неадресованості волевиявлення. “Для оптативної ситуації характерна неадресованість бажання і відсутність

---

¹ Мразек Р. Дифференциация славянских языков в сфере модальности // *Otázky slovanské syntaxe: Sb. symposia: “Modální výstavba výpovědi v slovanských jazycích”*. – Brno, 1973. – Z. III. – S. 181.

² Хоча іноді волітивна модальність співвідноситься з деонтичною, аналогічними їй вважати не можна, оскільки деонтичне значення може виступити як компонент об'єктивної модальності.

³ Беляева Е.И. Функционально-семантические поля модальности в английском и русском языках. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1985. – С. 74.

⁴ Для запобігання сплутування термінів “оптативність” та “бажальність” у лінгвістичній літературі оптативність визначається як суб'єктивно-модальне значення, бажальність — як об'єктивно-модальне.

суб'єкта-виконавця як обов'язкового учасника ситуації”¹, для волюнтативної модальності наявність такого суб'єкта обов'язкова.

Наявність компонента ‘адресованість / неадресованість’ у семантиці волітивного модуса зумовлює семантико-структурні особливості всього висловлення. У висловленнях з оптативним суб'єктивно-модальним значенням виражається воля суб'єкта, спрямована на перехід зв'язків між суб'єктом та предикатом пропозиції з ірреального стану в реальний: *С бажає (хоче), (щоб $S_1 \in P$)*, причому волітивний акт не передбачає присутності слухача, який повинен встановити бажаний для суб'єкта мовлення зв'язок між S_1 (суб'єкт дії чи стану) та P (бажана дія чи стан), зробити його реальним, напр.: *Я одного хочу, щоб він, отой маленький, біленький Павлушка, виріс великий і задавив Трумена!* (Остап Вишня); *І як би мені хотілося, щоб він був усім задоволений* (Остап Вишня). Експлікація волюнтативного модусу передбачає обов'язковість комунікативного впливу на слухача, який повинен виконати необхідну для суб'єкта волевиявлення дію, тобто який безпосередньо є суб'єктом дії пропозиції. Діапазон конкретних виявів волюнтативності коливається від суворої категоричності до ввічливого прохання, причому некатегоричні волевиявлення значно частіше реалізуються у структурі експліцитного висловлення, напр.: *[Я] попросив, щоб він пощупав Ів[ана] В[асильовича Луцицького], як він обертається до мене, але відходячи додав я, що “може сказати ему й за трет су?”* (М. Грушевський); *Якщо я її не допишу, якщо я, що втратив усе за одну лише помилку серця свого, умру отут од печалі в тяжкій самотності, я прошу Вас тільки про одне — хай візьмуть тоді з моїх грудей серце і поховають його на скривавленій батьківщині моїй, на Україні, на українській землі* (О. Довженко). Експлікація оптативного і волюнтативного значень суб'єктивної модальності зумовлюється специфікою контексту та

---

¹ Большакова Н.И. Языковое оформление модусных категорий на материале писем М.Цветаевой и Б.Пастернака: Дис... канд. филол. наук: 10.02.01 / КГПИ им. М.П.Драгоманова. – К., 1993. – С. 70.

мовленнєвої ситуації. Висловлення з оптативною суб'єктивно-модальною семантикою характерні для монологічного мовлення, зокрема для текстів щоденників, волюнтативність характерна для діалогів і полілогів.

Класифікація значень волюнтативної модальності зумовлюється характером відносин між адресантом та адресатом, ступенем категоричності, авторитарності джерела спонукання, рівнем зацікавленості комунікантів у виконанні дії тощо. Як види волюнтативної модальності розглядаються розпорядження, прохання, інструкція, пропозиція, дозвіл, заборона. Серед оптативно-модальних значень домінують значення власне бажання, закликання та побажання.

Однією з найактуальніших проблем у дослідженні семантики суб'єктивної модальності є співвідношення її з категорією оцінки. У сучасному мовознавстві існують два підходи до розв'язання цієї проблеми. З одного боку, оцінність розглядається як категорія лише частково пов'язана з модальністю. Таке визначення культивується серед мовознавців, що обмежують семантику модальності відношенням змісту повідомлення до дійсності, яке є об'єктивованим і не потребує оцінного компонента у структурі висловлення. З другого боку, оцінку можна розглядати як "один з видів модальності, що накладається на дескриптивний зміст мовного висловлення"¹, тобто оцінне значення акумулюється в модусі висловлення і виражає "позитивне / негативне ставлення до подій, їх елементів чи аспектів здійснення"², представлених диктумом у пропозитивному компоненті висловлення. Таке визначення аксіологічної суб'єктивної модальності відповідає визначенню аксіологічної модальності в логіці.

Засобами мови можуть виражатися оцінки процесів, фактів об'єктивної дійсності та предметів³. Оцінка предметів є похідною від оцінки

---

¹ Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки / Отв. ред. Г.В.Степанов. – М.: Наука, 1985. – С. 11.

² Шмелёва Т.В. Смысловая организация предложения и проблема модальности // Актуальные проблемы русского синтаксиса. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – С. 92.

³ Специфіку процесів, фактів та предметів як об'єктів загальної оцінки ґрунтовно

процесів і не пов'язана з оцінкою фактів, для яких характерним є розрізнення за “ознаками реальності / гіпотетичності, істинності / хибності (логічною якістю), ствердження / заперечення, за референцією суб'єкта (логічною кількістю) та іншими рисами, що використовуються при класифікації суджень”¹. Беручи до уваги специфіку предметів, процесів і фактів як об'єктів оцінки та визначення категоріального статусу модальності як відношення змісту висловлення до дійсності з погляду мовця і його ставлення до характеру зв'язків між суб'єктом і предикатом пропозитивної частини висловлення, можна констатувати, що лише оцінка фактів може розглядатися як суб'єктивно-модальне відношення. Так, у конструкції *Кіт — гарна тварина* наявна оцінка предмета, в конструкції *Кіт добре ловить мишей* — оцінка процесу. В обох висловленнях актуалізоване значення реальності (de re) та кваліфікативний компонент “гарно”, але в жодному з них не експлікована аксіологічна суб'єктивна модальність. У висловленні *Добре, що кіт ловить мишей* значення оцінного оператора “добре” поширюється на всю пропозицію з “фактоутворювальним” значенням. Отже, з погляду точності вираження понять у термінах доцільно визначати оцінку як універсальну логіко-лінгвістичну категорію, що відображає позитивне чи негативне ставлення до подій, їх елементів чи аспектів здійснення, а суб'єктивну аксіологічну модальність як суб'єктивно-оцінну характеристику мовцем фактів навколишньої дійсності, відображених у пропозитивній частині висловлення.

Усі типи аксіологічно-модальних значень можуть бути розміщені на оцінній шкалі, центральне місце якої займає нейтральна нульова позначка, еталон для порівняння — байдуже, нейтральне ставлення суб'єкта думки до фактів позамовної дійсності. Два інші елементи оцінної шкали — позитивна й негативна оцінка мовцем об'єкта — протиставлені один одному і

дослідила Н.Д.Арутюнова (Арутюнова Н.Д. Об объекте общей оценки // Вопросы языкознания. - 1985. - № 3. - С. 13 - 24).

¹ Арутюнова Н.Д. Об объекте общей оценки // Вопросы языкознания. - 1985. - № 3. - С. 13.

співвідносяться з еталоном. “При цьому позитивна оцінка завжди означає відповідність нормі або її перевищення, а негативна оцінка завжди означає відхилення від норми”¹.

Спектр значень аксіологічної модальності в логіці значно вужчий, ніж у лінгвістиці, і зводиться до абсолютних оцінних понять ‘добре’, ‘погано’, ‘байдуже’ та нормативних — ‘обов’язково’, ‘дозволено’, ‘заборонено’. У лінгвістиці як аксіологічно-модальні, крім названих, розглядаються емоційні відношення, емоційні, інтелектуальні та психічні стани, значення ‘важливість / неважливість’. Н.Д. Арутюнова виділяє 7 оцінних значень: 1) сенсорно-смакові, або гедоністичні оцінки (*приємний - неприємний, смачний — несмачний, духмяний — недухмяний* та ін.); 2) психологічні оцінки, в яких зроблено крок до раціоналізації, обмірковування мотивів оцінки: а) інтелектуальні оцінки (*цікаво, захоплююче, розумний, банальний* та ін.); б) емоційні оцінки (*радісно, весело, сумно, приємно* й ін.); 3) естетичні оцінки (*красивий — некрасивий, прекрасний — бридкий* та ін.); 4) етичні оцінки (*моральний — аморальний, добрий — поганий* та ін.); 5) утилітарні оцінки (*корисний — шкідливий, сприятливий — несприятливий*); 6) нормативні оцінки (*правильно — неправильно, коректно — некоректно, нормально — аномально* та ін.); 7) телеологічні оцінки (*ефективний — неефективний, вдало — невдало*)².

Як значення суб’єктивної аксіологічної модальності в лінгвістиці розглядаються лише раціональна й емоційна оцінки, які можуть виконувати функцію модальних операторів, що характеризують зміст пропозиції. Решта значень виступає у “функції предикатного компонента для характеристики об’єктів різних видів”³. Н.Д. Арутюнова аргументує це так: “Не можна сказати: *Аморально, що ти так вчинив*, навіть якщо вчинок насправді не відзначається моральністю. У дидактичному мовленні звичайно говорять у

---

¹ Вольф Е.М. Оценочное значение и соотношение признаков «хорошо» / «плохо» // Вопросы языкознания. – 1986. – №5. – С. 98.

² Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М.: Языки русской культуры, 1998. – С. 198 – 199.

³ Там само. – С. 200.

такому випадку: *Погано, що ти так вчинив* або *Так чинити соромно (аморально, неприпустимо)*¹. Такий розподіл аксіологічних значень Н.Д. Арутюнової відповідає диференціації оцінок за роллю в структурі висловлення Л.О. Сергєєвої, яка поділяє оцінки на загальні, що “відносяться до всього висловлення”, і часткові, що “відносяться до його частини”².

У лінгвістичних дослідженнях уведення до кола суб’єктивно-модальних значень емоційної оцінки трактується неоднозначно. З одного боку, емоційність категорично виноситься за межі модальності³, з другого — до кола модальних відносять не лише значення емоційної оцінки, що реалізується у висловленнях з модальністю *de dicto* як модальні оператори, а й широкий спектр емоційних реакцій мовця на події, явища, об’єкти позамовної дійсності⁴. Обидва підходи не відображають суті відношень між категоріями модальності й емоційності.

Емоції відображають значимість явищ і ситуацій позамовної дійсності для людини, її суб’єктивні реакції на дії подразників. Емоція може розглядатися як специфічне переживання, ставлення мовця до дійсності, як безпосередній прояв певного почуття. Будучи основним чинником, що визначає світосприймання, оцінка є першим і головним принципом класифікації почуттів (поділ емоцій на позитивні та негативні). Емоції є

---

¹ Там само.

² Сергєєва Л.А. Семантическая категория оценки в современном русском языке // Исследования по семантике. Семантика языка и речи. – Уфа: БГУ, 1995. – С. 15.

³ Бондаренко В.Н. Виды модальных значений и их выражение в языке // Филологические науки. – 1979. - №2. – С. 13 – 19; Грепл М. О сущности модальности // Языкознание в Чехословакии, 1956-1974: Сб. статей. – М.: Прогресс, 1978. – С. 277 – 301; Аникин А.И. Соотношение модальности основного и вставного предложения // Ученые записки МГПИ. – 1971. – Т.423. – С. 129 – 164; Мразек Р. Дифференциация славянских языков в сфере модальности // Otázky slovanské syntaxe: Sb. symposia: “Modální výstavba výpovědi v slovanských jazycích”. – Brno, 1973. – Z. III. – S. 177 – 183.

⁴ Немец Г.П. Семантико-синтаксические средства выражения модальных отношений в русском языке: Дис... д-ра филол. наук: 10.02.01 / Кубанский гос. ун-т. – Краснодар, 1990. – 395 с.

“початковою стадією пізнавального процесу”¹, тому, “визнаючи діалектичну єдність інтелектуального та емоційного в мові, ми до категорії лінгвістичної модальності відносимо не лише раціонально-оцінне ставлення мовця, але й граматичне вираження його емоційної оцінки”². Проте вираження певних “емоцій” з приводу ситуацій позамовної дійсності може бути спонтанним (на рівні “дотекстового стану свідомості”) та “вербалізованим у вигляді усвідомлених (логічно опрацьованих) категорій добра і зла”: *На щастя..., Як на зло...*³. Лише конструкції з такими “усвідомленими” емоційними оцінками можна назвати конструкціями з експлікованою емоційно-оцінною аксіологічною суб’єктивною модальністю.

Немає підстав для розгляду експресивності як семантичного типу емоційно-оцінної модальності, оскільки ця категорія обслуговує й інші види оцінних значень суб’єктивної модальності, зокрема інтелектуально-оцінні. Однак тяжіння експресивності до вираження емоційних оцінок спричиняє труднощі у розмежуванні емоційності та експресивності на синтаксичному рівні⁴ і зумовлює функціонування терміна “емоційно-експресивна модальність”. Поліфункціональність експресивності зумовлює неможливість ототожнення її з категорією емоційності та є основою визначення її як категорії, що пов’язана зі стилістичною, а не модальною характеристикою висловлення⁵. Отже, емоційно-оцінну модальність можна вважати одним з видів аксіологічної суб’єктивної модальності.

За характером оцінки аксіологічно-модальні значення поділяються на

---

¹ Ступина Т.Н. Языковая модальность и модальная логика // Семантика и синтаксис. Вопросы романо-германского языкознания. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1986. – Вып.8. – С. 67 – 72.

² Петров Н.Е. О содержании и объеме языковой модальности. – Новосибирск: Наука, 1982. – С. 101.

³ Ляпон М.В. Смысловая структура сложного предложения. К типологии внутритекстовых отношений. – М.: Наука, 1986. – С. 33.

⁴ Акимова Г.Н. Новое в синтаксисе современного русского языка. – М.: Высш. шк., 1990 – С. 84.

⁵ Петров Н.Е. О содержании и объеме языковой модальности. – Новосибирск: Наука, 1982. – С. 109 – 109; Краткий словарь лингвистических терминов / Сост. Н.В.Васильева, В.А.Виноградова, А.М.Шахнарович. – М.: Рус.яз., 1995. – С. 145.

компаративні (з експлікованим оцінним порівнянням у формах ‘краще / гірше’) й абсолютні, у яких порівняння явно не виражене. В абсолютно-аксіологічних судженнях ідеться про один об’єкт оцінки, у компаративних — про два й більше. У висловленнях з абсолютно-оцінним значенням аксіологічної модальності порівняння є імпліцитним, базується на комплексі індивідуальних і соціальних стереотипів. Компаративне значення залежить від того, “чи встановлює воно перевагу щодо цінності одного предмета відносно іншого, чи воно свідчить про те, що один із предметів, які порівнюються, має меншу цінність, або ж воно характеризує предмети, які є рівноцінними”¹. Ситуації, що порівнюються, відповідають реальним життєвим альтернативам, напр.: *Зовсім нагло почув я учора, що сьогодні екзамен; ми вповали, що начнеться коло п’ятого; може воно й краще, що так; я не чую ніякого страху або здається навіть — руху...* (М. Грушевський) (порівнюються два факти — реальний (*сьогодня екзамен*) та ірреальний, на який сподівалися (*що начнеться коло п’ятого*), причому реальний факт визначається як кращий з подальшою мотивацією такого вибору). Аксіологічні порівняння використовуються в ситуаціях прийняття рішень і рекомендацій, напр.: *Так воно краще, як підеш уранці* (М. Грушевський).

Отже, слід визнати безпідставність включення до сфери модальності таких понять, як “ідея речення”², “внутрішня модальність” як відношення суб’єкта дії до дії³, “зумовленість / незумовленість” як характеристики можливості буття подій і ситуацій за умов їх узаємодії з іншими подіями та

---

¹ Ивин А.А. Основание логики оценок. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1970. — С. 24.

² Петров Н.Е. О содержании и объеме языковой модальности. — Новосибирск: Наука, 1982. — 160 с.

³ Золотова Г.А. Модальность в системе предикативных категорий // *Otázky slovanské syntaxe: Sb. symposia: “Modální výstavba výpovědi v slovanských jazycích”*. — Brno, 1973. — Z. III. — S. 93 — 97; Ермолаева Л.С. Понятие модальности в современной лингвистике // *Лингвистика и методика в высш. шк.* — М.: МГПИИЯ им. М.Тереза. — 1978. — Вып. 8. — С. 47 — 60.

ситуаціями¹, категорій ствердження / заперечення, комунікативної установки мовлення, які, хоч і є сумісними з модальністю, в основі своїй мають інший характер відношень. Беручи за основу принципи визначення логічної категорії модальності, вважаємо доцільним обмежити семантику мовної модальності значеннями “відношення змісту висловлення до дійсності як реальне чи ірреальне (можливе, необхідне та бажане)” (об’єктивна модальність) і “ставлення мовця до змісту повідомлення, реалізованого у пропозитивній частині висловлення” (епістемічне, волітивне й аксіологічне суб’єктивно-модальні значення). Суб’єктивна та об’єктивна модальності не існують ізольовано, а взаємодіють як обов’язкові компоненти висловлення (об’єктивна модальність завжди експлікована, суб’єктивна модальність може виражатися експліцитно чи імпліцитно), утворюючи єдиний модальний план висловлення. Можливості реалізації суб’єктивних та об’єктивних модальних значень у структурі одного висловлення сприяє різноплановість їх семантики і засобів вираження.

Об’єктивна модальність як складова частина предикативності та засоби її вираження

Категоріальне значення об’єктивної модальності – характер відношення змісту висловлення до дійсності – виражається формами способу дієслів-присудків, уведенням до структури речення модальних слів, інтонаційно тощо.

Беручи за основу класифікацію Г.О. Золотової, засоби вираження об’єктивної модальності можна розподілити на: 1) морфологічні (спосіб дієслова як основний засіб вираження об’єктивної модальності); 2) конструктивно-синтаксичні (модальність номінативних, неповних речень,

---

¹ Орлов К.П. Денотативное и референтное значение предложения и их актуализация структурой модальных значений // Вопросы лингвистической семантики. – Тула: Тульск. гос. пед. ун-т, 1975. – С. 29 – 37.

речень з “нульовою” зв’язкою); 3) інтонаційно-синтаксичні (інтонація)¹. Проте Г.О. Золотова не розглядає у межах об’єктивно-модальних значення, що виражаються модальними словами і предикативами, які є спеціалізованими лексико-граматичними засобами вираження можливості, необхідності та бажальності². Отже, є підстави для визначення четвертого типу засобів вираження об’єктивно-модальних значень — лексико-граматичного. Кожний семантичний вид об’єктивної модальності характеризується спеціалізованим набором засобів вираження, відмінним від засобів вираження інших значень. Цим зумовлюється визначення субкатегоріального статусу кожного з об’єктивно-модальних значень.

Традиційно основним засобом вираження об’єктивної модальності визнається спосіб дієслів-присудків. Спосіб — морфологічна категорія дієслова, яка виражає відношення позначуваної ним дії до позамовної дійсності як реальної чи ірреальної. У сучасній українській літературній мові існує три способи дієслів, які протиставляються за ознакою “реальність” (дійсний спосіб) / “ірреальність” (умовний і наказовий способи) дії, напр.: *Лицеміри в рясах прекрасного Ісуса і його Матір перетворили в насильників людської плоті і духу* (В. Симоненко) (реальна модальність); *Був добрий хліб на моєму полі, були яблука в саду і мед на радість усім, хто їв, хто хотів їсти* (О. Довженко) (реальна модальність); *А цей же дурень однією своєю ідіотською фразою знищить наслідки роботи десятків розумних людей* (О. Довженко) (реальна модальність); *Без них нудно було б жити, без них і правда стала б кучою та побутовою, нудною і дріб’язковою* (В. Симоненко) (ірреальна модальність можливості); *Поклич мене, прийми на свої береги, де трудяться мої люди, де чую спів...* (О. Довженко) (ірреальна модальність необхідності).

Категорія способу дієслів визначається у мовознавстві як така, що

---

¹ Івін О.А. Логіка: Експеримент. навчальний посібник для факультативних курсів ... – К.: “Арт Ек”, 1996. – С. 70.

² Борщ Э.Г. Употребление форм наклонения глагола в современном русском и украинском языках: Учеб. пособие. К.: КГПИ, 1983. – С. 14.

стала “основою для відкриття і розробки теорії мовної модальності”¹, оскільки саме визначення категоріального статусу дієслівного способу зробило можливим проведення аналогії між судженням з логічним предикатом та реченням з присудком. Звідси семантичний зв’язок між способом дієслів та модальністю судження і далі — уведення в теорію лінгвістичних досліджень поняття про мовну модальність. В.В. Виноградов пов’язував вплив формально-логічного вчення про модальність судження на граматичну теорію способу дієслова з концепцією модальності І.І. Давидова², який “відверто” зіставляв способи дієслова з видами модальних значень І. Канта, виділивши таким чином дійсний (в асерторичному судженні), наказовий (в аподиктичному судженні), умовний (в проблематичному судженні)³. Проте у подальших дослідженнях дієслівного способу такий підхід не раз заперечувався. Спосіб дієслів розглядався або як суто морфологічна категорія (М.Л. Некрасов), або як категорія, що базується на протиставленні морфологічного (дійсний і наказовий способи) та синтаксичного (умовний спосіб) способів дієслів (Ф.І. Буслаєв, К.С. Аксаков). Отже, справедливим є твердження про “неуніверсальність” категорії способу дієслів, з якою “пов’язана проблема окреслення її значень. З одного боку, перелік значень помітно розширюється при зіставленні категорій способу різних мов”⁴, з другого боку, навіть на матеріалі однієї мови виділяються різні значення дієслівного способу. Проте при діяхронному аналізі цієї проблеми помітною стає тенденція до звуження кола значень способу дієслова. Зокрема, О.О. Шахматов нараховував сім способів дієслів, О.О. Потебня — чотири (дійсний, наказовий, кон’юнктив (у О.О. Потебні — “сослагательное наклонение”) й умовно-бажальний

---

¹ Петров Н.Е. О содержании и объеме языковой модальности. – Новосибирск: Наука, 1982. – С. 21.

² Давыдов И.И. Опыт общесравнительной грамматики русского языка.— СПб., 1852.

³ Виноградов В.В. Русский язык: Грамматическое учение о слове. – Л.-М.: Учпедгиз, 1947. – С. 582.

⁴ Петров Н.Е. О содержании и объеме языковой модальности. – Новосибирск: Наука, 1982. – С. 30 – 31.

способи). В.В. Виноградов розглядав у системі значень способу дієслова дійсний, наказовий, умовно-бажальний, кон'юнктив (“сослагательное наклонение”) та “ембріон особливого волюнтативного способу”¹. У сучасному мовознавстві визначають три способи дієслова, які відповідають чотирьом типам об'єктивно-модальних значень: індикатив (дійсний спосіб) — реальна модальність, імператив (наказовий спосіб) — ірреальна модальність необхідності, умовний спосіб — ірреальна модальність можливості та бажальності². Але “дієслівним формам способу властива асиметричність — ознака, що ґрунтується на властивості мовних знаків змінювати співвідношення між позначувальним і позначуваним”³. Така асиметричність виявляється в можливості форм способів дієслова втрачати свої первинні категоріальні функції й вживатися у значенні інших форм способу.

Спосіб дієслів-присудків — основний, але не єдиний засіб вираження об'єктивно-модальних значень. За умов відсутності у структурі синтаксичної конструкції експліцитного дієслова-присудка (номінативні та неповні речення, речення з “нульовою” зв'язкою) модальне значення “виражається самою конструкцією”⁴, напр.: *Конча-Заспа! Знову Конча-Заспа!* (М. Драй-Хмара); *Але це тільки на мить так сильно* (П. Тичина); *Потім брудна Золотоноша. Далі гімназія, колегія, університет і, нарешті, блукання в тумані архаїчної філології* (М. Драй-Хмара); *3 травня — другий день великодніх свят* (М. Драй-Хмара) (реальна модальність).

---

¹ Виноградов В.В. Русский язык: Грамматическое учение о слове. — Л.-М.: Учпедгиз, 1947. — С. 581 — 606.

² Сучасна українська літературна мова / За заг. ред. А.П.Грищенка. — К.: Вища школа, 1997. — С. 418 — 422; Краткий словарь лингвистических терминов / Сост. Н.В.Васильева, В.А.Виноградова, А.М.Шахнарович. — М.: Рус.яз., 1995. — С. 124; Шевченко Л.Ю., Різун В.В., Лисенко Ю.В. Сучасна українська мова: Довідник / За заг.ред. О.Д.Пономаріва. — К.: Либідь, 1993. — С. 124; Сучасна українська літературна мова: Підручник / За заг. ред. М.Я.Плющ. — К.: Вища школа, 1994. — С. 280 — 283.

³ Сучасна українська літературна мова / За заг. ред. А.П.Грищенка. — К.: Вища школа, 1997. — С. 422.

⁴ Золотова Г.А. О модальности предложения в русском языке // Филологические науки. — 1962. — № 4. — С. 70.

Виділення інтонації як одного із засобів вираження модального значення вимагає визначення інтонаційних одиниць, яким властиві певні акустичні характеристики. Такі “специфічні ознаки одиниць інтонації дозволяють відрізнити їх одна від одної і разом з тим розрізнити властиві їм значення”¹. Одиницею інтонації є інтонема – інтонаційна конструкція, яка “співвідноситься з висловленням та синтагмою певного смислового типу”². Дослідники виділяють інтелектуальні та емоційні інтонеми³. Інтелектуальні інтонеми, основними функціями яких є розрізнення речень за комунікативною установкою та виділення певних фрагментів висловлення за ступенем важливості, відіграють особливу роль у вираженні модальних значень, виконуючи супровідну чи основну функцію. Супровідна функція інтоном полягає у вираженні модальності разом з морфологічними, конструктивно-синтаксичними та лексико-граматичними засобами, причому основне навантаження несуть останні. Наприклад, модальне значення необхідності виражається наказовим способом дієслів-присудків та супровідною інтелектуальною (волюнтативною) інтономою, властивою спонукальним висловленням. У інфінітивних, номінативних реченнях, загальних питаннях, словах-реченнях інтелектуальні інтонеми виконують провідну функцію у вираженні об’єктивно-модального значення, яке, однак, мотивується ще й контекстом чи мовленнєвою ситуацією, що зумовлює визначення цього типу засобів вираження модальності як “інтонаційно-синтаксичного”, напр.: *Бог єсть? Чи нема?* (Остап Вишня); *Досконала робота? Розуміється, ні!* (Остап Вишня); *Пригадати дівчину, що не виходить заміж, бо сватають некрасиві* (О. Довженко).

Ірреальні значення об’єктивної модальності можуть бути виражені в конструкціях зі складеним дієслівним присудком (модальний модифікатор +

---

¹ Дешерієва Т.И. О соотношении модальности и предикативности // Вопросы языкознания. – 1987. – №1. – С. 35.

² Краткий словарь лингвистических терминов / Сост. Н.В.Васильева, В.А.Виноградова, А.М.Шахнарович. – М.: Рус.яз., 1995. – С. 144.

³ Дешерієва Т.И. О соотношении модальности и предикативности // Вопросы языкознания. – 1987. – №1. – С. 35.

інфінітив), у яких слова з модальним значенням (*сміти, могли, мусити, потрібно, необхідно, варто, треба* тощо) створюють умови для нівелювання модальної “нейтральності” інфінітива.

Визначення модального статусу конструкцій зі складеним дієслівним присудком (модальний модифікатор + інфінітив) ускладнюється поліфункціональністю модальних слів. З одного боку, вони є засобами вираження об’єктивної модальності (*de re*), тобто формальними показниками невідповідності характеру зв’язків суб’єкта і предиката висловлення об’єктивним реаліям. З другого боку, вони можуть бути засобами вираження суб’єктивно-модальних значень (модальності *de dicto*) й відображати суб’єктивну оцінку мовцем змісту повідомлення з погляду його достовірності / недостовірності, необхідності, бажаності. Розрізнення функцій модальних слів як засобу вираження об’єктивної чи суб’єктивної модальності, зазвичай, не викликає суперечок, оскільки в першому випадку модальні слова є частиною складеного дієслівного присудка, у другому — вставними компонентами висловлення чи предикатами модусу в складних з’ясувальних конструкціях, значення яких поширюється на всю пропозицію, напр.: *Не можу, ясна річ, аналізувати свою роботу!* (Остап Вишня) (об’єктивна ірреальна модальність); *Може, якраз Вася Тьоркін примусить любити літературу!* (Остап Вишня) (суб’єктивна модальність); *Навпаки, я хочу сим особливо підкреслити свою лояльність щодо своєї оплати* (О. Довженко) (об’єктивна ірреальна модальність); *Одного хочу: щоб, не дай бог, не принизити своєю роботою Котляревського* (Остап Вишня) (суб’єктивна модальність).

Е.Г. Борщ, аналізуючи особливості вживання модальних слів у конструкціях з об’єктивно-модальним і суб’єктивно-модальним значеннями, називає критерії розрізнення висловлень, модальність яких виражається лексико-граматичними засобами: “У лексичній семантиці модальних дієслів найчастіше присутнє значення особистісного, суб’єктивного ставлення до повідомлення (*він повинен, хоче ...*), що зближує їх з суб’єктивно-модальними

значеннями, однак суб'єктивна модальність як ставлення мовця до висловлення яскраво виступає лише у повідомленнях про повідомлення. За наявності суб'єкта й властивої йому процесуальної ознаки значення можливості, бажальності та необхідності, виражені модальними дієсловами, ...предикативами, є значеннями змісту реальної й ірреальної модальності, насичуючи речення додатковим змістом”¹.

Отже, модальні значення реальності та ірреальності можуть бути виражені морфологічними (способи дієслів), конструктивно-синтаксичними, інтонаційно-синтаксичними та лексико-граматичними (для висловлень з ірреальним модальним значенням) засобами, причому кожне конкретне об'єктивно-модальне значення має свій набір конститuentів.

Реальна модальність виражається дієсловами дійсного способу теперішнього, майбутнього чи минулого часу, напр.: *Я впадаю в унію, наближаюся до розпуки, впадаю у ліниство, недбальство, сквернословіє* (М. Грушевський); *Не скоро, вже аж уночі, пішов я в хлів, зарився в солом, затулив шапкою рота та й д-о-вго-довго ридав, приказуючи такі слова, яких уже ніхто не говорить* (О. Довженко).

Дієслівні форми часу по-різному виражають значення відповідності змісту висловлення реальній дійсності. Форми минулого часу позначають дію, що відбулася до моменту мовлення, і сприймається мовцем як така, що абсолютно відповідала дійсності, тобто як реальна. Форми майбутнього часу, що позначають дію, яка відбуватиметься після моменту мовлення й у майбутньому відповідатиме об'єктивній дійсності, не заперечують категоріального значення об'єктивної реальної модальності, але відходять на периферію значення реальності, оскільки містять компонент 'нереальність у момент мовлення'. Зміст висловлень з дієсловами-присудками у формі теперішнього часу відповідає стану речей в момент мовлення, отже, форми

---

¹ Борщ Э.Г. Употребление форм наклонения глагола в современном русском и украинском языках: Учеб. пособие. К.: КГПИ, 1983. – С. 15.

теперішнього часу виражають абсолютну реальну модальність. Супровідними засобами вираження об'єктивно-модальних реальних значень є інтелектуальні інтонами розповідності.

Ірреальна модальність виражається системою форм, що реалізують загальне значення невідповідності змісту висловлення реальній дійсності та конкретизується у значеннях можливості, необхідності, бажальності.

Значення ірреальної модальності полягає у відтворенні в змісті висловлення не реально наявних подій, фактів, а лише потенційно можливих, таких, що можуть стати реальними. Отже, можливість є закладеною в реальній дійсності тенденцією її розвитку і носить “умовний характер”, який “логічна можливість переносить і на граматичну можливість”¹. Це зумовлює визначення умовного способу дієслів як основного засобу вираження ірреальної модальності можливості. Форми умовного способу дієслів-присудків можуть виражати значення власне можливості, не ускладненої ніякими додатковими значеннями, напр.: *Родись і вирости він не в наших умовах, з нього вийшов би великий чоловік* (О. Довженко), та можливості, ускладненої додатковим значенням ствердження, напр.: *Я б сам побіг! І я б зробив це ще ... краще!* (Остап Вишня).

Типовими для вираження ірреальної модальності можливості є конструкції з залежним інфінітивом, носіями субкатегоріального значення в яких виступають модальні модифікатори (*можна / не можна, може / не може* та ін.), напр.: *Навряд чи мені можна закинути формалізм, а не друкують нічого* (В. Симоненко). Конструкції типу “можна + інфінітив” можуть ускладнюватися дієсловом *бути*, яке є засобом вираження часу.

Виражені у змісті висловлення значення обов'язковості, необхідності реалізації потенційно реальної дії шляхом впливу на суб'єкт дії певного детермінувального чинника кваліфікуються як значення ірреальної об'єктивної модальності необхідності. Основними засобами вираження

---

¹ Володин В.Т. Ирреально-гипотетическое наклонение в современном русском литературном языке // Уч. зап. Куйбышевского пед. ин-та. – 1948. – Вып.9. – С. 207.

цього виду модальності є форми наказового способу дієслів, модальні модифікатори відповідної семантики, форми дійсного та умовного способів дієслів у вторинних значеннях, інфінітивні речення, інтелектуальні інтонемі зі спонукальним значенням.

У системі способів дієслів імператив (наказовий спосіб) визначається як засіб вираження “волевиявлення мовця, яке залежно від конкретної комунікативної ситуації набуває модальних відтінків наказу, команди, заклику, побажання, прохання, поради, застереження тощо”¹. Домінантний компонент загального семантичного значення імперативів — звернення до адресата — зумовлює вживання форми другої особи однини і множини як найтиповіших для вираження висловлень з модальністю необхідності, напр.: *Кажу, якщо вже хочеш, щось таке просте, життєське* (О. Довженко); *Назовіть мені одну душу на тисячу літ, що прославила би ся трудом праведним* (О. Довженко). Використання форм третьої особи дієслів-присудків вносить у загальне значення необхідності реалізації дії елемент опосередкованості спонукування, напр.: *Те, що він сидить і карбує, хай карбує!* (Остап Вишня).

Контекстом і мовленнєвою ситуацією можуть бути зумовлені численні варіанти загального значення необхідності цього типу ірреальної модальності, вираженого імперативом. Характерними визнаються три типи таких конкретизувальних значень, основою диференціації яких є характер категоричності спонукування. Кожен тип значення необхідності розчленовується на варіанти спонукальних значень “за ступенем інтенсивності”², напр.: *Якщо будуть до мене проситися на прийом або дзвонити особи, що іменують себе моїми товаришами або родичами, не пускайте* (О. Довженко) (категоричне спонукування, наказ); *Ти на людей дивись, а не на слова* (О. Довженко) (категоричне спонукування, веління); *Не*

¹ Сучасна українська літературна мова / За заг. ред. А.П.Грищенка. – К.: Вища школа, 1997. – С. 149.

² Борщ Э.Г. Употребление форм наклонения глагола в современном русском и украинском языках: Учеб. пособие. К.: КГПИ, 1983. – С. 45.

смійтесь, ось побачите (О. Довженко) (пом'якшене спонування, попередження); *Хочеш бути талановитим — учись у народу* (Остап Вишня) (низький ступінь категоричності, порада). Ніколи не має категоричного забарвлення, хоча й може бути дуже твердим, прохання, яке, окрім того, “завжди має оптативне забарвлення”¹, напр.: *І коли топтатимуть перед тобою ім'я моє мале, якщо се буде треба нащось нечистим, злим людям, не одкинь мене і дай мені вмерти на своїй землі, що дала мені хліб і серце, любов і звичаї твої, і радість творчості, і труд, і велику печаль, і страждання* (О. Довженко); *Поможи мені, господи, зробити цю роботу!* (Остап Вишня). Основним засобом вираження різних ступенів інтенсифікації категоричності спонування є інтонація, супровідними — конструктивно-синтаксичні та лексико-синтаксичні засоби.

Значення ірреальної модальності необхідності, ускладненої додатковими відтінками категоричності, твердого наказу, можуть виражатися в інфінітивних реченнях. Такі конструкції типові для усного мовлення. У писемному мовленні зустрічаються інфінітивні конструкції з загальним значенням необхідності, ускладненим відтінком ‘планування подальших власних дій’, ступінь категоричності яких пом'якшений, напр.: *Перетворення природи в Китаї, зібрати номери журналів, книги* (О. Довженко); *Згадати відомий малюнок у (нрзб), де він держить його, лежачи, на витягнутих руках* (О. Довженко); *Присвятити оцій щоденній перебудові Києва досконально розроблену главу, ніби се не з книги кінорежисера, а з дисертації архітектора міста й ландшафту* (О. Довженко).

Об'єктивно-модальне значення необхідності може реалізуватися у змісті висловлення за допомогою модальних модифікаторів типу *повинен, мусити, потрібно, доводиться, треба, варто, необхідно*, напр.: *Письменник, коли він щось пише, повинен почувати себе врівні, на висоті найвищого*

---

¹ Крашенинникова Е.А. Побудительная модальность в немецком языке // Известия АН СССР. Сер. лит. и яз. — 1953. — Т. 12. — Вып. 5. — С. 468.

політичного діяча, а не учня чи прикажчика (О. Довженко); Про людей слід судити з того, в чім вони мали успіх, а не з того, в чім вони зазнали невдачі (О. Довженко); Треба любити, треба підтримувати їх, треба знаходити їх (Остап Вишня); Ми стали світовою державою, наша культура мусить стати світовою культурою (О. Довженко).

Основним засобом вираження модальності необхідності у певних структурах може бути інтонація. Для усного мовлення типовими є конструкції з дієсловами-присудками, вираженими формами дійсного способу, показником модальності необхідності в яких є інтонація, напр.: *Ти виконаєш цю вправу!; Ти зараз же виконаєш цю вправу!* та подібні. Модальне значення необхідності таких конструкцій ускладнюється додатковим семантичним компонентом ‘категоричне примушення’.

Загальні значення можливості та необхідності набувають у відповідних контекстах додаткових відтінків деонтичності (нормативності) або алетичності. Деонтичний характер модальності можливості зумовлюється вираженням у висловленні загального значення можливості з погляду суспільних норм, традицій, принципів моралі, напр.: *Ніякі високоблагородні і високогуманні настанови будь-якого вчення не можуть прислужитися поступу, коли вони стають еталоном* (В. Симоненко). Алетичний характер цього типу ірреальної модальності полягає у вираженні загального значення можливості, зумовленої внутрішніми (фізичними чи психічними) властивостями суб’єкта дії чи зовнішніми обставинами, напр.: *Те, що мріялось лише в казках чи в снах, може стати реальністю наших днів* (О. Довженко) (зовнішні обставини); *Я не можу навіть по-справжньому заздрити Сар’янам та Шостаковичам, бо-ж неписьменний не може заздрити Льву Толстому* (В. Симоненко) (внутрішні психічні особливості суб’єкта). Алетична можливість може бути тимчасовою або постійною, напр.: *До цього можна ще додати, що в квітні були зняті мої вірші у “Зміні”, зарізані у “Жовтні”, потім надійшли гарбузи з “Дніпра” і “Вітчизни”*

(В. Симоненко); *На фотографічних картках Еллана можна завжди побачити поміж Тичиною і Хвильовим* (М. Драй-Хмара).

Деонтичний і алетичний характер може мати модальне значення необхідності, виражене будь-якими можливими морфологічними, лексико-граматичними, інтонаційно-синтаксичними засобами. Висловлення з деонтичною модальністю цього типу виражають значення необхідності реалізації дії з погляду суспільних норм, норм моралі тощо, напр.: *Люби се слово, хай буде воно твоїм символом — людина-інтелігент, бо не може бути радості життя сьогодні у країні, де тебе немає, де ти занедбана, третьорядна, фальшива чи підроблена, які б високі слова не писала на кам'яних скрижалях рука великих інтелігентів Маркса, Енгельса і Леніна* (О. Довженко); *Треба вчитися бачити себе збоку* (В. Симоненко). Аналогічні висловлення з алетичним характером модальних відношень виражають значення необхідності реалізації дії, зумовлене об'єктивними обставинами, фізичними чи психічними потребами мовця або суб'єкта дії, напр.: *Те, чого кадет переварити не може, мусить іти з німцями* (Є. Чикаленко) (об'єктивні обставини); *Треба написати поему про Герострата* (В. Симоненко) (психічні потреби суб'єкта мовлення); *Я мушу лікуватися довго, якщо ще можна лікуватися* (О. Довженко) (фізичні потреби суб'єкта мовлення).

Українська мова не має спеціалізованих засобів вираження деонтичного й алетичного характеру об'єктивно-модальних значень, однак про загальну тенденцію до їх спеціалізації свідчить розвинута система модальних дієслів німецької мови. Зокрема для вираження деонтичного характеру ірреальної модальності можливості використовується модальне дієслово *dürfen* (могти, мати дозвіл), напр.: *Man darf nicht rauchen in die Universität* (В університеті не дозволяється курити). Алетична можливість виражається модальним дієсловом *können* (могти, бути спроможним, уміти), напр.: *Nur die Mutter kann alles verstehen* (Тільки мати може все зрозуміти). Деонтична необхідність виражається модальним дієсловом *sollen* (бути

зобов'язаним, мати доручення), напр.: *Die Kinder sollen in der Schule lernen* (Діти повинні (зобов'язані) вчитися у школі), алетична необхідність — дієсловом *müssen* (необхідно), напр.: *Wir müssen ihr die Stadt zeigen* (Ми повинні показати їй місто). Вираження модальних значень у різних мовах типовим для кожної з них набором засобів підкреслює доцільність виділення окреслених субкатегоріальних значень при аналізі категорії модальності на матеріалі української мови.

До ірреально-модальних, крім значень можливості та необхідності, належить значення бажальності, яке традиційно визначається як бажання мовця встановити відповідність між змістом висловлення й об'єктивною дійсністю¹. За ознакою “наявність у семантиці висловлення значення волевиявлення” бажальна модальність може бути уподібнена до модальності необхідності або й ототожнена з нею. Основним критерієм розмежування значень необхідності та бажальності є ознака “адресованість / неадресованість волевиявлення”. Для бажальних висловлень характерною є “релевантна семантична ознака неадресованості вираженого в них волевиявлення (на противагу спонукальним реченням, які виражають волевиявлення, адресоване іншій особі)”². Типовим засобом вираження таких значень є форми умовного способу дієслів, пор.: *Пишов би дощ* (бажальна модальність) і *Пишов би ти, сину, до бабусі* (модальність необхідності, некатегоричне спонукування), проте значення бажальності зберігається у висловленнях зі звертаннями, що позначають міфологічних істот, та за умови наявності в їх семантиці компонента ‘неконтрольована дія’, напр.: *Сьогодні проводили бабуню, дай Боже доброї дороги!* (М. Грушевський); *Владико мій дорогий, не кидай мене на шляху, не цурайся, нехай от Тебе вдача ця не одлучить, а ближче мене до Тебе приведе!*

¹ Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1972. – С. 125; Грищенко А.П. Модальність і часова віднесеність як зовнішньо-синтаксичні ознаки речення // Синтаксис словосполучення і простого речення. – К.: Наукова думка., 1975. – С. 22.

² Распопова Т.И. Оптативные и побудительные предложения: (к проблеме дифференциации) // Синтаксис русского предложения. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1985. – С. 60.

(М. Грушевський); *Святі Варвара, Дмитріє, Павле, св. Михайле молитъ* (тобто “молить” — примітка наша) *Бога за мене!* (М. Грушевський). Часто бажальність спрямовується на дії мовця, який у відповідних висловленнях виражає свої наміри, сподівання, мрії, напр.: *Я жити хочу, зараз жити* (П. Тичина).

Типовими засобами вираження ірреально-модального значення бажальності є частки *хай, нехай, бодай, аби, якби, щоб, хоч би*, напр.: *Хай буде благословенне твоє ім'я!* (Остап Вишня); *Щоб усі Павлушки повиростали і задавили Трумена!* (Остап Вишня); *Ех, якби хоч двадцять років тому!* (Остап Вишня).

Лексико-граматичними показниками бажальної модальності є модальні модифікатори *хотіти, бажати*, напр.: *Ой як хочеться зробити щось для робітників!* (Остап Вишня); *А мені так хотілося кинутися на нього, обняти, стинутти його, поцілувати...* (Остап Вишня); *А я, грішний, завжди хочу бачити в людському труді (гра акторська — це великий труд) тільки хороше!* (Остап Вишня). У таких висловленнях суб'єкт дії збігається з суб'єктом мовлення і виражається займенником першої особи. Суб'єкт дії може не збігатися з суб'єктом мовлення у випадку адресації повідомлення “метафоричному суб'єктові”, напр.: *Хай вічно живе пам'ять про славних, про мудрих, про великих...* (Остап Вишня).

Окремий семантичний тип бажальності утворюють висловлення зі значенням побажання, що виражається в конструкціях з тривалентною реалізацією дієслова *бажати (побажати)*: “хтось бажає комусь чогось”, напр.: *Я бажаю вам щастя*. Такі конструкції можуть бути трансформовані у складнопідрядні з'ясувальні речення з дієсловами *бажати (побажати, зичити)* у модусній частині й набувати оптативного модального значення (*de dicto*), напр.: *Я бажаю, щоб ви були щасливі*.

Отже, загальне категоріальне значення об'єктивної модальності “відношення змісту висловлення до дійсності з погляду мовця”

конкретизуються у значеннях реальної (зміст висловлення відповідає, відповідав або відповідатиме дійсності) й ірреальної (в змісті висловлення відображено потенційно реальну – об'єктивно можливу, необхідну чи бажану – ситуацію). Кожне об'єктивно-модальне значення характеризується типовим для нього набором засобів вираження.

Традиційно вважається, що об'єктивна модальність поряд з категоріями часу й особи є одним із засобів вираження предикативності. Але загальнокатегоріальне значення модальності не обмежується характером відображення у змісті висловлення об'єктивної дійсності. Це зумовлює порушення питання про співвідношення суб'єктивної модальності з предикативністю. Існують два основних підходи до розв'язання цієї проблеми, причому визначальними тут стають особливості визначення категоріального статусу модальності та її семантико-синтаксичної структури. Лінгвісти, які, слідом за В.В. Виноградовим, не розрізняють суб'єктивного й об'єктивного модальних значень як специфічних субкатегорій, що характеризуються спеціалізованими наборами значень і засобів їх вираження, а визнають модальність як монолітну суб'єктивно-об'єктивну категорію, визначають предикативність як категорію семантично ширшу, ніж модальність¹. Такому підходові до розуміння співвідношення предикативності й модальності протиставляється визначення модальності як категорії семантично ширшої, ніж предикативність. Мотивується цей підхід, по-перше, тим, що не в усіх реченнях наявний предикат як носій предикативності (наприклад, у вокативних реченнях), однак модальне значення тут присутнє². Другим чинником, що свідчить про неможливість

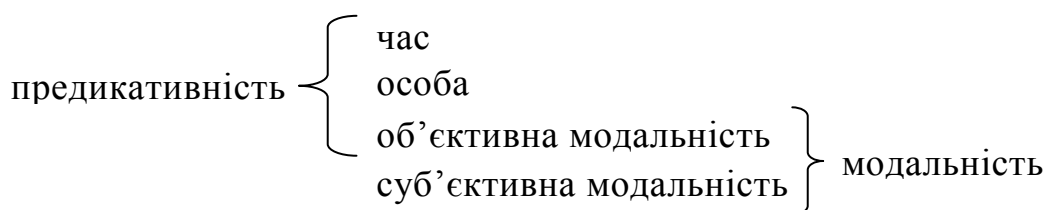
---

¹ Дешерієва Т.И. Категория модальности в нахских и иноструктурных языках. – М.: Наука, 1988. – 208 с.; Дешерієва Т.И. О соотношении модальности и предикативности // Вопросы языкознания. – 1987. – № 1. – С. 34 – 45; Хрычиков Б.В. О соотношении категорий модальности и предикативности // Вестник Львов. гос. ун-та. Сер. Филология. – 1965. – Вып. 3. – С. 93 – 97.

² Шапиро А.Б. Модальность и предикативность как признаки предложения в современном русском языке // Филологические науки. – 1958. – № 4. – С. 23; Беляева Е.И. Функционально-семантические поля модальности в английском и русском языках. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1985. – 180 с.

визначення модальності як категорії, що є лише складовою предикативності, є неможливість визначення як предикативних суб'єктивно-модальних значень¹.

Найчастіше предикативність визначається як обов'язкова граматична ознака будь-якої моделі речення і побудованих за цією ознакою висловлень, що є співвідносною з об'єктивною модальністю². Суб'єктивна модальність не відображає безпосередній характер відношення змісту висловлення до дійсності, а лише вказує на ставлення мовця до цього змісту, його оцінку характеру відповідності змісту висловлення об'єктивній дійсності, тобто суб'єктивна модальність не є компонентом змісту висловлення³. Це дозволяє визначити модальність і предикативність як категорії, що лише частково перетинаються на рівні об'єктивної модальності. Характер цих відношень можна зобразити схематично:

Особливості експлікації суб'єктивно-модальних значень у висловленні

Суб'єктивна модальність — ставлення мовця до змісту повідомлення — є другою обов'язковою модальною площиною будь-якого висловлення,

¹ Золотова Г.А. Модальность в системе предикативных категорий // Otázky slovanské syntaxe: Sb. symposia: “Modální výstavba výpovědi v slovanských jazycích”. – Brno, 1973. – Z. III. – S. 96; Малявин Д.В., Королёв Т.М., Горшкова К.А. Способы выражения модальных отношений в английском и украинском языках. – Одесса: Одесск. гос. ун-т, 1986. – 71 с.; Ермолаева Л.С. К вопросу о соотношении модальности и предикативности // Филологические науки. – 1963 – №4 – С. 126; Милосердова Е.В. Семантика и прагматика модальности. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1991. – С. 23.

² Лингвистический энциклопедический словарь / Ин-т языкознания АН СССР; Гл.ред. В.Н.Ярцева. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – С. 393.

³ Панфилов В.З. Категория модальности и её роль в конструировании структуры предложения и суждения // Вопросы языкознания. – 1977. – № 4. – С. 42.

що може бути вираженою імпліцитно чи експліцитно. Визначення суб'єктивної модальності як обов'язкового компонента загальнокатегоріального значення модальності базується на необхідності протиставлення на рівні пізнавальної діяльності людини й у процесі мовлення як результати цієї діяльності об'єктивно існуючого світу (“не-Я”) та ставлення до цього світу суб'єкта “Я”¹. Отже, якщо об'єктивна модальність відбиває характер зв'язків екстралінгвістичних реалій і мовних явищ, то суб'єктивна модальність — це оцінка мовцем ступеня достовірності змісту висловлення, оцінка його в контексті суспільних та особистих стандартів типу “добре / погано”, “бажано / небажано”, “необхідно”. Таким чином, суб'єктивно-модальне значення “не є компонентом конкретного змісту речення”², що дає підстави для визначення її як “зовнішньої модальної рамки”³.

Лінгвістична суб'єктивна модальність співвідноситься з логічною модальністю *de dicto*, в основу визначення якої покладено здатність модальних операторів відноситися до всього судження у цілому. Судження реалізуються в конструкціях з експлікованим суб'єктивним компонентом (модусом, пропозиційною установкою), який доповнює диктум чи пропозицію (тобто об'єктивний зміст, що відображає певний фрагмент дійсності). Для позначення суб'єктивного й об'єктивного компонентів висловлення у логічних і лінгвістичних дослідженнях проблем модальності використовуються терміни “модус” та “диктум” (у схоластичній логіці та в роботах Баллі), “ядро” і “фразовий конститuent” (у Дюбуа), “тема” та “формулювання” (у Потье), “пропозиційна установка” та “пропозиція” (у

---

¹ Ляпон М.В. К вопросу о языковой специфике модальности // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. — 1971. — №3. — С. 230 — 239; Гуревич В.В. О «субъективном» компоненте языковой семантики // Вопросы языкознания. — 1998. — № 1. — С. 27 — 35.

² Панфилов В.З. Категория модальности и её роль в конструировании структуры предложения и суждения // Вопросы языкознания. — 1977. — № 4. — С. 42.

³ Касевич В.Б., Храковский В.С. От пропозиции к семантике предложения // Типология конструкций с предикатными актантами. — Л.: Наука, 1985. — С. 9 — 14.

Фреге)¹. Найуживанішими в науковій літературі є терміни “модус” (лат. “міра, спосіб”) / “диктум” (лат. “вираз”), “пропозиційна установка” / “пропозиція” (лат. *propositio* — судження, речення). Поняття модус / пропозиційна установка та диктум / пропозиція є співвідносними, але не тотожними.

Терміни “модус” і “диктум” у теорію лінгвістичних досліджень увів Ш. Баллі², керуючись тим, що “думку не можна звести до простого представлення, яке виключає будь-яку активну участь з боку суб’єкта, що мислить”³. Носієм суб’єктивного й об’єктивного смислів, за визначенням Ш. Баллі, є експліцитне речення, головна частина якого – носій суб’єктивної модальності, логічним і аналітичним вираженням якої є модальне дієслово та модальний суб’єкт, що разом утворюють модус. Співвідносна з модусом пропозиційна установка визначається як змінний семантичний компонент речення (висловлення), який виражає відношення значення висловлення до дійсності, комунікативне завдання висловлення, оцінку, емоційне ставлення мовця тощо”⁴. Формально-смісловим ядром пропозиційної установки є суб’єкт і предикат, тобто модус за Ш. Баллі. Диктум — це дієслівний корелят процесу, явища, стану (чи якості), що локалізуються найчастіше у субстанції, тобто в іменнику⁵, і є логіко-граматичним ядром пропозиції — “семантичного інваріанту, загального для всіх членів модальної та комунікативної парадигми речення й похідних від речень конструкцій (номіналізацій)”, до складу якого входять терми (логічні відповідники актантів), здатні до референції, і предикат, здатний набувати модальних та

---

¹ Гак В.Г. Языковые преобразования. – М.: Языки русской культуры, 1998. – С. 57; Лингвистический энциклопедический словарь / Ин-т языкознания АН СССР; Гл.ред. В.Н.Ярцева. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.

² Ch. Bally. *Linguistique générale et linguistique française*. – Paris, 1932.

³ Балли Ш. *Общая лингвистика и вопросы французского языка*: Пер. с фр. – М.: Изд-во иностр. лит., 1955. – С. 44.

⁴ *Краткий словарь лингвистических терминов* / Сост. Н.В.Васильева, В.А.Виноградова, А.М.Шахнарович. – М.: Рус.яз., 1995. – С. 94.

⁵ Балли Ш. *Общая лингвистика и вопросы французского языка*: Пер. с фр. – М.: Изд-во иностр. лит., 1955. – С. 43 – 44.

часових характеристик¹. Пропозиція експліцитного речення реалізується в деліберативному компоненті складних з'ясувальних конструкцій і певним чином співвідноситься з дійсністю, тобто має об'єктивно-модальне значення. Наприклад, у висловленні *Тільки зараз я думаю, що він був тим зоологом, що по малесенькій кісточці бездоганно вгадав весь кістяк звіра* (О. Довженко) до пропозиційної установки, крім модусу 'я думаю', вводиться часовий актуалізатор 'тільки зараз', який конкретизує суб'єктивно-модальне значення достовірності. Суб'єктно-предикатним центром пропозиції, вираженої підрядною частиною складнопірядного з'ясувального речення, 'він був тим зоологом, що по малесенькій кісточці бездоганно вгадав весь кістяк звіра' є диктум 'він був зоологом', який є формально-семантичним показником об'єктивно-модального значення реальності. Структуру пропозиції ускладнюють антецедент 'тим' і анафоричний елемент 'що по малесенькій кісточці бездоганно вгадав весь кістяк звіра'.

Суб'єктивна модальність відображає відношення мовця до змісту з погляду ступеня його обізнаності в тому, про що йдеться у пропозитивній частині висловлення (епістемічна суб'єктивна модальність), раціональної чи емоційної оцінки змісту повідомлення (аксіологічна суб'єктивна модальність) і ступеня необхідності чи бажаності зв'язку між предикатом і відповідним актантом пропозиції з погляду мовця (волітивна суб'єктивна модальність).

У зазначених межах суб'єктивна модальність є поняттям семантично обмеженішим, ніж модус. Зокрема, Н.Д. Арутюнова, залишивши поза увагою перформативи, тобто комунікативні модуси, виділяє такі різновиди модусів: модуси сприймання (*бачити, чути, помічати* тощо), модуси ментального плану, що виражають думку (гадку) (*думати, вважати, гадати* тощо), сумнів і припущення (*сумнівно, можливо* тощо), істиннісну оцінку (*правда,*

---

¹ Лингвистический энциклопедический словарь / Ин-т языкознания АН СССР; Гл.ред. В.Н.Ярцева. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.

брехня, не може бути тощо), знання (знати, бути відомим), незнання (не знати, невідомо), байдужість (байдуже, все одно тощо), загальну аксіологічну оцінку (добре, погано тощо), модуси емотивного стану та відношення (шкода, радісно тощо), волітивні модуси бажання, волевиявлення, необхідності (хотіти, вимагати, веліти, необхідно, потрібно тощо)¹. Модуси можуть бути об'єднані у підкласи на основі спільності формально-семантичних властивостей. Зокрема модуси чуттєвого сприймання характеризують пропозицію лише за умови наявності в їх семантиці епістемічного значення, пор.: *Я бачу квіти* (тобто квіти входять у перцептивну зону суб'єкта) та *Я бачу, що квіти цвітуть* (суб'єкт висловлює впевненість у тому, що об'єкту, який потрапляє до зони його зорового сприймання, властива певна процесуальна ознака). Отже, модуси сприймання в конструкціях *de dicto* виражають епістемічне суб'єктивно-модальне значення так само, як і решта модусів, які Н.Д. Арутюнова відносить до ментального типу, крім модусів загальної аксіологічної оцінки. Модуси емоційної та загальної аксіологічної оцінки виражають суб'єктивно-модальне аксіологічне значення на підставі тотожності структур емоційної й раціональної оцінки.

Носіями волітивного суб'єктивно-модального значення є модуси бажання (оптативний модус), необхідності та волевиявлення.

Особлива семантико-синтаксична структура складнопідрядних з'ясувальних конструкцій з комунікативним модусом у головній частині та непрямою мовою в підрядній зумовлює специфіку експлікації у них суб'єктивно-модальних значень. Усі висловлення такого типу поділяються на перформативні, в яких мовленнєвий акт (локуція) поєднується з прагматичним компонентом (іллокуцією), тобто виражається "повідомлення

---

¹ Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М.: Языки русской культуры, 1998. – С. 411.

про власний мовленнєвий акт у момент мовлення”¹, і неперформативні конструкції з чужим мовленням, уведеним суб’єктом мовлення до деліберативного компонента складного з’ясувального речення, чи з переповіданням власних висловлень з додатковою інтерпретацією, зумовленою переоцінкою мовленнєвої ситуації та змісту самих висловлень, напр.: *Сьогодні у церкві казали добре казання за те, що у чому має виявлятися любов до Бога; І батюшка казав, що у тому, щоб жити по заповіту єго, з любови до єго, але з доброго почуття і з инчих поводів, щоб терпіти усяку недолю (єго же любить Господь наказує) і любити другів і ворогів* (М. Грушевський); *Він казав, що хоче йти в монастир, що був змалку дуже богомольним, хотів іти в батюшки, що... Грегулевича* (М. Грушевський); *Мині було ніяково розпитувать, я сказав тільки, що ся чутка очевидячки перевернулася поки до єго дійшла* (М. Грушевський); *Між инчого він розпитував, що я думаю робити далі; я сказав, що після якогось часу я вступлю може в приватну службу, може в урядову; се - перше - дуже його здивувало* (М. Грушевський).

Модус перформативних конструкцій характеризується семантичним синкретизмом, поєднуючи у своєму “лексичному значенні смисл ‘говоріння’ з тим чи іншим суб’єктивно-оцінним смислом”². Загальна формула таких висловлень може бути представлена так: *Я кажу, що...* = ‘Я кажу, що я знаю, що є достовірною інформація, що...’, де сема ‘я кажу’ є носієм комунікативного навантаження, а сема ‘я знаю, що є достовірною інформація’ — суб’єктивного епістемічного модального навантаження. Однак конструкції такого типу малопродуктивні в сучасній українській мові, оскільки комунікативний компонент модусу *я кажу* має надлишковий характер і вживається у ситуаціях, коли необхідно “привернути увагу до

---

¹ Егорова И.В. Семантическое варьирование предикатов коммуникативного модуса в речевом акте декларирования // Семантика слова и предложения. – Л.: Ленингр. гос. пед. ин-т, 1985. – С. 61.

² Там само. – С. 61 – 62.

власних слів, тобто така побудова виконує функцію актуалізації”¹.

Типовими для української мови є перформативні конструкції з домінантною волітивною семантикою модусного компонента, напр.: ‘Я прошу, щоб...’ = ‘Я кажу, що я хочу, щоб...’, де носієм оптативного значення є сема ‘я хочу’. У конструкціях типу ‘Я клянусь, що...’, ‘Я запевняю, що...’ експлікується епістемічна модальність категоричного знання.

Неперформативні висловлення з комунікативним модусом так само, як і перформативні, мають “комунікативно-гносеологічну природу і їх загальна (інваріантна) формула може бути описана так: ‘[(я кажу тобі), (що) я знаю] звідти, що...’, тобто очевидна пропозиційна передача мовцем (репродуцентом непрямої мови) вивідного знання чужих слів (думок, почуттів)”². Тип суб’єктивно-модального значення визначається характером відношення мовця до змісту й форми чужого висловлення. Є.С. Отін виділяє 4 типи таких відношень: 1) нейтральні відношення, коли мовець є неупередженим переповідником чужого повідомлення; 2) апозитивні відношення - погляд мовця і безпосереднього автора повідомлення збігається. Часто мовець залучає чуже висловлення для підтвердження власних висновків, поглядів (у семантиці модусу домінує компонент ‘категорична достовірність інформації’, який визначає характер суб’єктивно-модального значення); 3) опозитивне відношення “відсторонення”; 4) опозитивне відношення з протиставленням поглядів мовця й автора первинного висловлення³. Модус неперформативних висловлень з опозитивним характером відношення мовця до змісту чужого повідомлення

¹ Козинцева Н.А. Конструкции с глаголами речи, мысли, чувственного восприятия, эмоционального отношения и оценки // Семантика и синтаксис конструкций с предикатными актантами. – Л.: Изд-во АН СССР. – 1981. – С. 92.

² Ступина Т.Н. Функции модальных глаголов в косвенной речи современного немецкого языка: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.04 / Калининский ГУ. – Калинин, 1982. – С. 2.

³ Отин Е.С. О субъективных формах передачи чужой речи // Русский язык в школе. – 1966. – № 1. – С. 51.

є носієм суб'єктивно-модального значення сумніву щодо достовірності змісту чужого висловлення. Визначення типу суб'єктивно-модального значення зумовлюється специфікою семантики предиката модусу, апеляцією до авторитету автора висловлення, сполучниками (наприклад, сполучники *буцім, ніби* та подібні акцентують значення проблематичної достовірності змісту чужого повідомлення з погляду мовця), інтонацією. Модуси неперформативних висловлень можуть бути носіями волітивного суб'єктивно-модального значення за умови наявності у їх семантиці компонента 'вплив на реципієнта, спонукання до дії'. Модальними маркерами в таких висловленнях виступають лексеми *просити, вимагати, наказувати*.

Носіями суб'єктивно-модального значення можуть бути модуси різноманітної семантики. Функціональна однорідність різних семантичних груп модусів виявляється в їх здатності реалізуватися у висловленні за допомогою спеціалізованого набору засобів.

Універсальним засобом експлікації будь-якого суб'єктивно-модального значення є складні об'єктно-з'ясувальні конструкції з модусом у головній частині та диктумом у підрядній. Функцію модусного предиката в таких конструкціях виконують дієслова, або іменні частини мови, семантично співвідносні з ними, що характеризуються відповідною семантикою й обов'язковою валентністю, спрямованою на об'єкт, функцію якого виконує підрядний з'ясувальний компонент речення. У таких конструкціях можуть бути реалізовані всі суб'єктивно-модальні значення, напр.: *Переконаний, що загибель шостої армії, а разом з тим і зрив харківського наступу стався внаслідок не так закономірності через (нрзб) німецької сили, як через наслідок допущених нами елементарних помилок* (О. Довженко) (епістемічна модальність категоричної достовірності); *Мені від усього серця забажалося, аби все, що сталося, обернулося в майбутньому на краще, йому на щастя* (О. Довженко) (оптативно-волітивна модальність); *Тільки те не до ладу, що мусив збрехати Ол. Город[новському]*

з поводу того, який лікар коло батька, ніяково було дуже одповісти, хай *Господь простить* (М. Грушевський) (деонтична аксіологічна модальність); *Я зрадів, що це її голос, але мовчав,— ну що б я їй сказав?* (М. Драй-Хмара) (емоційно-оцінна аксіологічна модальність).

Типовим засобом експлікації суб'єктивно-модального значення є вставні конструкції, які можуть виражати суб'єктивне ставлення мовця до характеру достовірності змісту висловлення і його емоційну оцінку мовцем, тобто експлікують епістемічно-модальне й емоційно-оцінне модальні значення напр.: *Меморандум цей, очевидно, ніякого впливу не зробив ні на гетьмана, ні на німців тутешніх, ні на берлінських, бо складений він дуже непереконуюче, “не убедительно”, як кажуть* (Є. Чикаленко); *Після зустрічі з ним я, здавалося, ожив* (О. Довженко); *І в “Павлові” і в інших фільмах, на жаль, більше вибирає не “Павлов”, а “Я” (режисер)* (Остап Вишня).

Суб'єктивно-модальне значення може реалізуватися шляхом уведення до висловлення модальних часток, напр.: *Тепер ніби вже все заспокоїлося* (М. Драй-Хмара) (епістемічно-модальне значення проблематичної достовірності).

Супровідним засобом вираження суб'єктивної модальності є інтонація, за допомогою якої актуалізуються відтінки значень епістемічної, аксіологічної та волітвної суб'єктивних модальностей.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Адмони В.Г. Синтаксис современного немецкого языка. - Л.: Наука, 1973. – 365 с.
2. Алисова Т.Б. Дополнительные отношения модуса и диктума // Вопросы языкознания. – 1971. - № 1. – С. 54 – 64.
3. Алисова Т.Б. Очерки синтаксиса современного итальянского языка. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1971. – 293 с.
4. Аникин А.И. Соотношение модальности основного и вставного предложения // Ученые записки МГПИ. – 1971. – Т. 423. – С. 129 – 164.

5. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М.: Языки русской культуры, 1998. – 896 с.
6. Арутюнова Н.Д., Падучева Е.В. Истоки, проблемы и категории прагматики // Новое в зарубежной лингвистике. – 1985. – Вып. 16. – С.3 – 42.
7. Бабайцева В.В., Максимов Л.Ю. Современный русский язык: Синтаксис. Пунктуация. – М.: Просвещение, 1981. – Ч. 3. – 256 с.
8. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка: Пер. с фр. – М.: Изд-во иностр. лит., 1955. – 416 с.
9. Беляева Е.И. Функционально-семантические поля модальности в английском и русском языках. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1985. – 180 с.
10. Большакова Н.И. Языковое оформление модальных категорий на материале писем М.Цветаевой и Б.Пастернака: Дис... канд. филол. наук: 10.02.01 / КГПИ им. М.П.Драгоманова. – К., 1993. – 246 с.
11. Бондаренко В.Н. Виды модальных значений и их выражение в языке // Филологические науки. – 1979. - № 2. – С. 13 – 19.
12. Будагов Р.А. Проблема гипотетической модальности в романских языках // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1947. – Т.6. – Вып. 2. – С.149 – 156.
13. Виноградов В.В. Русский язык: Грамматическое учение о слове. – Л.-М.: Учпедгиз, 1947. – 783 с.
14. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
15. Гак В.Г. Сопоставительная прагматика // Филологические науки. – 1992. – № 3. – С. 78 – 90.
16. Гак В.Г. Теоретическая грамматика французского языка: Синтаксис. – М.: Высш. шк., 1986. – 218 с.
17. Галёна Н.П. Семантико-синтаксическая структура предложений гипотетической модальности в современном украинском языке: Дис... канд. филол. наук: 10.02.02 / Киев. пед. ин-т им. А.М. Горького. – К., 1990. – 178 с.
18. Грепл М. О сущности модальности // Языкознание в Чехословакии, 1956-1974: Сб. статей. / Под ред. А.Г. Широковой. – М.: Прогресс, 1978. – С. 277 – 301.
19. Дешериева Т.И. Категория модальности в нахских и иноструктурных языках. – М.: Наука, 1988. – 208 с.
20. Ермолаева Л.С. Понятие модальности в современной лингвистике // Лингвистика и методика в высшей школе – М.: МГПИИЯ им. М.Тереза. – 1978. – Вып. 8. – С. 47 – 60.

21. Ивин А.А. Логика норм. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1973. – 122 с.
22. Ивин А.А. Основание логики оценок. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1970. – 230 с.
23. Козловський В.В. До питання дефініції мовної модальності // Мовознавство. – 1990. – № 3. – С. 48 – 53.
24. Колосова Т.А. О диктуме и модусе в сложном предложении // Филологические науки. – 1979. - № 2. – С. 47 – 53.
25. Колшанский Г.В. К вопросу о содержании языковой категории модальности // Вопросы языкознания. – 1961. – № 1. – С. 94 – 98.
26. Крашенинникова Е.А. Ирреальная модальность в немецком языке // Вопросы языкознания. – 1960. – № 3. – С. 86 – 90.
27. Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення. – К.: Наукова думка, 1966. – 324 с.
28. Мецлер А.Л. О лингвистическом статусе категории модальности // Филологические науки. – 1982. – № 4. – С. 66 – 72.
29. Милосердова Е.В. Семантика и прагматика модальности. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1991. – 194 с.
30. Панфилов В.З. Категория модальности и её роль в конструировании структуры предложения и суждения // Вопросы языкознания. – 1977. – № 4. – С.37 – 48.
31. Петров Н.Е. О содержании и объеме языковой модальности. – Новосибирск: Наука, 1982. – 160 с.
32. Русская грамматика. Синтаксис // Под ред. Н.Ю. Шведовой и др. – М.: Наука, 1980. – Т.2. – 710 с.
33. Слинин Я.А. Современная модальная логика: Развитие теории алетических модальностей. – Л.: ЛГУ, 1976. – 140 с.
34. Словарь по логике / Сост. А.А. Ивин, А.Л.Никифоров. – М.: Владос, 1998. – 383 с.
35. Степанов Ю.С. Современные связи лингвистики и логики // Вопросы языкознания. – 1973. – № 4. – С. 62 – 75.
36. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1972. – 515 с.
37. Сучасна українська літературна мова: Підручник / За заг. ред. М.Я. Плющ. – К.: Вища школа, 1994. – 414 с.
38. Сучасна українська літературна мова / За заг. ред. А.П. Грищенка. – К.: Вища школа, 1997. – 493 с.
39. Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность. – Л.: Наука, 1990. – 246 с.

40. Хоменко І.В. Логіка – юристам.: Підручник. – К.: Четверта хвиля, 1998. – 392 с.
41. Хрычиков Б.В. Категория модальности, её объём и средства выражения в современном русском языке: Дис... докт. филол. наук: 10.02.01 / Кам.-Под. гос. пед. ин-т им. В.П. Затонского. – Камянец-Подольский, 1994. – 316с.
42. Целищев В.В. Понятие объекта в модальной логике. – Новосибирск: Наука, 1978. – 174 с.

Додаткова

1. Аникин А.И. Соотношение модальности основного и вставного предложения // Ученые записки МГПИ. – 1971. – Т.423. – С. 129 – 164.
2. Арутюнова Н.Д. Об объекте общей оценки // Вопросы языкознания. – 1985. – № 3. – С. 13 – 24.
3. Беляева Е.И. Модальность в различных типах речевых актов // Филологические науки. – 1987. – № 3. – С. 64 – 69.
4. Богова М.Т. Прагматические операторы конструкций с чужой речью // Высказывание и дискурс в прагматическом аспекте: Сб. науч. тр. – К.: КГПИИЯ, 1989. – С. 11 – 14.
5. Борщ Э.Г. Употребление форм наклонения глагола в современном русском и украинском языках: Учеб. пособие. К.: КГПИ, 1983. – 121 с.
6. Володин В.Т. Ирреально-гипотетическое наклонение в современном русском литературном языке // Уч. зап. Куйбышевского пед. ин-та. – 1948. – Вып. 9. – С. 195 – 234.
7. Вольф Е.М. О соотношении квалификативной и дескриптивной структур в семантике слова и высказывания // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1981. – Т. 40. - № 4. – С. 391 – 397.
8. Гальона Н.П. Модусні дієслова як засіб вираження гіпотетичного модального значення // Проблеми граматики і лексикології української мови.: Збірник наукових праць / НПУ ім. М.П.Драгоманова; Відп. ред. А.П.Грищенко. – К.: Правда Ярославичів, 1998. – С. 20 – 25.
9. Гак В.Г. О категории модуса предложения // Предложение и текст в семантическом аспекте: Сб. науч. трудов. – Калинин: Изд-во Калинин. ун-та, 1978. – С. 19 – 26.

10. Гак В.Г. О модально-эмоциональной рамке предложения // Новые явления и тенденции во французском языке: Межвузов. сб. науч. тр. – М.: МГПИ, 1984. – С.169-174.
11. Грищенко А.П. Модальність і часова віднесеність як зовнішньо-синтаксичні ознаки речення // Синтаксис словосполучення і простого речення. – К.: Наукова думка., 1975. – С. 16 – 29.
12. Гулыга Е.В., Шендельс Е.И. Грамматико-лексические поля в современном немецком языке. – М.: Просвещение, 1969. – 184 с.
13. Гуцу Е.Г. Функционально-семантическое микрополе предположительно-вероятной модальности и средства ее выражения в современном французском языке: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.05 / МГПИИЯ им. Мориса Тереза – М., 1975. – 28 с.
14. Дешериева Т.И. О соотношении модальности и предикативности // Вопросы языкознания. – 1987. – № 1. – С. 34 – 45.
43. Доценко О.Л. Лінгвістичний і логічний аспекти категорії модальності // Система і структура східнослов'янських мов: Зб. наук. праць / НПУ ім. М.П.Драгоманова. – К.: Знання, 2001. – С. 8 – 20.
44. Доценко О.Л. Логіко-семантичні та граматичні особливості вираження суб'єктивних смислів засобами мови // Система і структура східнослов'янських мов: Зб. наук. праць / НПУ ім. М.П.Драгоманова. – К., 2002. – С. 19 – 24.
15. Егорова И.В. Семантическое варьирование предикатов коммуникативного модуса в речевом акте декларирования // Семантика слова и предложения. – Л.: Ленингр. гос. пед. ин-т, 1985. – С. 61 – 65.
16. Золотова Г.А. О модальности предложения в русском языке // Филологические науки. – 1962. – №4. – С.65-79.
17. Калашян А.П. Коммуникативные аспекты категории модальности: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.19 / Ин-т языкознания им. Р. Ачаряна. – Ереван, 1992. – 22 с.
18. Кокова А.В. Лексико-грамматическое поле средств оптативной модальности в немецком языке: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.04 / МГПИ им. В.И.Ленина – М., 1985. – 16 с.
19. Коць Л.М. Із спостережень над засобами вираження умовної і бажальної модальності в сучасній літературній мові // Дослідження і матеріали з української мови. – Т.VI. – К.: Наукова думка, 1964. – С. 15 – 27.

20. Крашенинникова Е.А. Побудительная модальность в немецком языке // Известия АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1953. – Т.12. – Вып.5. – С. 457 – 470.
21. Левинская Р.И. Эксплицитная модальность в современном немецком языке и её роль в создании речевой характеристики литературных персонажей (на материале романов Э.Штриттматтере): Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.04 / Моск. обл. пед. ин-т им. Н.К.Крупской. – М., 1975. – 19 с.
22. Небыкова С.И. Структура предложений современного русского языка с точки зрения содержания модальности возможности и необходимости: Автореф. дис... канд. филол. наук: 660 / МГУ. – М., 1972. – 18 с.
23. Немец Г.П. Семантико-синтаксические средства выражения модальных отношений в русском языке: Дис... д-ра филол. наук: 10.02.01 / Кубанский гос. ун-т. – Краснодар, 1990. – 395 с.
24. Отин Е.С. О субъективных формах передачи чужой речи // Русский язык в школе. – 1966. - № 1. – С. 51 – 58.
25. Распопов И.П. К вопросу о модальности предложения // Уч. зап. Благовещенского гос. ин-та. – 1957. – Вып. VIII. – С. 177 – 197.
26. Распопова Т.И. Оптативные и побудительные предложения: (к проблеме дифференциации) // Синтаксис русского предложения. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1985. – С. 59 – 65.
27. Слинин Я.А. Теория модальности в современной логике // Логическая семантика и модальная логика. – М.: Наука, 1967. – С. 119 – 148.
28. Ступина Т.Н. Языковая модальность и модальная логика // Семантика и синтаксис. Вопросы романо-германского языкознания. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1986. – Вып. 8. – С. 67 – 72.
29. Фефилов А.И. Модально-прагматическая интерпретации чужого высказывания // Филологические науки. – 1991. – № 1. – С. 64 – 73.
30. Хрычиков Б.В. О соотношении категорий модальности и предикативности // Вестник Львов. гос. ун-та. Сер. Филология. – 1965. – Вып. 3. – С. 93 – 97.
31. Чесноков П.В. Предикативность и модальность как семантические признаки предложения // Единицы морфологии и синтаксиса в семантическом аспекте: Межвуз. сб. науч. тр. – Ростов-на-Дону: Изд-во Ростов. ин-та, 1979. – С. 20 – 30.
32. Шапиро А.Б. Модальность и предикативность как признаки предложения в современном русском языке // Филологические науки. – 1958. – № 4. – С. 20 – 26.

33. Шмелёва Т.В. Смысловая организация предложения и проблема модальности // Актуальные проблемы русского синтаксиса. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – С. 78 – 100.
34. Otázky slovanské syntaxe: Sb. symposia: “Modální výstavba výpovědi v slovanských jazycích”. – Brno, 1973. – Z. III. – S. 282 – 283.

Запитання й завдання для самоконтролю

1. Назвіть підходи до визначення й трактування мовної модальності. Які з них, на вашу думку, є найбільш слушними?
2. Чому дослідження мовної модальності не можуть проводитися без урахування засад модальної логіки?
3. Що таке модальність судження?
4. Якими поняттями оперує епістемічна логічна модальність?
5. Що таке деонтична модальність в теорії сучасної логіки?
6. Дайте визначення поняття “аксіологічна модальність”.
7. Чим судження de re відрізняються від суджень de dicto? Наведіть приклади суджень обох типів.
8. Що таке висловлення? Чим висловлення відрізняється від речення?
9. Охарактеризуйте основні засади теорії можливих світів. Чому саме ця теорія стала базою для визначення і диференціації реального й ірреального об’єктивно-модальних значень?
10. Назвіть ірреально-модальні значення. Наведіть приклади реалізації кожного з них у висловленні.
11. Чи пов’язані модальні значення реальності й ірреальності зі значеннями істинності / хибності, ствердження / заперечення?
12. Назвіть засоби вираження об’єктивно-модальних значень.
13. Наведіть приклади вираження реальної та ірреальної об’єктивної модальності різними формами способу дієслова.
14. Охарактеризуйте особливості вираження реальної об’єктивної модальності різними формами часу дієслова.
15. Якими мовними засобами виражається ірреальне об’єктивно-модальне значення?

16. Порівняйте особливості вираження деонтичного й атлетичного характеру ірреального об'єктивно-модального значення можливості в українській і німецькій мовах.
17. Як співвідносяться категорії предикативності і модальності?
18. Дайте визначення поняття *суб'єктивна модальність*. Назвіть субкатегоріальні значення суб'єктивної модальності.
19. Що таке модус і диктум? Як вони взаємодіють у висловленні?
20. Назвіть засоби вираження суб'єктивно-модальних значень.

РОЗДІЛ III

РЕАЛІЗАЦІЯ СУБ'ЄКТИВНО-МОДАЛЬНИХ ТА ОБ'ЄКТИВНО-МОДАЛЬНИХ ЗНАЧЕНЬ У СТРУКТУРІ ОБ'ЄКТНО-З'ЯСУВАЛЬНИХ ВИСЛОВЛЕНЬ

Формально-семантичні особливості об'єктно-з'ясувальних висловлень

Дослідженню складних з'ясувальних конструкцій присвячено багато лінгвістичних праць¹, однак особливості формально-синтаксичного, семантико-синтаксичного та власне синтаксичного рівнів таких структур зумовлюють актуальність подальшого їх вивчення.

Питомою рисою об'єктно-з'ясувальних висловлень є те, що семантико-синтаксичні об'єктно-з'ясувальні відношення, які стали основою формулювання поняття “об'єктно-з'ясувальні конструкції” і полягають у поєднанні лексеми з актуалізованою семою “психічна дія / стан” та деліберативного компонента, на

---

¹ Белошاپкова В.А. Грамматическая природа сложного предложения // Проблемы современной лингвистики. – М.: Изд-во моск. ун-та, 1968. – С. 138 – 152; Белошاپкова В.А. О модальности сложного предложения // Русский язык. Сб. трудов. – М.: Изд-во ГПИ им. В.И.Ленина, 1975. – С. 44 – 52; Берегова Т.М. Сложноподчинённые предложения с изъяснительно-объектными отношениями в русском литературном языке XVIII века: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.01 / МГПИ. – М., 1982. – 16 с.; Верниковская Н.С. Изъяснительные конструкции и аспекты их изучения // Вестник Московского университета. Серия 10. Филология. – 1975. – № 5. – С. 56 – 63; Гулыга Е.В. Модальность сложноподчиненного предложения // Уч. зап. МГПИ. – 1959. – Т.141. – Вып.1. – С. 28 – 37; Каримова Р.А. К вопросу о сложноподчиненном предложениях с придаточными изъяснительными при главных частях с оценочными значениями // Синтаксис и интонация. – Уфа: Изд-во Башкирского пед. ин-та, 1973. – Вып. 2. – С. 75 – 83; Кодухов В.И. Объектные отношения в сложноподчинённом предложении // Уч. зап. ЛГПИ: Проблемы русского языкознания. – Л.: Лениздат, 1968. – № 281. – С. 190 – 298; Комм Я.Б. Сложноподчиненные предложения изъяснительного типа, выражающие в главной части модальное значение, и их пропозициональные эквиваленты // Способы выражения субъективных смыслов и синтаксические связи в сложном предложении. – Душанбе: ТГУ, 1984. – С. 27 – 32; Кострица С.Я. Изъяснительные отношения в сложных предложениях в русском и белорусском языках: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.01; 10.02.02 / Белорус. Ун-т им. В.И.Ленина. – Минск, 1992. – 20 с.; Красных В. Сложноподчинённые изъяснительные предложения в современном русском языке: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.660 / МГПИ. – М., 1971. – 27 с.; Максимов Л.Ю. Изъяснительный тип и бессоюзные конструкции // Уч. зап. МГПИ. – 1971. – Т. 423. – С. 233 – 254; Месеняшина Л.А. Сложноподчиненные предложения с придаточным изъяснительным в русском языке: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.01 / АН СССР, Ин-т русского языка. – М., 1983. – 24 с.

власне-семантичному рівні трансформуються в модально-пропозитивні відношення. Це дає підстави деяким дослідникам синтаксису сучасної української мови вважати термін “з’ясувальне речення” “дещо невдалими”¹ і визначати такі синтаксичні конструкції “реченнями з модально-пропозитивними відношеннями, у яких пропозиційний предикат має двобічну валентність: одне з елементарних речень виконує модальну функцію, тоді як друге виступає пропозитивною частиною, що стосується нейтральної, не ускладненої модальними показниками ситуації”². У такому визначенні, однак, не враховано наявності об’єктивно-модального значення пропозитивного компонента, а до уваги береться лише суб’єктивна модальність всієї синтаксичної конструкції. На формально-синтаксичному рівні такі синтаксичні одиниці є складнопідрядними реченнями нерозчленованої структури, підрядна частина яких компенсує семантичну та структурну неповноту головної частини, розкриваючи зміст певного її компонента.

Отже, ґрунтовне дослідження об’єктно-з’ясувальних конструкцій передбачає всебічний аналіз їх формально-синтаксичного, семантико-синтаксичного, власне синтаксичного та прагматичного рівнів і подальше уточнення функціонально-логічних різновидів деліберативів.

Визначення та кваліфікація з’ясувальності як семантико-синтаксичної категорії, що відбиває “характер взаємовідношення з’ясувальної лексики та деліберативного компонента”³, дозволяє диференціювати з’ясувальні конструкції і конструкції, суміжні з ними. У з’ясувальних конструкціях валентність компонента з мовленнєво-мисленнєвою, оцінною та волітивною семантикою⁴ заповнюється завдяки поєднанню його: 1) з деліберативним

---

¹ Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 76.

² Там само.

³ Тищенко Л.Т. Семантико-синтаксичне поле з’ясувальності в сучасній російській мові: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / УДПУ ім. М.П.Драгоманова. – К., 1994. – 14.

⁴ Валентність слів зазначеної семантики може реалізуватися у компонентах з деліберативним та неделіберативним значенням. Зокрема, у висловленні ‘Я знаю Івана’ валентність дієслова *знаю* заповнюється неделіберативним об’єктом, “з яким суб’єкт пов’язаний у межах одного матеріального простору” [Тищенко, 16], а у висловленні ‘Я знаю про Івана багато гарного’

об'єктом, що вказує на загальний зміст інформації (*бесідувати, говорити, думати, інформувати, розмовляти, повідомляти, фантазувати + про що (кого)*); 2) з підрядною частиною складнопідрядного з'ясувального речення; 3) з постпозитивною з'ясувальною частиною безсполучникового речення¹.

Основною ознакою складнопідрядних речень та близьких до них за структурою безсполучникових конструкцій нерозчленованої структури є наявність “сміслових відношень між окремим словом, окремим компонентом у складі головної частини і підрядною частиною, яка “з'ясовує” опорне слово, заповнює його інформаційний дефіцит, служить для тлумачення опорного слова”² й виступає предикатним актантом з об'єктним значенням. Основою визначення з'ясувальності як особливого типу синтаксичних відношень є ряд функціонально-структурних ознак, типових для складних об'єктно-з'ясувальних конструкцій різних типів:

1) незавершеність предикативної лінії головної частини, зумовлена “лексико-синтаксичним характером дієслова і його валентністю”³;

2) обов'язковий ментальний компонент у семантиці опорного слова;

3) модусно-диктумна структура.

Особливості суб'єктно-об'єктної реалізації валентнісних характеристик з'ясувальних слів визначають можливість перебування підрядних частин об'єктно-з'ясувальних у позиції підмета, додатка чи означення. Це часто є підставою для визначення трьох різновидів таких конструкцій: 1) об'єктно-з'ясувальні речення, напр.: *Я думаю, що завтра буде гарна погода*; 2) суб'єктно-з'ясувальні (або предикативно-з'ясувальні) речення, напр.: *Мені думається, що*

валентність дієслова *знаю* заповнюється деліберативним об'єктом, який існує “на психічному рівні та являє собою опрацьовану суб'єктом проекцію чи модель стану речей дійсності до об'єкта, з яким суб'єкт пов'язаний інтерпретованими відношеннями” [Тищенко,16].

¹ Сергеева Н.Н. О понятии и типологии изъяснительных конструкций // Подчинение в полипредикативных конструкциях. – Новосибирск: Наука, 1980. – С. 236.

² Шувалова С.А. Смысловые отношения в сложном предложении и способы их выражения / Под. ред. В.А.Белашаповой. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1990. – С. 13.

³ Гулыга Е.В., Шендельс Е.И. Теория сложноподчиненного предложения в современном немецком языке. – М.: Высш. шк., 1971. – С. 47.

завтра буде гарна погода; 3) атрибутивно-з'ясувальні речення, напр.: *У мене виникла думка, що завтра буде гарна погода*¹.

До дієслів, валентність яких вимагає підметової підрядної частини, належать дієслова у формі 3-ї особи однини на *-ся* (*думається, здається* тощо), дієслова 3-ї особи типу *дивує, вражає, лякає* з непрямым додатком у значенні суб'єкта мовленнєво-мисленнєвої, оцінної, волітвної дії, вираженого особовим займенником (*мене, нас*), і предикативами типу *видно, шкода*. Аналіз семантико-синтаксичної структури об'єктно-з'ясувальних висловлень такого типу дозволяє констатувати, що “реченнєві частини в підметовій позиції не становлять підрядних частин, оскільки поєднуються з присудком не підрядним, а предикативним зв'язком і його формою – взаємозалежною координацією”². Однак логіко-семантичний аналіз об'єктно-з'ясувальних висловлень з підрядними підметовими дозволяє кваліфікувати їх як об'єктно-з'ясувальні конструкції, оскільки фактично підрядна частина таких конструкцій означає деліберативний об'єкт, який заповнює необхідний компонент предикативної структури.

Логіко-семантична структура	S	P	Obj_{rec}
Речення 1	<i>Я</i>	<i>думаю</i>	<i>(що) сьогодні гарна погода</i>
Синтаксична структура	підмет	присудок	компонент синтаксичної структури, співвідносний з додатком
Речення 2	<i>Мені</i>	<i>думається</i>	<i>(що) сьогодні гарна погода</i>
Синтаксична структура	додаток	присудок	компонент синтаксичної структури, співвідносний з підметом

¹ Кодухов В.И. Объектные отношения в сложноподчинённом предложении // Уч. зап. ЛГПИ: Проблемы русского языкознания. – Л.: Лениздат, 1968. – №281. – С. 193.

² Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 150.

Визначення атрибутивно-з'ясувальних конструкцій також проводиться на семантико-синтаксичному рівні. Однак іменні частини мови “беруть участь у формуванні з'ясувальних відношень завдяки своїм словотвірним зв'язкам з дієсловами або через синонімічні відношення з дієслівними утвореннями”¹, на основі чого утворюються словотвірні гнізда, напр.: *думаю / думається / думка, що...* Віддієслівний характер іменних з'ясувальних слів атрибутивних конструкцій відрізняє їх від атрибутивно-присубстантивних складнопідрядних речень. В.І. Кодухов, аналізуючи об'єктно-з'ясувальні відношення у складнопідрядних реченнях, називає характерну особливість таких об'єктно-з'ясувальних висловлень, суть якої полягає в тому, що “конкретне ім'я значною мірою пов'язане з дієсловом (*звістка дійшла, отримати звістку, зробити висновок* і т.д.) і обмежується деякими прийменниково-відмінковими формами (*в надії, з повідомлення, для пояснення*)”². Логіко-семантична структура атрибутивно-з'ясувальних речень аналогічна відповідним структурам об'єктно-з'ясувальних та суб'єктно-з'ясувальних конструкцій.

Логіко-семантична структура	S	P		Obj
Речення	<i>У мене</i>	<i>виникла</i>	<i>думка</i>	<i>(що) завтра може бути погана погода</i>
Синтаксична структура	додаток	присудок	підмет	компонент синтаксичної структури, співвідносний з означенням

Більшість дослідників особливостей реалізації з'ясувальності у складних конструкціях визначає іменні частини мови відповідної з'ясувальної семантики як опорні компоненти об'єктно-з'ясувальних висловлень³.

¹ Русская грамматика. Синтаксис // Под ред. Н.Ю.Шведовой и др. – М.: Наука, 1980. – Т. 2. – С. 472.

² Кодухов В.И. Объектные отношения в сложноподчинённом предложении // Уч. зап. ЛГПИ: Проблемы русского языкознания. – Л.: Лениздат, 1968. – №281. – С. 193.

³ Русская грамматика. Синтаксис // Под ред. Н.Ю.Шведовой и др. – М.: Наука, 1980. – Т.2. – С. 472; Гак В.Г. Теоретическая грамматика французского языка: Синтаксис. – М.: Высш. шк., 1986. – С. 184; Кодухов В.И. Объектные отношения в сложноподчинённом

Отже, за семантико-синтаксичними ознаками серед об'єктно-з'ясувальних висловлень можна виділити з'ясувально-суб'єктні (з підметовим деліберативним компонентом), з'ясувально-об'єктні (з додатковим деліберативним компонентом), з'ясувально-атрибутивні (з атрибутивним деліберативним компонентом). Логіко-семантичний аналіз об'єктно-з'ясувальних висловлень різних типів дозволяє визначити їх як об'єктно-з'ясувальні конструкції.

Реалізація суб'єктивної та об'єктивної модальностей у структурі об'єктно-з'ясувальних висловлень

Об'єктно-з'ясувальні висловлення є спеціалізованими конструкціями, у яких експлікуються суб'єктивно-модальні значення (ставлення мовця до змісту пропозиції), а їх деліберативний компонент є носієм об'єктивно-модального значення (відношення змісту висловлення до дійсності). Об'єктивна і суб'єктивна модальності утворюють на рівні об'єктно-з'ясувальних висловлень єдиний модальний план. Семантика опорного слова зумовлює модальне значення пропозитивного компонента таких конструкцій. Однак, зважаючи на невідповідність формальної будови об'єктно-з'ясувальних висловлень їх семантиці та функціональній організації, що зумовлює необхідність визнання носієм основного змісту висловлення пропозитивної частини, слід вести мову про суб'єктивно-модальне значення висловлення з реальним чи ірреальним об'єктивним модальним значенням пропозиції.

1. Модус як суб'єктно-предикатний центр суб'єктивно-модального компонента об'єктно-з'ясувальних висловлень

предложения // Уч. зап. ЛГПИ: Проблемы русского языкознания. – Л.: Лениздат, 1968. – №281. – С.193 – 194; Сергеева Н.Н. О понятии и типологии изъяснительных конструкций // Подчинение в полипредикативных конструкциях. – Новосибирск: Наука, 1980. – С. 236; Крючков С.Е., Максимов Л.Ю. Современный русский язык . Синтаксис сложного предложения. Учебное пособие для пед. ин-тов. – М.: Просвещение, 1969. – С. 61; Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навчальний посібник. – К.: Вища шк., 1994. – С. 498.

Модус є носієм суб'єктивно-модального значення експліцитного висловлення. Структурними компонентами модусу є суб'єкт, з погляду якого оцінюється зміст пропозитивної частини об'єктно-з'ясувальних висловлень як достовірний / недостовірний, пізнаний / непізнаний, бажаний, необхідний тощо, та предикат з'ясувальної семантики, який визначає характер суб'єктивної модальності висловлень. Функціонування модусів у таких конструкціях зумовлене здатністю предикатів модусу “називати в реченні самотійні ситуації, пов'язані з психічною діяльністю людини”¹. Модус є суб'єктно-предикатним центром пропозиційної установки, до складу якої можуть входити дейктичні актуалізатори, які конкретизують певні суб'єктивно-модальні значення.

Семантика предиката модусу є основним критерієм визначення суб'єктивно-модального значення об'єктно-з'ясувального висловлення і зумовлюється типом об'єктивно-модального значення пропозиції.

Дослідники об'єктно-з'ясувальних висловлень та особливостей вираження в них суб'єктивно-модальних значень виділяють такі семантичні різновиди предикатів модусу, які мають спільне значення “дії чи стану, що відносяться до внутрішнього світу людини і є їх словесним втіленням”²:

1) предикати модусу мовленнєвої дії (*говорити, розмовляти, повідомляти, інформувати* тощо)³;

---

¹ Авганова-Шадріна Н.А. Дистрибутивні особливості предикатів з оціночним значенням в англійському мові // Типологія конструкцій з предикатними актантами. – Л.: Наука, 1985.– С. 207.

² Кодухов В.И. Об'єктні відносини в складноподчиненому реченні // Уч. зап. ЛГПИ: Проблеми російського мовознавства. – Л.: Леніздат, 1968. – № 281. – С. 202.

³ Кодухов В.И. Об'єктні відносини в складноподчиненому реченні // Уч. зап. ЛГПИ: Проблеми російського мовознавства. – Л.: Леніздат, 1968. – № 281; Берегова Т.М. Складноподчинені речення з із'яснительно-об'єктними відносинами в російському літературному мові XVIII століття: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / МГПИ. – М., 1982. – 16 с.; Російська грамати́ка. Синтаксис // Під ред. Н.Ю.Шведової і др. – М.: Наука, 1980. – Т.2. – 710 с.; Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення. – К.: Наукова думка, 1983. – 218 с.; Красних В. Складноподчинені із'яснительні речення в сучасному російському мові: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.660 / МГПИ. – М., 1971. – 27 с.; Слинко І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навчальний посібник. – К.: Вища шк., 1994; Крючков С.Е., Максимов Л.Ю. Современный русский язык .

2) предикати модусу мисленнєвої дії та впевненості / невпевненості у достовірності змісту пропозитивного компонента об'єктно-з'ясувального висловлення (*думати, міркувати, вірити, переконаний, впевнений* тощо)¹;

3) предикати модусу сприймання (*бачити, чути, спостерігати, видно, чути* тощо)²;

4) предикати модусу раціональної та емоційної оцінки (*добре, погано, правильно, цікаво, дивно, радісно, смішно* тощо)³.

5) предикати модусу психічного стану (*боятися, хвилюватися, жалкувати* тощо)⁴;

Синтаксис сложного предложения. Учебное пособие для пед. ин-тов. – М.: Просвещение, 1969. – 189 с.

¹ Кодухов В.И. Объектные отношения в сложноподчинённом предложении // Уч. зап. ЛГПИ: Проблемы русского языкознания. – Л.: Лениздат, 1968. – № 281; Русская грамматика. Синтаксис // Под ред. Н.Ю.Шведовой и др. – М.: Наука, 1980. – Т.2. – 710 с.; Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення. – К.: Наукова думка, 1983. – 218 с.; Красных В. Сложноподчинённые изъяснительные предложения в современном русском языке: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.660 / МГПИ. – М., 1971. – 27 с.; Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навчальний посібник. – К.: Вища шк., 1994; Крючков С.Е., Максимов Л.Ю. Современный русский язык. Синтаксис сложного предложения. Учебное пособие для пед. ин-тов. – М.: Просвещение, 1969. – 189 с.

² Кодухов В.И. Объектные отношения в сложноподчинённом предложении // Уч. зап. ЛГПИ: Проблемы русского языкознания. – Л.: Лениздат, 1968. – № 281; Берегова Т.М. Сложноподчинённые предложения с изъяснительно-объектными отношениями в русском литературном языке XVIII века: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.01 / МГПИ. – М., 1982. – 16 с.; Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення. – К.: Наукова думка, 1983. – 218 с.; Красных В. Сложноподчинённые изъяснительные предложения в современном русском языке: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.660 / МГПИ. – М., 1971. – 27 с.; Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навчальний посібник. – К.: Вища шк., 1994; Крючков С.Е., Максимов Л.Ю. Современный русский язык. Синтаксис сложного предложения. Учебное пособие для пед. ин-тов. – М.: Просвещение, 1969. – 189 с.

³ Русская грамматика. Синтаксис // Под ред. Н.Ю.Шведовой и др. – М.: Наука, 1980. – Т.2. – 710 с.; Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навчальний посібник. – К.: Вища шк., 1994. Сергеева Н.Н. О понятии и типологии изъяснительных конструкций // Подчинение в полипредикативных конструкциях. – Новосибирск: Наука, 1980. – С. 235-249. Берегова Т.М. Сложноподчинённые предложения с изъяснительно-объектными отношениями в русском литературном языке XVIII века: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.01 / МГПИ. – М., 1982. – 16с.

⁴ Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навчальний посібник. – К.: Вища шк., 1994; Крючков С.Е., Максимов Л.Ю. Современный русский язык. Синтаксис сложного предложения. Учебное пособие для пед. ин-тов. – М.: Просвещение, 1969. – 189 с.

б) предикати модусу волевиявлення (*вимагати, просити, бажати, необхідно, треба, бажано* тощо)¹.

Функцію опорних слів об'єктно-з'ясувальних висловлень виконують слова зі значенням буття та виявлення (*буває, трапляється, виходить* тощо), проте вони не можуть бути носіями суб'єктивно-модального значення, оскільки не виражають внутрішнього психічного стану людини, ставлення її до змісту повідомлення.

З метою дослідження особливостей функціонування предикатів з'ясувальної семантики у мовознавстві використовуються інші класифікації семантичних типів предикатів. Зокрема Л.Т. Тищенко, слідом за О.М. Селиверстовою, визначає шість основних типів предикатів, що вживаються в структурі модусу з'ясувальних конструкцій:

1) предикати дії (мовленнєвої, розумової дії, сприймання об'єкта і дії відтворення об'єкта), напр.: *говорити, каятися, погоджуватися, запитувати, мислити, бачити* тощо;

2) предикати процесу, які “вказують на такий “пофазно існуючий об'єкт”, який не передбачає активного виконавця”², напр.: *слухати, дивитися* тощо;

3) предикати психічного ставлення, напр.: *любити, ненавидіти, терпіти* тощо;

4) предикати емоційного стану суб'єкта (відношення між предикатами цього типу та делібератом “наближуються до причинових, але не збігаються з ними”³), напр.: *сумувати, шкодувати, жаль* тощо;

---

¹ Сергеева Н.Н. О понятии и типологии изъяснительных конструкций // Подчинение в полипредикативных конструкциях. – Новосибирск: Наука, 1980. – С. 235 – 249; Берегова Т.М. Сложноподчинённые предложения с изъяснительно-объектными отношениями в русском литературном языке XVIII века: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.01 / МГПИ. – М., 1982. – 16 с.; Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення. – К.: Наукова думка, 1983. – 218 с.; Крючков С.Е., Максимов Л.Ю. Современный русский язык. Синтаксис сложного предложения. Учебное пособие для пед. ин-тов. – М.: Просвещение, 1969. – 189 с.

² Тищенко Л.Т. Семантико-синтаксичне поле з'ясувальності в сучасній російській мові: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.01 / УДПУ ім. М.П.Драгоманова. – К., 1994. – с. 8.

³ Там само. – С. 9.

5) предикати потенційності “зі значенням бажання, яке не пов’язане з настановою на його реалізацію”¹, напр.: *хотіти, бажати* тощо;

б) екзистенціально-релятивні предикати, які “вказують на те, що суб’єкт має знання, судження, міркування тощо, які представлені як безпосередні результати їх формування”², напр.: *знати, розуміти, пам’ятати, вважати* тощо.

Л.М. Васильєв, аналізуючи семантику російського дієслова, виділяє 10 груп дієслів психічної дії, які пов’язані зі сферою почуттів (дієслова відчуття, бажання, сприймання, уваги, психічного (емоційного) стану, емоційного переживання, емоційного відношення) та зі сферою мислення (дієслова мислення, знання, пам’яті)³. Зважаючи на збереження формального та семантичного статусу номіналізованих та адвербіалізованих елементів модусу (напр.: *думка, що...* від *думати, що ...*; *сумно, що ...* від *сумувати, що ...*) та на полісемію з’ясувальних предикатів, класифікацію дієслів психічної дії Л.М. Васильєва можна вважати оптимальною для подальшого визначення семантичних типів предикатів модусу.

Основою класифікації предикатів модусу необхідно визнати їх здатність виражати певні суб’єктивно-модальні значення.

Носіями епістемічної суб’єктивної модальності є:

1) предикати модусу в і д ч у т т я, причому лише ті з них, які сигналізують про внутрішні передчуття та відчуття суб’єкта, напр.: *Тоді я відчую, що кров ніколи не лється марно, людська гаряча кров з слізьми і потом* (О. Довженко); *Чує моє серце, що діла наші далеко не такі, як би це хотілося* (О. Довженко);

2) предикати модусу с п р и й м а н н я, напр.: *Учора бачив, як N перекладав у своєму нічному столику украдену у мене книжку Коцюбинського, 2-*

---

¹ Там само.

² Там само. – С. 8.

³ Васильєв Л.М. Семантика русского глагола: Учеб. пособие для слушателей фак. повышения квалификации. – М.: Высш.шк., 1981. – С. 44.

й том (О. Довженко); *Зовсім нагло почув я учора, що сьогодні екзамен...* (М. Грушевський);

3) предикати модусу *м и с л е н н я*, причому вони можуть відображати:

- процеси мислення, напр.: *Міркуючи, думаю як і перше, що се сюди не належить, але молю Господа вразумити мене, бідного й окаянного* (М. Грушевський); *Часом думаю, ой як же ж багато дали ми Гітлеру для агітації проти себе* (О. Довженко);

- результати мислення, напр.: *І ще я зрозумів, що навіть війна не може зробити людину розумнішою, якщо вона ця людина, уже є розумною з першого дня призначення її на керівну посаду* (О. Довженко); *Вірю, що вони будуть, що не розійдуться вони скромно по домівках, що вийдуть вони на трибуни, як у боях під кулеметами, не криючись, чесно, відверто і стримано побажають кращого, розумнішого* (О. Довженко);

4) предикати модусу *з н а н н я*, які позначають “результат мисленнєвої, вольової, чуттєвої діяльності людини або отримання знань у результаті такої діяльності”¹, напр.: *Ясно, що всі російські партії на Україні, починаючи од самих правих чорносотенців, аж до есерів, а особливо кадети, весь час марять про обдурювання великої єдиної Росії* (Є. Чикаленко); *Але я знаю, що коли прийдуть наші, мене теж знищать* (О. Довженко);

5) предикати модусу *п а м’ я т і*, напр.: *Мені чомусь пригадалося, як колись у школі проводились бесіди по картинах* (О. Довженко).

Значення аксіологічної суб’єктивної модальності реалізується шляхом уведення до структури модусу експліцитного висловлення:

1) предикати модусу *е м о ц і й н о г о с т а н у*, напр.: *А вчора мусив бути у школі на вечері – теж було гарно, тільки я на себе сердитий, що вдавав із себе якогось сановніка й пишався* (М. Грушевський); *Терна тільки переробив те, що було раніше, боюся, щоб не вийшов він нудний* (М. Грушевський);

---

¹ Васильев Л.М. Семантика русского глагола: Учеб. пособие для слушателей фак. повышения квалификации. – М.: Вышш.шк., 1981. – С. 151.

2) предикати модусу емоційного ставлення, напр.: *Але те шкода, що Петруся не допустили до екзамену* (М. Грушевський);

3) предикати модусу раціональної оцінки, напр.: *Може й правда не добре, що я одбіг її і тепер пишеться так трудно, правда й попереду писалось не легко (легко тільки марилося), й таке бліде, невизначне виходить* (М. Грушевський); *Цікаво, що перейменування йде по імені героїв, часом скандально-невдалих* (О. Довженко).

Носіями волітивного суб'єктивно-модального значення є:

1) предикати модусу бажання, напр.: *Душа турбувалася і я не жив, тягнув часи, бажуючи, щоб самий час зробив те, чого я сам не міг зробити, бо вонттив* (М. Грушевський);

2) предикати модусу волеви явлення, напр.: *А я прошу вас: повірте!* (Остап Вишня).

Функцію предикатів модусу в об'єктно-з'ясувальних висловленнях часто виконують предикати мовленнєвої дії, причому основною умовою для вираження суб'єктивно-модального значення предикатами цього типу є актуалізація потенційних сем, властивих лише предикатам модусу об'єктно-з'ясувальних висловлень. Л.Т. Тищенко зазначає, що підтип предикатів мовленнєвої дії охоплює 16 лексико-семантичних груп¹. Критерієм їх диференціації є можливість виділення в семантиці кожної з них певних диференційних сем, які зумовлюють визначення конкретних суб'єктивно-модальних значень.

Предикати нейтрального повідомлення (*казати, сказати, писати, повідомляти, говорити, інформувати* тощо) можуть реалізуватися у перформативних і неперформативних конструкціях і бути носіями епістемічних суб'єктивно-модальних значень достовірності та проблематичності, оскільки “дієслово мовлення в нормі імплікує

---

¹ Тищенко Л.Т. Семантико-синтаксичне поле з'ясувальності в сучасній російській мові: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / УДПУ ім. М.П.Драгоманова. – К., 1994. – С. 9–10.

відповідність твердження думці мовця: *Я ж кажу, що ти помиляєшся* = ‘Я вважаю (стверджую), що ти помиляєшся’¹. Об’єктно-з’ясувальні висловлення з предикатами модусу, вираженими предикатами мовленнєвої дії зі значенням нейтрального повідомлення відповідають інваріантним моделям: $E_{\text{дост}}6^2$ = ‘Я кажу, [що я знаю, що є достовірною інформація], що...’ (перформативні об’єктно-з’ясувальні висловлення з експлікованим суб’єктивно-модальним значенням достовірності), напр.: *Я ж кажу, що вже почав жити зпогадами* (М. Грушевський); *Я говорив, що деякі хвастунці ставляться до свого “драну” без найменшого сорому, майже як до героїства* (О. Довженко); $E_{\text{дост}}7$ = ‘[Я знаю, що є достовірною] інформація певного джерела, що ...’ (неперформативні об’єктно-з’ясувальні висловлення з експлікованим суб’єктивно-модальним значенням достовірності), напр.: *Потім заходив Добр[овольський], сказав, що бінокль єсть* (М. Грушевський); *Грицько Г[рушевський] теж написав, що прислали диплом єму на сільського вчителя!* (М. Грушевський); *Віктор, пишучи, сказав, що він на свої іменини пішов би до Лаври й тім міні подав думки за се* (М. Грушевський); $E_{\text{пробл}}3$ = ‘Я невпевнений у достовірності інформації певного джерела, що ...’, напр.: *Їм “доярка сказала”, що кращого, як у нас є, бажати не можна, бо його немає й не буде* (О. Довженко); *Вчора ввечері батько меж инчого сказав, що хтось єму казав, ніби в клуб єго не вибрали за деспотизм семейний, на який скаржилась дуже близька до батька особа; невже таки я справді такий сухий, кам’яний, мізерний чоловіче, що не почувую сєго деспотизму?* (М. Грушевський).

Предикати модусу, виражені дієсловами нейтрального повідомлення у формі імператива і дієсловами запитання у формі минулого чи майбутнього часу, інфінітива як частини складеного дієслівного присудка та співвідносними з ними іменниками, можуть поєднуватися в структурі об’єктно-з’ясувального

¹ Человеческий фактор в языке: коммуникация, модальность, дейксис / Арутюнова Н.Д., Булыгина Т.В., Красухин К.Г. и др. – М.: Наука, 1992. – С. 61.

² Перелік інваріантних моделей експліцитних висловлень представлений у Додатку 1.

висловлення з підрядною частиною з питальним значенням. Суб'єктивно-модальне значення таких висловлень визначають дві домінантні семи: 'відсутність інформації' = 'Я не знаю, що...' та 'бажання отримати інформацію' = 'Я хочу дізнатися, що...'. Отже, можна вести мову про два суб'єктивно-модальні значення (епістемічне та волітивне) таких об'єктно-з'ясувальних висловлень, напр.: *Ти скажи мені, чи річки назад потечуть?* (О. Довженко); *Петре, скажи, коли вже буде повний комунізм, люди страждатимуть?* (О. Довженко); *А як орел за хмарами літає, спитати треба орлину зграю* (О. Довженко); *З ціми люстраціями міні біда та й годі – багато їх; спитаю, чи можна виписати [до Києва]* (М. Грушевський); *Мене завше кучить питання, чи не егоїстично обертаюсь я до неї, чи не мусив би якимось поліпшити її обставини, повезти її в Петербург або що, чи не тікаю я од своїх обов'язків до книжок, чи маю на се право?* (М. Грушевський).

Предикати мовленнєвої дії зі значенням нейтрального повідомлення, виражені дієсловами І особи однини, є носіями волітивного суб'єктивно-модального значення за умови вираження предиката пропозиції імперативом, напр.: *Кажу собі: людино, пам'ятай – стати на третє місце, на місце найвище, найдостойніше, найпрогресивніше* (О. Довженко), або використання у функції засобу зв'язку головного і підрядного з'ясувального компонентів об'єктно-з'ясувального висловлення сполучників *щоб, аби*, напр.: *Я сказав Фадєєву, аби він скоріше про це забув і не узагальнював своїх лихих висновків від окремих людей на людину взагалі, бо письменник мусить мати чисте, незлобиве і вільне від зла серце* (О. Довженко); *Він сказав, що це вже щепетильно аж надто, дак я сказав, щоб попитав* (М. Грушевський). Інваріантна модель таких об'єктно-з'ясувальних висловлень може бути описана так: **В_{волюнт}1** = 'Я кажу, [що для мене необхідно], щоб...'. Волітивне значення мають і конструкції, суб'єкт модусу яких виражений іменником чи особовим займенником 3-ї особи однини та множини, у змісті яких реалізоване опосередковане спонукання суб'єкта мовлення до дії, напр.: **В_{волюнт}1** = 'Я кажу, [що для мене необхідно], щоб...': *На сповіді балакав з батюшкою про свої смущенія; казав [батюшка], щоб не*

звертати уваги (М. Грушевський); *Похвалив дуже 5 главу, балакали за Барщину й він сказав, щоб написати записку гля Комісії про видання* (М. Грушевський).

Предикати дезінформації (*брехати, брехня, неправда, наклеп* тощо) вживаються переважно в неперформативних висловленнях, у яких суб'єкт мовлення не збігається з суб'єктом дії, позначуваним предикатом дезінформативної семантики. Модуси з такими предикатами модусу є носіями епістемічного суб'єктивно-модального значення категоричної достовірності (інваріантна модель: $E_{\text{дост}}\mathbf{8}$ = '[Я знаю, що не є достовірною] інформація певного джерела, що...' та проблематичної достовірності (інваріантна модель: $E_{\text{пробл}}\mathbf{3}$ = 'Я невпевнений у достовірності інформації певного джерела, що...'). Семантично близькими до об'єктно-з'ясувальних висловлень з таким суб'єктивно-модальним значенням є конструкції з предикатами модусу "чутка", напр.: *Австрійці розповсюджують чутки, що германців розбито на французькому фронті, що вони тепер потайки забирають туди з України військо, а коли його зостанеться небагато, то тоді легко буде з ними справитись* (Є. Чикаленко). У неперформативних об'єктно-з'ясувальних висловленнях, предикати модусу яких виражений дієсловами минулого часу і суб'єкт комунікації збігається з суб'єктом модусу, експлікується суб'єктивно-модальне значення достовірності (інваріантна модель $E_{\text{дост}}\mathbf{8}$ = '[Я знаю, що] не відповідає дійсності моя інформація, що...'), напр.: *Був ще учора у доктора й тут надурив: коли спитав він мене, чи получив я місце, я вистрилив: я хочу при універ[ситеті] зостатись* (М. Грушевський). Часто дезінформативне значення передається описово, а предикати модусу виражається дієсловами *казати, сказати*, напр.: *Спитав мене за Претк., бо він шука стіпендії; мені було ніяково; сам я мав его за не досить вартого, але не сказав [цього], сказав, що він був прибитий до моєї халепи, що він не грішний здаєця [нерозб.]* (М. Грушевський).

Предикати модусу, виражені дієсловами зі значенням 'засвідчення правдивості / неправдивості інформації' у формі 1-ї особи однини, є носіями

епістемічного суб'єктивно-модального значення категоричної достовірності (інваріантна модель $E_{\text{кат}1}$ = 'Я кажу, що [я впевнений], що...'), напр.: *Але мушу посвідчити, що це явище на нашому, радянському культурному фронті!* (Остап Вишня).

Конкретне епістемічне суб'єктивно-модальне значення об'єктно-з'ясувальних висловлень з предикатами модусу, вираженими дієсловами 3-ї особи однини чи множини, визначається з урахуванням контексту, напр.: *Не кажіть мені ніколи, що для вождів народу доброта і кротість шкідливі, бо ви в цім нічого не розумієте. Керівники народів ще не спробували їх. Вони запевняють, що зменшили зло строгістю. Але зла багато між людьми, і чи зменшилось воно – сього не видно* (О. Довженко) (інваріантна модель $E_{\text{пробл}3}$ = 'Я невпевнений у достовірності інформації певного джерела, що...', епістемічне суб'єктивно-модальне значення проблематичності).

Епістемічне суб'єктивно-модальне значення може бути виражене предикатами модусу зі значенням пророкування, попередження, каяття, які відповідають інваріантним моделям $E_{\text{дост}6}$, $E_{\text{дост}7}$, однак семантика модусу таких об'єктно-з'ясувальних висловлень ускладнюється додатковими компонентами з оцінним значенням, напр.: *Отсі слова Красицького нагадали мені мого учителя Смоленського, він 40 літ тому назад говорив про це і пророкував, що Україна колись розколить Росію, яка тільки зокола здається одним суцільним монолітом* (Є. Чикаленко); *Отже я їх попереджав, що коли революція приведе до анархії, то безпремінно вернеться монархія і настане реакція; я умовляв їх, застерігав, одвертав від крайніх анархістичних вчинків, щоб потім вони не були биті* (Є. Чикаленко); *Каюся тобі, Боже, що я холодний до небесного й у суєті лежу, славолюбний, заздрісний, празднословний* (М. Грушевський).

Предикати модусу зі значенням заприсягання, клятви виражають епістемічне суб'єктивно-модальне значення категоричної достовірності, відповідаючи інваріантній моделі $E_{\text{кат}1}$, напр.: *Заприягаюся, що вони не письменники!* (Остап Вишня).

Суб'єкт модусу з предикатами модусу, вираженими дієсловами мовленнєвої дії зі значенням незадоволення, не є суб'єктом суб'єктивно-модальної оцінки, тому в таких конструкцій експлікується епістемічне суб'єктивно-модальне значення достовірності, що відповідає інваріантній моделі $E_{\text{дост}}7$, напр.: *Коли я проводжав його на метро, він з сумом пожалівся на Корнійчука: на зборах Корнійчук сьогодні навіть ні разу на нього не глянув і дуже сухо і недружелюбно виступав* (О. Довженко).

Носіями епістемічного суб'єктивно-модального значення є предикати модусу мовленнєвої дії зі значенням відтворення інформації, які відповідають інваріантній моделі $E_{\text{дост}}7$, напр.: *Колі я не бачив, але передають, що він сильно подався й ніяк не може примиритися з тим, що Ігор умре* (М. Драй-Хмара); *Косинка передавав, що навіть Савченко та Терещенко обурюються нею...* (М. Драй-Хмара), й інваріантній моделі $E_{\text{пробл}}3$, де основним показником значення проблематичної достовірності є сполучник *ніби*, напр.: *Переказували, ніби вони виступали на захист Винниченкового твору* (М. Драй-Хмара); *Переказували, ніби єзуїти обіцяли його [Опанаса Филиповича] помилувати, якби він одмовився від агітації й перестав називати їх проклятими* (М. Драй-Хмара).

Засобом вираження епістемічно-модальних значень є МП зі значенням згоди / незгоди в об'єктно-з'ясувальних висловленнях, що відповідають інваріантній моделі $E_{\text{дост}}6$, напр.: *...Згодилися, що щодо совісті і ідей автономія і туди не втручатися* (М. Грушевський), та мовного прояву ставлення в конструкціях з інваріантним значенням $E_{\text{дост}}7$ напр.: *Мене докоряв Л[ука], що ховаюсь, що “без жертв не можна”, що він про мене чув од О[лександра] Я[ковича]* (М. Грушевський); *З Грін[бергом] поводився добре і вона дорікала, що я окрім історії ні про що не балакаю з нею, та це суєта – нема про що нам і балакати* (М. Грушевський).

Компонентний аналіз предикатів модусу зі значенням запитання, що поєднується у структурі модусу з експлікованим чи імплікованим суб'єктом мовлення, який безпосередньо формулює запитання, дозволяє констатувати, що в об'єктно-з'ясувальних висловленнях такого типу пропозиція є об'єктом двох

послідовних суб'єктивно-модальних оцінок: '[Необхідно], щоб відповіли, [тому що я не знаю] , що /чому / як / коли / чи тощо...'

Предикати модусу найчастіше виражається відповідними формами дієслів, причому “вибір тієї чи іншої дієслівної форми підсилює двомодальність, акцентує модальне призначення головної частини”¹. Питомою рисою опорних дієслів є збереження перехідності, однак специфічне вираження суб'єктивно-модальних значень у головній частині об'єктно-з'ясувального висловлення і лексико-семантична обмеженість предикатів модусу зумовлюють “втрату” дієсловами з'ясувальної семантики “своєї лексичної вагомості та морфологічної рухливості. Ця синтаксична і лексична залежність породжує вживання в ролі присудка”² предикативів та іменників, які можуть бути співвіднесені з дієсловами (*шкода, чутно, видно, бажано; питання, думка, прохання* тощо) чи не співвіднесені з ними (*добре, погано, важливо; біда, факт, фраза* тощо). Віддієслівні іменники та предикативи належать до тих само лексико-семантичних груп предикатів модусу, що їй відповідає дієслова. Не співвідносні з дієсловами іменники та предикативи є найчастіше носіями емоційно-оцінного та раціонально-оцінного значень.

Предикати модусу можуть бути виражені фразеологічними сполученнями, напр.: *Дай Боже, щоб усе це було на добре!* (М. Грушевський); *Бог зна, чи буде з мого тива квас, я вже гордовито позираю на декотрі монографії* (М. Грушевський); *Чорт знає, які дияволи таяться в ній* (О. Довженко).

Зовнішньо- та внутрішньо-синтаксичні особливості об'єктно-з'ясувальних висловлень, зокрема суб'єктивно-модальні й об'єктивно-модальні, залежать передусім від семантичних і формальних характеристик предикатів модусу та їх здатності поєднуватися з різноманітними актантами. В основі визначення об'єктно-з'ясувального висловлення як специфічного типу синтаксичних конструкцій покладено валентнісні особливості предиката модусу, зокрема

¹ Кодухов В.И. Объектные отношения в сложноподчинённом предложении // Уч. зап. ЛГПИ: Проблемы русского языкознания. – Л.: Лениздат, 1968. – № 281. – С. 225.

² Там само. – С. 231.

обов'язковість заповнення об'єктної позиції, функцію якої виконує підрядна з'ясувальна частина речення, семантично співвідносна з пропозицією (диктумом). Такі конструкції часто визначаються як одновалентні, однак детальний семантико-граматичний аналіз об'єктно-з'ясувальних висловлень дозволяє визнати наявність у предикатах модусу обов'язкової валентності на суб'єкт, оскільки, “функціонування модусного предиката неможливе без співвідношення його з певною особою, яка є суб'єктом оцінного відношення”¹. Окрім того, обов'язкова двовалентність предикатів модусу мотивується тим, що коли “дієслівний предикат поширюється одним аргументом, то він виконує функцію суб'єкта, незалежно від форми його вираження. Якщо ж аргументів кілька, то один з них – суб'єкт, а решта – об'єкти”².

Суб'єкт модусу обов'язково експлікується в структурі логічного судження. У висловленні суб'єкт модусу може бути виражений експліцитно чи імпліцитно. Елімінація суб'єкта модусу відбувається найчастіше за умови вираження предикатів модусу дієсловом у формі 1-ї особи однини дійсного способу, напр.: *Догадуюсь, чому поет N пише погані вірші* (О. Довженко); *Не розумію, чому публіка так преться не цю п'єсу [“Розлом”]* – *звичайнісінька агітка* (М. Драй-Хмара); *Сьогодні буду односити документи; постановив, що спеціально не тра йти до церкви; сьогодні вранці були інакші думки, але уповаю на милість Божу й встоюю за свободу* (М. Грушевський). Часто не виражається експліцитно суб'єкт модусу у висловленнях з пропозицією в значенні ‘загальна думка’, напр.: *Цілком ясно, що й знімати фільм треба на Україні в основному з українськими акторами* (О. Довженко).

До складу логіко-семантичної структури висловлення можуть уходити суб'єкт думки, оцінки, волевиявлення (S_{mod}), комунікативний суб'єкт (S_k), суб'єкт диктуму (S_{dic}). Крім того, валентність предиката модусу може

¹ Авганова-Шадрина Н.А. Дистрибутивные особенности предикатов с оценочным значением в английском языке // Типология конструкций с предикатными актантами. – Л.: Наука, 1985.– С. 208.

² Леута О.І. Валентнісно-інтенційні характеристики як основа сполучуваності дієслів у складі синтаксичних структур // Проблеми граматики і лексикології української мови: Зб. наук. праць / НПУ ім. М.П. Драгоманова. – К.: Правда Ярославичів, 1998. – С. 28 – 29.

реалізуватися на кілька об'єктів, які по-різному відносяться один до одного (тобто можуть збігатися чи не збігатися) та до експлікованих у логіко-семантичній структурі висловлення суб'єктів. Основні варіанти співвідношення актантів у структурі висловлення можуть бути описані такими формулами:

1) $S_{\text{mod}} P_{\text{mod}}, [(S_{\text{dic}} P_{\text{dic}}) = \text{Obj}_{\text{rec}}]$, де P_{mod} має обов'язкову валентність на S_{mod} та Obj_{rec} (деліберативним об'єкт), причому $S_{\text{mod}} \neq (S_{\text{dic}} = S_{\text{act p}}) \neq \text{Obj}_{\text{rec}}$, напр.: *Я (S_{mod}) думаю (P_{mod}), що не радіо, не розклад атома, не пеніцилін і не “літаюча кріпость” найбільші події (S_{dic}) у світі (Obj_{rec})* (О. Довженко).

2) $S_{\text{mod}} P_{\text{mod}}, [(S_{\text{dic}} P_{\text{dic}} \text{Obj}_{\text{obl}} \text{Obj}_{\text{rec1}}) = \text{Obj}_{\text{rec2}}]$, де $S_{\text{mod}} \neq S_{\text{dic}} \neq \text{Obj}_{\text{obl}} \neq \text{Obj}_{\text{rec1}} \neq \text{Obj}_{\text{rec2}}$, напр.: *Коли я рівняв наших селян до німецьких, то раз у раз мені (S_{mod}) здавалося (P_{mod}), (що тільки німці (S_{dic}) змогли б з нашого народу (Obj_{obl}) зробити (P_{dic}) культурних людей (Obj_{rec1}) (Obj_{rec2})* (Є. Чикаленко).

3) $S_{\text{mod}} P_{\text{mod}}, [(S_{\text{dic}} P_{\text{dic}} \text{Obj}_{\text{obl}}) = \text{Obj}_{\text{rec}}]$. $S_{\text{mod}} = (\text{Obj}_{\text{obl}} = [S_{\text{dic}}]) \neq \text{Obj}_{\text{rec}}$, де S_{dic} елімінований, напр.: *Мені (S_{mod}) здається (P_{mod}) часом, що мене (Obj_{obl}) соромляться (P_{dic}) (Obj_{rec}) ...* (О. Довженко).

4) $S_{\text{mod}} P_{\text{mod}}, [(S_{\text{dic}} P_{\text{dic}}) = \text{Obj}_{\text{rec}}]$, де $S_{\text{mod}} = S_k \neq S_{\text{dic}} \neq \text{Obj}_{\text{rec}}$, напр.: *А я ($S_{\text{mod}} = S_k$) одказав (P_{mod}): сестра (S_{dic}) вже не єсть дівчина (P_{dic}), під сей киталт не підходить й засміявся погано – “по хвацькі”* (М. Грушевський).

5) $S_{\text{mod}} P_{\text{mod}} \text{Obj}_{\text{dat}}, [(S_{\text{dic}} P_{\text{dic}} \text{Obj}_{\text{rec1}}) = \text{Obj}_{\text{rec2}}]$:

а) $S_{\text{mod}} = S_k = S_{\text{dic}}; \text{Obj}_{\text{rec1}} = \text{Obj}_{\text{dat pa}} \neq \text{Obj}_{\text{rec}}$, напр.: *Сьогодні я (S_{mod}) кажу (P_{mod}) Гусакові ($\text{Obj}_{\text{dat pa}}$): все одно я (S_{dic}) знищу (P_{dic}) тебе (Obj_{rec1}) (Obj_{rec2})* (О. Довженко);

б) $S_{\text{mod}} = S_k = S_{\text{dic}}; \text{Obj}_{\text{dat pa}} \neq \text{Obj}_{\text{rec1}} \neq \text{Obj}_{\text{rec2}}$, напр.: *Користуючись підготовкою до знімання фільму “Життя в цвіту”, шанобливо повідомляю (P_{mod}) Вас (Obj_{dat}), що від сього дня я (S_{dic}) перестаю одержувати (P_{dic}) заробітну плату (Obj_{rec}) (Obj_{rec2})* (О. Довженко).

б) $S_{\text{mod}} P_{\text{mod}}, [(S_{\text{dic1}} P_{\text{dic1}}) = \text{Obj}_{\text{rec1}}], [(S_{\text{dic2}} P_{\text{dic2}}) = \text{Obj}_{\text{rec2}}]$, де Obj_{rec1} і Obj_{rec2} – деліберативні об'єкти, виражені однорідними підрядними з'ясувальними компонентами об'єктно-з'ясувальних висловлень, причому $\text{Obj}_{\text{rec1}} \neq \text{Obj}_{\text{rec2}}$, напр.: *Мені (S_{mod}) чомусь здається (P_{mod}) й досі, що найголовніше в творчості*

десь *іще попереду* (($S_{dic1} P_{dic1}$) = Obj_{rec1}), *що я знайду його і здійснию* (($S_{dic2} P_{dic2}$) = Obj_{rec2}) (О. Довженко). Формула б) може мати багато конкретних реалізацій, напр.: *В неділю твердив свого реферата, але здуру не проглядав его читаючи й через [те] дехто* (Каман[ін], Василенко) *кажуть, що виходили паузи і я деякі детальки попропускав* (М. Грушевський) ($S_{act pa} P_{mod}, S_{pas dic} P_{dic1}$ & $S_{act dic} P_{dic2}$, де $S_{act mod} \neq S_{act pa} = S_{act dic}$); *Казали, що його жінка в Єрусалимі й що її не пускають сюди* (М. Драй-Хмара) ($P_{mod}, S_{act dic} P_{dic1}$ & $S_{pas dic} P_{dic2}$, де $[S_{mod}] \neq [S_{act pa}]$, а $S_{act dic} = S_{pas dic}$).

Диктум як суб'єктно-предикатний центр пропозиції

Основою визначення об'єктно-з'ясувального висловлення як особливого виду синтаксичних конструкцій є виділення у їх семантико-синтаксичному ярусі "об'єктних відношень, специфіку яких становить семантична недостатність опорних дієслів і у зв'язку з цим необхідність появи тісно пов'язаного з ними залежного компонента для розкриття їх змісту"¹. На семантичному рівні такі конструкції визначаються як конструкції з модально-пропозитивними відношеннями, у яких "одне з елементарних речень виконує модальну функцію"², тобто містить модус як носій суб'єктивно-модального значення, а друге – пропозитивна частина – має об'єктивно-модальне значення й містить диктум (суб'єкт і предикат пропозиції).

Визначення пропозиції як "стабільного семантичного ядра, об'єктивної семантичної константи, яка відображає структуру ситуації, події"³, може бути уточненим залежно від того, що є об'єктом дослідження. Якщо йдеться про речення, взяте безвідносно до мовця, то "пропозиція визначається як семантична структура, здатна отримувати істиннісне значення, тобто поєднуватися з

¹ Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 149.

² Там само. – С. 76.

³ Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.П. Граматика української мови. – К.: Рад.шк., 1982. – С. 121 – 122.

предикатами другого порядку “істинно”, “хибно”. Якщо за основу приймається висловлення мовця, то пропозиція визначається як об’єкт твердження (Фреге) чи думки, віри (Рассел)”¹. Подібне визначення знаходимо у О.В. Падучевої, яка називає пропозицією те, “що може підлягати ствердженню, сумніву, те що може бути об’єктом прохання, наказу, побажання, обіцянки”², тобто те, що може бути актантом предиката модусу (суб’єктивно-модального оператора).

Пропозиція у висловленні є носієм основного значення, оскільки саме в ній відбито реальні чи потенційно реальні факти позамовної дійсності, тобто пропозиція може бути включена у внутрішню модальну рамку з об’єктивним значенням, внаслідок чого деліберативний компонент об’єктно-з’ясувального висловлення (який трансформується на власне-семантичному рівні в пропозицію) набуває певного об’єктивно-модального значення.

Ядром пропозиції є диктум – суб’єкт і предикат пропозиції. Ш. Баллі визначив структуру диктуму так: “Логічно він містить у собі дієслівний корелят процесу (явища, стану чи якості), найчастіше локалізованого в субстанції, тобто... в іменнику (‘Світить сонце’, ‘Небо блакитне’). Безособові дієслова мають неясний, несвідомо мислимий субстрат, який буває дуже важко виділити: напр., ‘Дощ’ примушує мислити про загальний стан атмосфери”³.

Предикат диктуму є головним компонентом семантичної структури висловлення, позначаючи дію, стан, якість суб’єкта, процес. Він може виражати значення віднесеності його змісту до дійсності, а отже, бути носієм модального значення пропозитивної частини об’єктно-з’ясувального висловлення, напр.: *Виявилось, що він упав на терен ворога живий, напівзгорілий, поламаний* (О. Довженко) (носієм реальної модальності є предикат диктуму, виражений дієсловом у формі дійсного способу); *Сьогодні я був у Зерова, читав йому “Поворот”, і ми вирішили, що цієї речі тепер не варто друкувати: занадто*

¹ Лингвистический энциклопедический словарь / Ин-т языкознания АН СССР; Гл. ред. В.Н. Ярцева. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.

² Падучева Е.В. Высказывание и его соотносительность с действительностью (референциальные аспекты семантики местоимения). – М.: Наука, 1985. – С. 36.

³ Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка: Пер. с фр. – М.: Изд-во иностр. лит., 1955. – С. 46.

вона абстрактна й мінорна (М. Драй-Хмара) (носієм ірреальної бажальної модальності є предикат диктуму, виражений конструкцією з модальним модифікатором *не варто*); *Розсудив, що й з мамою треба комусь їхать...* (М. Драй-Хмара) (носієм ірреальної модальності необхідності є предикат диктуму, виражений конструкцією із модальним модифікатором *треба*); *За це я знаю, що зробив би* (О. Довженко) (носієм ірреальної модальності можливості є предикат диктуму, виражений дієсловом у формі умовного способу).

Однак, на відміну від предиката модусу, який є беззаперечним носієм суб'єктивної модальності в об'єктно-з'ясувальних висловленнях, значення предиката диктуму часто є значно вужчим, ніж модальність усієї пропозитивної частини висловлення, яка “утворюється в результаті взаємодії різних конститuentів, серед яких особливу роль відіграють сполучні засоби. Саме сполучники – у взаємозв'язку з категорією способу – однозначно характеризують речення з погляду його модальності”¹. Вагомість морфологічної форми дієслова у структуруванні модальності пропозитивного компонента об'єктно-з'ясувального висловлення “тим вища, чим менш маркованим у цьому плані є значення сполучника. У той час, коли один сполучник створює обмеження для вибору форми дієслова, і між формою дієслова і сполучником установлюється своєрідне “узгодження” з погляду загального модального значення... інші сполучники (а таких більшість) є в цьому плані “більш терпимими”, поєднуючись звичайно як з індикативом, так і з кондиціоналом (або ж з інфінітивом)”².

Об'єктивно-модальне значення деліберативного компонента об'єктно-з'ясувального висловлення зумовлюється семантикою модусу й визначається на підставі аналізу різних конститuentів таких синтаксичних конструкцій, зокрема предиката диктуму та сполучних засобів. Отже, дослідження специфіки реалізації об'єктивної модальності у пропозитивній частині об'єктно-

---

¹ Беличова-Кржижкова Е.О. О модальности предложения в русском языке // Актуальные проблемы русского синтаксиса. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – С. 63.

² Там само. – С. 65.

з'ясувального висловлення не може проводитися без аналізу засобів сполучення головного та деліберативного компонентів з'ясувальної конструкції.

Визначення ролі сполучників у вираженні об'єктивної модальності деліберативного компонента об'єктно-з'ясувального висловлення є однією з актуальних проблем сучасного мовознавства, незважаючи на її давню історію. Ще В.В. Виноградов зазначав, що питання модальних значень сполучників є “вкрай важливим для більш точного з'ясування природи тих граматичних відношень, які позначаються сполучниками між синтаксичними одиницями, між реченнями”¹.

І.О. Філіпповська, досліджуючи особливості вираження суб'єктивно-модальних та об'єктивно-модальних значень у складних реченнях, особливу увагу звертає на те, що “серед граматичних і лексичних чинників, взаємодією яких утворюється модальна характеристика складних речень, особлива роль належить специфічним для складних речень засобам – сполучникам, здатним зумовлювати те чи інше вживання синтаксичних часів та способів”². Однак, на думку дослідниці, роль сполучників у вираженні модальних значень не варто переоцінювати, оскільки для дієслівних “способів, модальних слів і часток модальна функція є не епізодичною, а основною, навіть єдиною, а основна функція сполучників – зв'язувальна”³. Крім того, не всі сполучники мають модальне значення. На цій підставі визначаються сполучники модально нейтральні (серед з'ясувальних це сполучник *що*) та модально марковані (*щоб, ніби, як*). Нейтральність сполучника *що* у вираженні модальних значень полягає в можливості їх уживання у структурі деліберативного компонента об'єктно-з'ясувального висловлення з реально-модальним значенням, напр.: *Більше того, я вважаю, що таких героїв, як ви, на світі ще не було* (О. Довженко), і з ірреально-модальним значенням, напр.: *По обіді вияснилося, що я таки маю*

---

¹ Виноградов В.В. О категории модальности и модальных словах в русском языке // Избранные труды: Исследования по русской грамматике. – М.: Наука, 1975. – С. 86.

² Филипповская И.А. Модальность предложения: Учеб. пособие по спецкурсу. – Душанбе: ТГУ, 1978. – С. 32 – 33.

³ Там само. – С. 33 – 34.

їхати сповідатись до о[тця] Павла Завад[інського]... (М. Грушевський). Отже, в об'єктно-з'ясувальних висловленнях зі сполучником *що* засобом вираження об'єктивно-модального значення є не сполучник, а відповідна форма способу дієслова-присудка, що виконує функцію предиката диктуму.

Зважаючи на взаємозумовлений характер зв'язку модальних площин головного та деліберативного компонентів об'єктно-з'ясувальних висловлень, слід визнати, що кожний зі сполучників “може сполучитися зі з'ясувальними словами певних лексичних значень”¹.

Отже, дослідження особливостей реалізації об'єктивно-модальних значень у пропозитивних частинах об'єктно-з'ясувальних висловлень передбачає врахування семантики опорних слів, особливостей вираження предикатів диктуму та рівня модальної маркованості сполучників.

Найпродуктивнішою для вираження реальної модальності деліберативного компонента об'єктно-з'ясувального висловлення є “модель речень із синтаксичним сполучником *що*, за якою будується більшість з'ясувально-об'єктних речень”², однак формальним показником реальної модальності в таких конструкціях є не сполучники, а дієслова-присудки у формі індикатива, напр.: *Я ж розумію, що ми пишемо не те і не так, як колись...* (Остап Вишня); *Виявилось, що він вибухнув разом з одним із будинків* (О. Довженко); *Може се й через те, що я знаю, що буде читать Ант[онович], і якщо [щось не так], то дасть і поправить, але се не все...* (М. Грушевський); *Всі знали, що тут буде катастрофа* (О. Довженко). Сполучник *що* у таких конструкціях виконує суто синтаксичну функцію і “визначає пропозицію як “факт” (“судження”). За всіма іншими ознаками статус пропозиції, що вводитьься, визначається семантикою предиката пропозиційної установки”³.

¹ Кубик М. Изъяснительные конструкции и способы их порождения // Проблемы современной лингвистики. – Прага: Изд-во Universita Karlova, 1967. – С. 93.

² Бабайцева В.В., Максимов Л.Ю. Современный русский язык: Синтаксис. Пунктуация. – М.: Просвещение, 1981. – Ч.3. – С. 192.

³ Кобозева И.М. Отрицание в предложениях с предикатами восприятия, мнения и знания // Логический анализ языка. Проблемы интенциональных и прагматических контекстов: Сб.

Предикат модусу в об'єктно-з'ясувальних висловленнях з реальною модальністю пропозитивної частини виражається словами “реальної інформації”, основною семантичною ознакою яких є те, що вони “не забарвлені спонукальним чи питальним відтінком”¹. Мовознавці визначають різну кількість семантичних груп опорних слів з таким значенням. Зокрема В.І. Кодухов виділяв 6 семантичних груп: дієслова повідомлення, дієслова сприймання (розумового та чуттєвого), дієслова знання, дієслова припущення, дієслова міркування, дієслова емоційної оцінки². У Б.В. Хричикова таких груп 4: дієслова, що всебічно називають і характеризують мовленнєву діяльність; дієслова, що називають процеси інтелектуальної сфери людської діяльності; дієслова, що називають процеси, поняття та явища сфери людських емоцій (емоційні реакції, стани, вплив на інших людей); велика група слів оцінної лексики³. Автори “Русской грамматики – 80” до кола опорних слів, що вживаються в об'єктно-з'ясувальних висловленнях зі сполучником *що*, відносять лексеми, які називають найрізноманітніші форми мовлення, передачі й сприймання інформації, лексику, що характеризує мовлення з погляду його зовнішніх показників (*басити, кричати, шепотіти* тощо), ролі в комунікації (*додавати, узагальнювати, повторювати* тощо), стосунків мовця з іншими учасниками спілкування (*дякувати, каятися, повторювати, обіцяти* тощо); слова, що позначають різні види інтелектуального й емоційного впливу (*доводити, пояснювати, вчити, радувати, лякати, заспокоювати, дивувати* тощо); слова, що називають емоційні реакції та стани (*обурюватися, знуцатися, дивуватися, сумувати, сердитися, жалкувати, соромитися* тощо); слова, що називають роздуми, судження, думки, враження або емоційні процеси, що

научн. тр. / АН СССР. Ин-т языковедения; Отв. ред. Н.Д.Арутюнова. – М.: Наука, 1989. – С. 86.

¹ Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навчальний посібник. – К.: Вища шк., 1994. – С. 497.

² Кодухов В.И. Объектные отношения в сложноподчинённом предложении // Уч. зап. ЛГПИ: Проблемы русского языкознания. – Л.: Лениздат, 1968. – № 281. – С. 209.

³ Хрычиков Б.В. Категория модальности, её объём и средства выражения в современном русском языке: Дис... докт. филол. наук: 10.02.01 / Кам.-Под. гос. пед. ин-т им. В.П.Затонского. – Камянец-Подольский, 1994. – С. 265 - 266.

супроводжують мисленнєву діяльність (*думати, гадати, уявляти, мислити, передчувати, розраховувати, турбуватися, вірити, хвилюватися, сподіватися, чекати* тощо); дієслова (чи дієслівні імена), що називають знання, розуміння, пам'ять або мають значення почуття, сприймання (*знати, з'ясувати, пам'ятати, згадувати, бачити, чути, розгледіти, виявити* тощо)¹. До слів, що можуть вживатися у функції опорних слів у об'єктно-з'ясувальних висловленнях зі сполучником *що*, належать лексеми зі значенням буття, існування, зв'язку та відношення, які не можуть бути віднесені до кола предикатів модусу, оскільки в їх семантиці відсутні ментальні й оцінні компоненти. Подібний перелік опорних слів, на основі яких будуються висловлення зі сполучником *що* і реальною модальністю пропозитивного компонента, наводить І.І. Слинько, зазначаючи, що “для створення з'ясувальних речень розповідного типу не досить тільки наявності зазначених опорних слів; необхідно, щоб вони використовувалися з настановою на розповідь, бо деякі з цих слів двозначні. Наприклад, слова мови можуть використовуватися не тільки з метою розповіді, а й спонукання чи питання (*сказати* про що і *сказати* – в розумінні “наказати”; *розповідати* про щось і *розповідати*, чому...); слова із значенням думки почуттів легко набирають відтінку бажаності (*подумати* про що і *подумати* у розумінні “бажано подумати”) тощо”².

Отже, беручи за основу наведені класифікації опорних слів, що є типовими для об'єктно-з'ясувальних висловлень зі сполучником *що* і реальною модальністю пропозитивної частини, зважаючи на аналіз конкретного мовного матеріалу, можна виділити такі основні групи опорних слів, що сигналізують про реальну модальність деліберативного компонента синтаксичної конструкції:

1) слова із загальним значенням повідомлення (*говорити, повідомляти, інформувати, писати, розмовляти, повідомлення, розмова* тощо), серед яких виділяються слова, що характеризують зовнішні особливості мовлення

---

¹ Русская грамматика. Синтаксис // Под ред. Н.Ю.Шведовой и др. – М.: Наука, 1980. – Т.2. – 710 с.

² Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навчальний посібник. – К.: Вища шк., 1994. – С. 498.

(кричати, бубоніти, шепотіти, буркати тощо) й емоційне призначення мовленнєвого акта (докоряти, сварити, жалітися, скаржитися тощо), напр.: У С[кочковського ?] балакали про єдність і я казав, що її нема, маючи в голові відносини і ідеї релігійні, казав, що ми чужі... (М. Грушевський); Я сказав, що я не придумав усіх деталей (О. Довженко); Савченко радив поширити мої паралелі на інші епоси, але я зазначив, що це не моє завдання, бо я вивчаю не мотиви, як такі, а окремий літературний твір (М. Драй-Хмара); Мене бере якийсь тільки сум, наче я зрадити хочу своїм думам, собі, я перечитував свої записи – як я писав, що й не думаю про медаль, про те, що не хочу слави й таке инче (М. Грушевський); Діректор відповів, що ніякої надії [нема] (М. Грушевський); Це вже потім: переказують, що думки для письменників експортують з Донбасу, Кузбасу, Сибіру, Ленінграда і т. ін. (Остап Вишня); Коли у нас зайшла розмова про повстання, яке, кажуть, назначене на 25-е, і я висловив упевненість, що все обійдеться спокійно, бо удачний прорив французького фронту одіб'є у повстанців всяку надію на успіх, то Мацієвич завважив... (Є. Чикаленко). В об'єктно-з'ясувальних висловленнях з опорними словами такої семантики “на об'єктно-з'ясувальні відношення нашаровуються значення авторської неоднорідності, що створює модальність особливого типу – модальність непрямої мови”¹. Висловлення такого типу відповідають інваріантним моделям E_{дост} 6, E_{дост} 7, E_{дост} 8, E_{дост} 9, E_{дост} 10, E_{пробл} 3, E_{кат} 1;

2) слова зовнішнього (зорового і слухового) та внутрішнього (емоційного й раціонального) сприймання (*чути, бачити, помітити, відчувати, чуяти, здогадуватися, пізнавати* тощо), які вживаються в об'єктно-з'ясувальних висловленнях, що відповідають загальним інваріантним моделям E_{дост} 1, E_{дост} 2, E_{пробл} 1 і сигналізують про те, що зміст пропозитивної частини “є результатом процесу сприймання”², напр.: А вчора я чув, що цей Вільгельм тепер стоїть з австрійським військом в Олександрівську, на Дніпрі, і що туди стягують своє

¹ Кодухов В.И. Объектные отношения в сложноподчинённом предложении // Уч. зап. ЛГПИ: Проблемы русского языкознания. – Л.: Лениздат, 1968. – № 281. – С. 209.

² Там само. – С. 216.

військо Балбочан та Натієв, наші, які обурені на німців за те, що вони не допустили українців зайняти Крим і повернули українське військо назад до Перекопу (Є. Чикаленко); Я дивився в очі Возному – Золотаренкові, і я бачив, що він розуміє те, що робить (Остап Вишня); І ось потроху, помаленьку набираюся я тихи і почуваю, що роблюсь падлецом (О. Довженко); Уперто відчуваю, що біль у серці не дозволяє думати, не дозволяє почувати життя, водити олівцем чи пером по паперу (О. Довженко); Сьогодні точно і вповні відчув я усім серцем, що мені судилося, якщо я не вмру наглою смертю, написати одну велику книгу, ту саму, яка жила в моїй підсвідомості багато літ (О. Довженко);

3) слова зі значенням знання (*знати, відомо, впевнений тощо*) в об'єктно-з'ясувальних висловленнях, що відповідають інваріантним моделям $E_{\text{дост}}$, $E_{\text{дост}7}$, $E_{\text{кат}}$, напр.: *Знаю, що не повернуться назад літа і що нічим їх уже не догнати (О. Довженко); І я його розумію, і він мене розуміє, і він знає, що люблю ж я його, як сонце, як повітря, а він, народ, стоїть, підморгує, усміхається... (Остап Вишня); Я певний, що він досі десь “не пуцає” (О. Довженко); Я абсолютно переконаний, що зараз я вступив в найважливіший період свого життя, себто що зараз моя творча вартість, що все те, що я ношу в собі, все, що продумав, перетворив в образи, сформував у мислі, - є найбільше від усього, що я зробив по сей день (О. Довженко);*

4) слова зі значенням пам'яті (*пам'ятати, згадати, забути тощо*) в об'єктно-з'ясувальних висловленнях, що відповідають інваріантній моделі $E_{\text{дост}4}$, напр.: *Налажую всей свій спокій духовний; здебільшого спокійний, хоч все таки кучить спогад, що єсть в душі куток, в котрім я не все собі впорядкував (М. Грушевський); Відтіля пішов у кіно на “Михаеля”, забувшись, що я вже раз бачив цього фільма (М. Драй-Хмара);*

5) слова зі значенням думки, припущення (*вважати, думати, припускати, гадати, вірити, думка, віра, гадка тощо*) в об'єктно-з'ясувальних висловленнях, що відповідають інваріантним моделям $E_{\text{пробл}}$, $E_{\text{пробл}1}$, напр.: *Часом я думаю, що для України ся війна за своїми наслідками катастрофальна (О. Довженко); Пишу таку, наприклад, думку, що всяка війна безнравственна в*

своїй внутрішній основі (О. Довженко); *Я гадав, що це буде років через 50, коли ми вже переймемо німецьку культуру, коли зробимося європейцями, тоді у нас з'явиться бажання увільнитися від опікунів, а коли вони гнітатимуть, тоді з'явиться і ненависть до них – аж виходить, що німці вже тепер обурили проти себе всі шари української людності* (Є. Чикаленко); *Він вважав, дивлячись на колосальну німецьку силу, що Україна загинула разом з українським народом* (О. Довженко); *Тепер я вірю, що огидне гніздо європейських бандитів – Германія – осідлана всерйоз і обеззброєна* (О. Довженко);

б) слова зі значенням сумніву, характерною рисою яких є “наявність антонімічних зв'язків з реченнями знання й синонімічних зв'язків з конструкціями релятивного підпорядкування (в тому числі з непрямопитальними реченнями)”¹ і які вживаються в об'єктно-з'ясувальних висловленнях, що відповідають інваріантним моделям $E_{\text{пробл}} 1$, $E_{\text{пробл}} 2$, напр.: *Мені здається, що читач не читає мене, ненавидить і не довіряє мені в великі часи Вітчизняної війни* (О. Довженко) $\neq$ ‘Я знаю, що читач не читає мене, ненавидить і не довіряє мені в великі часи Вітчизняної війни’ = ‘Я не знаю, чи читач читає мене, чи довіряє мені в великі часи Вітчизняної війни’; *Мені здається, що у сему єсть не тільки особисті думки...* (М. Грушевський) $\neq$ ‘Я знаю, що у сему єсть не тільки особисті думки’ = ‘Я не знаю, чи у сему єсть не тільки особисті думки’;

7) слова із загальним значенням розумового та словесного впливу, типовою рисою яких є можливість вживання у формі наказового способу (*запевняти, завіряти, стверджувати, доводити, пам'ятай, знай, не забудь тощо*) і які вживаються в об'єктно-з'ясувальних висловленнях, що відповідають інваріантним моделям $E_{\text{кат}}$, $E_{\text{кат}} 1$, напр.: *А я все таки не спокійний, наче одлучений од Христа, хоч розбираю он [?] й почну вказувати, що я роблю задля правди й все таке* (М. Грушевський); *Повірте, що навіть звичайна розмова з вами приносить мені справжнє страждання завжди* (О. Довженко); *Тільки не*

---

¹ Кодухов В.И. Объектные отношения в сложноподчинённом предложении // Уч. зап. ЛГПИ: Проблемы русского языкознания. – Л.: Лениздат, 1968. – № 281. – С. 212.

думайте, що я образив чи побив його (О. Довженко); Дорогий Олександрє Андрійовичу Прокоф'єв! Не думайте, що я допускаю, ніби Ви не любите Пушкіна (Остап Вишня);

8) слова зі значенням емоційного стану, емоційної оцінки (*шкодувати, хвилюватися, турбуватися, радіти, любити, пишатися, радість, жаль, шкода, сумно* тощо) в об'єктно-з'ясувальних висловленнях типу $A_{\text{емоц}}$, напр.: *Радію, що не прийшлося вчора піти на Роберта, як закликав Оглоблін – не стало білетів (М. Грушевський); Як я жалію, що не встиг написати найголовнішого (О. Довженко); В мені завжди наче сидить ворог, котрого я боюся; коли я зроблю що добре, я боюся, що він присікається і буде вимагати мимоволі моєї ще й ще, й я не можу оборонитися од єго; я почуваю себе безсилим, немоцним перед їм (М. Грушевський); Дуже радий, що на засіданні президії Академії архітектури в присутності тт. Н., С. і К. прийняті мої запорозькі чайки на ввідних воротах шлюзу Каховської ГЕС (О. Довженко); Міні шкода, що за життя єго в мене не був єму часом дуже радий і поводився часом не ласкаво... (М. Грушевський);*

9) слова раціональної оцінки (*добре, погано, правильно, цікаво, дивно* тощо) в об'єктно-з'ясувальних висловленнях $A_{\text{рац}1}, A_{\text{рац}2}, A_{\text{рац}3}, A_{\text{рац деонт}}$, напр.: *Це холодна, нахабна бухгалтерія газетних паршуків, яким, по суті кажучи, у великій мірі байдуже, що народ страждає, мучиться, гине (О. Довженко); ...Теж не гарно трохи, що розказував їм за бамагу цю (М. Грушевський); Вчора ненароком – в церкві зустрівся з старою В[о]в[к] - зайшов до В[о]в[ків], молоду майже не бачив й мене вразило, що вона дуже прохала Самійленка, щоб зостався, а мене – ані трошки (М. Грушевський); Сьогодні поважали Галю; трохи неприємно, що їде вона все з чоловіками (М. Грушевський); Вчора було досадно, що двічі лазив до Лучиц[ого] в пораді й не застав (М. Грушевський); Дивно, що не пам'ятаю кімнатної обстановки (М. Драй-Хмара).*

Засобом зв'язку головного компонента об'єктно-з'ясувального висловлення і деліберативного зі значенням реальної модальності може бути сполучник **як**, що “сигналізує про повний збіг поглядів суб'єкта модусу й

мовця, який оцінює повідомлення як цілком достовірне”¹. Функцію предикатів модусу в таких конструкціях виконують слова зі значенням:

1) відчуття (*відчувати, почувати, відчуття*) в об’єктно-з’ясувальних висловленнях, що відповідають інваріантній моделі E_{дост} 1, напр.: *Прокинувшись у ранці, відчув, як мені набридли рими і строфи, і всі ці передзвони... із мене такий професор, як із Гоголя...* (П. Тичина);

2) зовнішнього сприймання (*бачити, чути, сприймати* тощо) в об’єктно-з’ясувальних висловленнях, що відповідають інваріантній моделі E_{дост} 2, напр.: *Я бачив, як лежали вночі поранені на дорозі* (О. Довженко); *Учора у Ярославського, добрійшого Ємельяна Михайловича на дачі увечері чув по радіо, як якийсь старий громадянин вітав свого сина, бійця на фронті, з днем ангела, сина, як можна було судити зі слів батька, звали Олександром* (О. Довженко);

3) мовлення (*розповідати, оповідати, сказати, розповідь* тощо) в об’єктно-з’ясувальних висловленнях, що відповідають загальним інваріантним моделям E_{дост}6, E_{дост}7, E_{дост}8, E_{дост}9, E_{пробл}3, E_{кат}1, напр.: *Мати розповіла мені, як позаминулої зими, вигнані німцями, зимували вони з батьком десь на Бессарабському ринку, в темній холодній кімнатці в якійсь підозрілій квартирі базарників-пияків* (О. Довженко); *Він же розказував, як Липківський р. 1918-го в Миколаївській церкві плакав перед парафіянами, бив себе в груди й присягався: “Я никогда не был украинцем и никогда им не буду”* (М. Драй-Хмара);

4) думки, пам’яті (*думати, пам’ятати, думка* тощо) в об’єктно-з’ясувальних висловленнях, що відповідають інваріантним моделям E_{пробл}, E_{дост} 4, напр.: *Часто думаю собі, як марно пропало моє життя* (О. Довженко); *Сьогодні вранці я згадав, як колись у Лаврі казав міні монах – нічого Вам не треба, тільки терпіння* (М. Грушевський);

5) цілеспрямованого і нецілеспрямованого спостереження (*спостерігати, помічати* тощо) в об’єктно-з’ясувальних висловленнях, що відповідають загальній інваріантній моделі E_{дост} 2, напр.: *Читаючи, помітив, як багато ще*

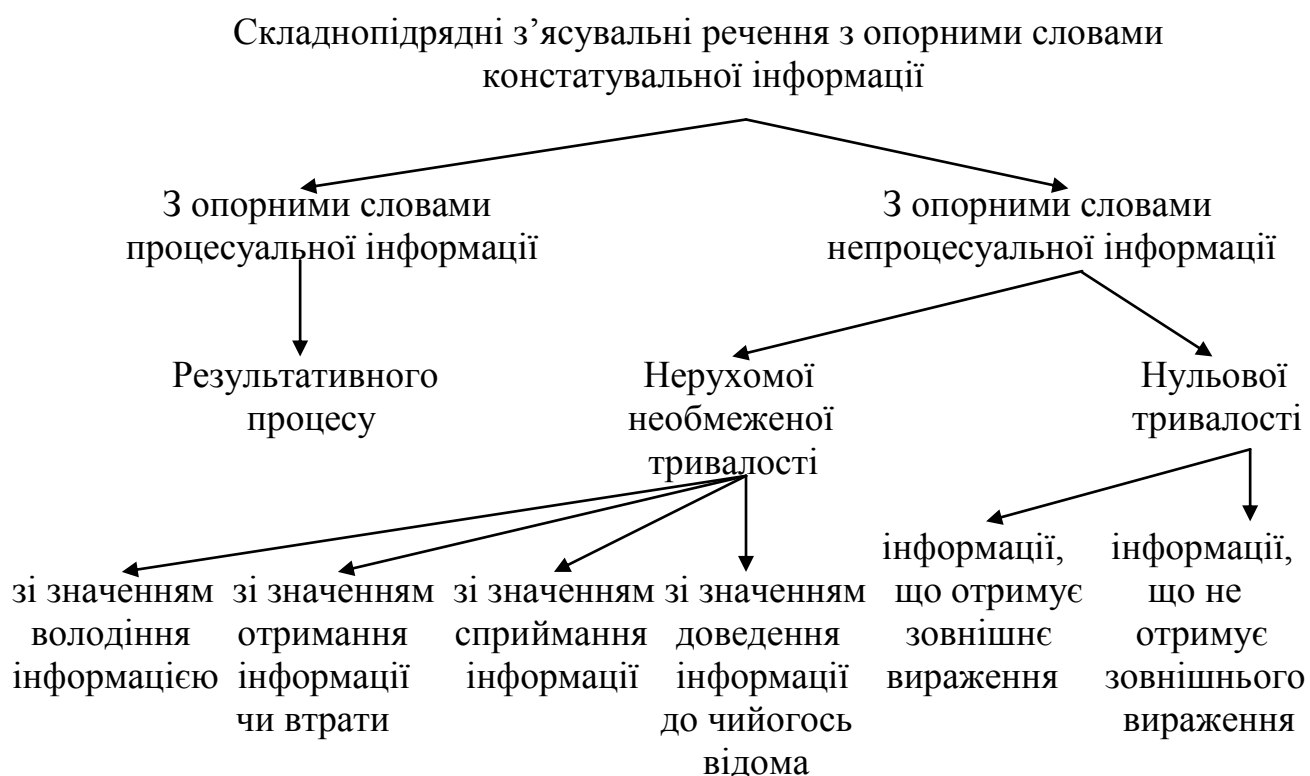
---

¹ Русская грамматика. Синтаксис // Под ред. Н.Ю.Шведовой и др. – М.: Наука, 1980. – Т.2. – С. 476.

треба над нею працювати, і помітив ще своє невміння все ж таки писати (О. Довженко).

Специфічною рисою сполучника *як* є те, що він “зберігає до певної міри якісний відтінок значення, тому його важко відрізнити від сполучного слова *як*”¹. Критерієм розрізнення є можливість заміни сполучника *як* сполучником *що* без порушення загального значення висловлення, пор.: *Оповідав генерал М., як / що два його солдати повернулися додому до рідних хат і Сьогодні ранком мати розповідала, як умирав мій брат Андрійко* (О. Довженко) (неможлива заміна сполучного слова *як* сполучником *що*).

Н.М. Сергеева структурно-семантичні особливості складнопідрядних з'ясувальних речень з опорними словами реальної констатувальної інформації представила в таблиці:

Такий підхід до класифікації опорних слів, що виражаються в об'єктно-з'ясувальних висловленнях зі сполучниками *що*, *як* і деліберативним

¹ Слинко І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навчальний посібник. – К.: Вища шк., 1994. – С. 499.

компонентом з реально-модальним значенням дозволяє систематизувати класифікації, наведені вище.

У реченнях з опорними словами зі значенням результативного процесу предикат модусу виражається дієсловами доконаного виду, що означають результат процесу (*сказати, придумати, розгледіти* тощо), напр.: *У четв[ер] довідався, що митрополит вмер, - якраз я потрапив на університецьку панахиду* (М. Грушевський); *Я помітив, що характерною рисою тупих людей, що займають іноді відповідальні посади, є уміння швидко приймати радикальні рішення з усякого питання* (О. Довженко); *Тарас записував, вдивляючись в юнака, і якимсь одним властивим його лише земляній душі способом відчув, що так говорять перед смертю* (О. Довженко); *Я сказав, що я контентуюсь сучасними обставинами свого життя, хоч вони й не добрі в чому неб[удь], а я не маю на що їх перемінити* (М. Грушевський); *З кількох слів я зрозумів, що вона нічого не забула, а вона натякнула, що тепер так само радо зустрічалась би зі мною, як і раніше* (М. Драй-Хмара).

Об'єктно-з'ясувальні висловлення з опорними словами непроцесуальної інформації поділяються на дві групи. До першої належать конструкції з предикатами модусу нерухомої необмеженої тривалості, функцію яких виконують слова зі значенням:

1) володіння інформацією чи втрата інформації (*знати, згадуватися, відомо, підозрювати, пам'ятати, забувати*), напр.: *Потім згадалося, що 8-го свято св. Михайла архистр[атиґа]й що за тим – то міні нічого не можна буде робити* (М. Грушевський);

2) отримання інформації (*довідуватися, дізнаватися, допитуватися, визначати, розбиратися, розпізнавати, з'ясовувати* тощо), напр.: *Потім я зайшов до Бенів, і довідався, що їхня мати згоріла на пароплаві "Лев Толстой"* (М. Драй-Хмара); *Ввечері учора я дізнався, що таки хлопець перейшов [у наступний клас]; слава Богу!* (М. Грушевський);

3) сприймання інформації органами чуття (*бачити, видно, уявляти, помічати, чути, відчувати, почути* тощо), напр.: *Але, не дивлячись у їхній бік, я*

помітив, що з ними є ще якась третя особа – жінка (М. Драй-Хмара); *Недобре, я помічаю, що слава, проста слава мене дуже вабить; міні конечно хочеця мати багато праць, які б усім були відомі, а гля того писати по російську* (М. Грушевський); *Товариші бачили, як падав на ворожу землю його самольот, мов огненний язик* (О. Довженко);

4) доведення інформації до чийогось відома (*повідомляти, наголошувати, нагадувати, листувати, пророкувати* тощо) та приховування інформації (*приховувати, замовчувати* тощо), напр.: *Я вже писав, що австріяки роблять серед українців якусь інтригу* (Є. Чикаленко); *Я відписав, що нічим [не]зв'язую, нехай чинить так, як би мене не було* (М. Грушевський); *Сповід[ався] у суботу (без готування – був тільки на служенні в суботу), розказував доволі дрібно про свої муки; [батюшка] відповів, що головна річ – милости (себто ласкавість відносин до Бога й людей), а не до жертви, що тра любити й себе (се трохи міні не подобалось)* (М. Грушевський).

До другої групи належать об'єктно-з'ясувальні висловлення з предикатами модусу непроцесуальної констатувальної інформації, в яких “інформація репрезентується як “нульова” тривалість”¹. До складу цієї групи входять конструкції:

1) з предикатами модусу, вираженими дієсловами-перформативами, напр.: *Потім Стеня стала запевняти мене, що ми бачились колись в опері й на вулиці і що я ніби не хотів помічати її* (М. Драй-Хмара); *Я одповів, звичайно, що ні* (О. Довженко);

2) з предикатами модусу, вираженими дієсловами, що означають “інформацію, яка не отримує зовнішнього вираження”², тобто лексикою зі значенням почуття, напр.: *І все таки дивувався, як то з своєї немоці я з дрібних обставин ставлю собі трохи не принципіальне “чи бути, чи ні”* (М. Грушевський); *Вчора не було тут нічого незвичайного; досадно тільки, що*

¹ Сергеева Н.Н. О понятии и типологии изъяснительных конструкций // Подчинение в полипредикативных конструкциях. – Новосибирск: Наука, 1980. – С. 243.

² Там само.

я непочтиво одповів батькові за Вікт[ора] – так тяжко! (М. Грушевський); *Таке [саме] зовсім я почував, коли взяли були мене думки за чернецьтво – за те я не жалкую, що не подався ним...* (М. Грушевський).

3) з предикатами модусу в значенні результату мисленнєвої діяльності, напр.: *Я прийшов до висновку, що в житті все набагато грубіше, ніж писали нам колись, і говорили, і говорять* (О. Довженко); *Я вгадав, що він приходив з-за [нероб.], найбільше сказати за Сам[ійленка]* (М. Грушевський); *Зараз я тільки зрозумів, що це не зовсім так* (О. Довженко);

4) з предикатами модусу оцінки, напр.: *Дуже неприємно теж, що уципив словами в розмові, жартуючи, Боровіка* (М. Грушевський); *Екзамена не боюсь, бо вповаю на милость Божу (справді, ніякої непевности в голові), а тільки досадно, що в голові така порожнява* (М. Грушевський).

До цієї групи об'єктно-з'ясувальних висловлень Н.М. Сергєєва відносить і конструкції з предикатами модусу, вираженими дієсловами та співвіднесеними з ними іменними лексемами й предикативами зі значенням буття, які не можуть бути об'єктом нашого дослідження, оскільки є не носіями суб'єктивно-модального значення.

Специфіка сполучника *ніби* (та його синонімів *наче, мов, немов* тощо) полягає у тому, що він уживається в конструкціях з реальною модальністю деліберативного компонента, виступаючи в цьому значенні синонімом сполучника *що*, і є носієм значення проблематичної достовірності змісту повідомлення, тобто є маркером не об'єктивної, а суб'єктивної модальності.

Вираження в об'єктно-з'ясувальних висловленнях зі сполучником *ніби* значення сумніву в реальності деліберативного компонента висловлення часто зумовлює визначення змісту пропозиції як “факту” з ірреально-модальним значенням¹. Однак такий підхід не можна вважати беззаперечними, оскільки про

---

¹ Белашапкина В.А. О модальности сложного предложения // Русский язык. Сб. трудов. – М.: Изд-во ГПИ им. В.И.Ленина, 1975; Филипповская И.А. Модальность предложения: Учеб. пособие по спецкурсу. – Душанбе: ТГУ, 1978. – С. 38; Кобозева И.М. Отрицание в предложениях с предикатами восприятия, мнения и знания // Логический анализ языка.

визначення модального значення таких об'єктно-з'ясувальних висловлень як реального свідчить не лише можливість сполучника *ніби* вступати в синонімічні зв'язки зі сполучником *що*, а й можливість вживання обох сполучників у структурі одного висловлення, напр.: *Одібрав учора од Марка лист, що наче В[о]в[к]и так і не одержали мого листу, а в Зорі названо Гром[адський] рух заспеціальним* (М. Грушевський). У таких конструкціях сполучник *що* виконує функцію маркера об'єктивно-модального значення реальності і є засобом зв'язку частин речення, сполучник *ніби* виконує, крім синтаксичного, прагматичне навантаження, акцентуючи увагу на “розмежуванні” поглядів безпосереднього автора повідомлення (джерела інформації) та мовця (модального суб'єкта). За таких умов сполучник *що* займає в структурі висловлення надлишкову позицію, оскільки об'єктивно-модальним маркером є форма способу дієслова-присудка (отже, сполучник *що* набуває типового для нього “нейтрально”-модального значення), а функцію засобу зв'язку частин висловлення виконує суб'єктивно-модальний сполучник *ніби* (чи його синоніми). Отже, деліберативний компонент об'єктно-з'ясувальних висловлень зі сполучниками *ніби*, *наче*, *мов*, *немов* та подібними має значення реальної об'єктивної модальності.

Домінантним компонентом семантики слів, що виконують функцію предиката модусу в таких висловленнях, є сема ‘недостовірність інформації’. До кола лексики, що може виконувати функцію предиката модусу, належать:

1) слова зі значенням мовлення, яке не належить модальному суб'єктові, у висловленнях, що відповідають інваріантній моделі $E_{\text{пробл}} 3$, напр.: *Похоже Самійлено Волод[имир] 15-го [року] казав, ніби коло центрального телеграфу дежуриш , склониш голову, тут задзвонять... і прислухайсь* (П. Тичина); *О[лександр] Як[ович] розказував про чутку – від него – буцім кафедр[ру] львівську обсажено Скобельським – се була б штука!* (М. Грушевський);

2) слова зі значенням мислення, яке не належить модальному суб'єктові у висловленнях, що відповідають інваріантній моделі $E_{\text{пробл 3}}$, напр.: *Чую, скрізь думають, ніби я, як старший, в ньому й розбираюся найглибше* (О. Довженко).

Сполучник *ніби* і його синоніми можуть вживатися у висловленнях, в яких автор повідомлення та модальний суб'єкт (суб'єкт мислення й мовлення) збігаються, напр.: *А в мене таке почуття, ніби я стою перед катастрофою* (О. Довженко).

Основним засобом зв'язку компонентів об'єктно-з'ясувальних висловлень, у змісті деліберативного компонента яких йдеться про нереальний факт, є сполучник *щоб*.

*Щоб*¹ є похідним сполучником, утвореним шляхом поєднання непохідного сполучника *що* з “семантично місткою ірреально-гіпотетичною часткою”² *би*, яка може утворювати разом з дієсловами на -в аналітичні форми дієслів умовного способу як основні засоби реалізації ірреально-модальних значень можливості та бажальності. Зберігається це значення й у сполучнику *щоб*, причому злиття частки *би* (*б*) зі сполучником *що* пояснюється необхідністю “диференціації та розмежування спеціалізованого сполучника *щоб* від достатньо абстрагованого багатозначного сполучника *що*”³.

Предикат диктуму в конструкціях зі сполучником *щоб* може бути виражений формами дієслів на -в (тобто залишком колишнього умовного способу) або інфінітивом, який є модально “нейтральним”, а отже, може набувати у висловленнях зі сполучником *щоб* конкретних ірреально-модальних значень, напр.: *Вранці в суботу бачився з Луч[ицьким], поводитися приязно, треба йти ще у п'ятниця, боюсь, щоб не схотів показувати мирських*

---

¹ Зв'язок конструкцій ‘*щоб* + дієслово на -в’ з умовним способом дієслів зумовлює можливість паралельного вживання форм типу ‘Я сумніваюсь, щоб він прийшов’ і ‘Я сумніваюсь, що він прийшов би’ в об'єктно-з'ясувальних висловленнях з експлікованою епістемічною суб'єктивною модальністю.

² Аветисян С.А. Лексико-семантическая и грамматическая структура сложных предложений с союзом «чтобы», реализующих ирреально-гипотетическую модальность высказывания // Русский язык: Вопросы теории и методики.– Ереван: Изд-во Ереван. ун-та, 1976.– С. 102.

³ Там само.

перспектив (М. Грушевський); *Адже коли я писав це, й тут повстала думка, щоб се не стало причепкою задля мучителя* (М. Грушевський); *Вчора ввечері переміг себе й не пішов; думка така, щоб не йти й сьогодні* (М. Грушевський); *Сьогодні повстали думки, щоб з поводу екзаменів іти до церкви* (М. Грушевський).

Ірреальної модальності набувають деліберативні компоненти об'єктно-з'ясувальних висловлень об'єктно-з'ясувальних висловленнях зі сполучником *щоб* і предикати модусу з епістемічним, аксіологічним або волітивним значенням.

Опорними словами в конструкціях з експлікованою епістемічною суб'єктивною модальністю є лексеми, у семантиці яких присутній компонент 'гіпотетичність' (*сумніватися, сумнівно* тощо і лексеми з *не* (*не вірити, не думати, не припускати, не уявляти, не пам'ятати* тощо), напр.: *Дуже та думка міні була прикра і мене кучила, але врешті я не поняв її віри, не може бути, міні здається, щоб Господь за се мене покарав, тим більше, що робив я з дозволу духівника, та й перший день святкую* (М. Грушевський); *Не думаю, щоб Кримський, таку чудову пам'ять мавши, забув про цю присвяту* (М. Драй-Хмара); *Взагалі не можу сказати, щоб поводив себе дуже погано, може тільки що в лек[ції] дуже жартував з хлопцями* (М. Грушевський).

Представники генеративного підходу до вивчення лінгвістичних явищ вважають, що базовими для таких об'єктно-з'ясувальних висловлень є конструкції зі сполучником *що*, ірреальна модальність деліберативного компонента яких виражається за допомогою ірреально-модальних маркерів *могти* ('Я сумніваюсь, що він може прийти'), які можуть трансформуватися у висловлення зі сполучником *щоб*. Така трансформація може відбуватися двома способами:

1. “Індикативна форма модального дієслова трансформується в умовну, і ця умовна форма у поєднанні зі сполучником *що* утворює сполучник *щоб*”¹: ‘Я сумніваюся, щоб він міг прийти’;
2. “Модальне дієслово редукується, інфінітив повнозначного дієслова трансформується в кондиціонал, і кондиціонал у поєднанні зі сполучником *що* утворює сполучник *щоб*”².

Об’єктно-з’ясувальні висловлення з експлікованою епістемічною суб’єктивною модальністю, ірреально-модальним значенням можливості пропозитивної частини висловлення та сполучником *щоб* відповідають інваріантним моделям $E_{\text{пробл}}$, $E_{\text{пробл}2}$, $E_{\text{пробл}3}$, $E_{\text{пробл}4}$.

Сполучник *щоб* може вживатися в об’єктно-з’ясувальних висловленнях з експлікованим волітивним суб’єктивно-модальним значенням (інваріантні моделі $V_{\text{волюнт}}$, $V_{\text{волюнт}1}$), напр.: *А треба, щоб усякий міг, їсти ж усякий потребує* (О. Довженко); *Коли я кому що зроблю добре або воз[оміюся], що зробив, міні треба, щоб те добре чули, а то я ображаюся й жалкую, “чули”, не хвалили або що* (М. Грушевський); *В архіві постає питання за пере пищика – Каманін пропонував, щоб одікласти, та се не вірно* (М. Грушевський). Типовим для вираження волітативного суб’єктивно-модального значення об’єктно-з’ясувальних висловлень зі сполучником *щоб* є предикати модусу зі значенням прохання. Ступінь категоричності таких висловлень низький, напр.: *Бачив В[олодимира] Б[оніфатійовча], той казав, що Біляєв дуже задоволений (в восхищенні) моїм екзаменом і неприміно хоче в міністерстві просити, щоб мене zostавили, а “я з І[ваном] В[асильовичем Лучицьким] піддержали таке його добре намереніє”* (М. Грушевський); *Просили, щоб прислав їм [вчителям вірші]* (М. Драй-Хмара); *Просить батько, щоб я за них помолився - а я тут усе з своїм малодушієм* (М. Грушевський).

¹ Кубик М. Изъяснительные конструкции и способы их порождения // Проблемы современной лингвистики. – Прага: Изд-во Universita Karlova, 1967. – С. 97.

² Там само.

Функцію оптативних предикатів модусу в об'єктно-з'ясувальних висловленнях, що відповідають інваріантним моделям $V_{\text{опт}}$, $V_{\text{опт}1}$, виконують лексеми зі значенням бажання (*хотіти, бажати, жадати, бажання* тощо), напр.: *Приходив Гр.[иць][Грушевський], приніс гостинця - персіки; хтілось міні, щоб дати єму грошей, але од батька не було ще одповіді* (М. Грушевський); *Їм хочеться, щоб ми лили кров на японських кордонах, щоб ми молились богу, щоб грали під дудку крамаря до кінця днів наших на лоні чотирьох славетних свобод* (О. Довженко); *Я хочу, щоб усе було* (О. Довженко); *Суд хоче, щоб їх скоріше вилікували у шпиталі, аби здійснити судовий вирок* (О. Довженко). Для української мови характерним є вираження оптативності шляхом уведення до структури об'єктно-з'ясувальних висловлень предиката модусу, вираженого фразеологізмом типу 'Дай Бог, щоб...', напр.: *Молюся Господові, да будет воля [Його] надо мною, тяжким і упертим грішником, благаю, щоб він ізцілив мою суєтолюбну душу, як ісцілив сребролюбну душу Іакхееву і за Давидом святым кличу: Путь неправды отыми от меня* (М. Грушевський); *О Господи, як би міні ніколи не одлучатися од Тебе, в сю годину я не боюся смерти, я радий зараз умерти, о Царю, дай міні, щоб і завше бути готовим, стояти добре з світильником, дочекаючи Тебе* (М. Грушевський); *Стосунки ті ж самі, так само молюся Богові, щоб дав мир, щасття й спасеніє сім'ї нашій* (М. Грушевський); *Молився у Св[ятій] Софії, щоб Господь послав на мене мудрість свою й од усього злого заховав всіх, нас, і мене, амінь* (М. Грушевський). Оптативне значення об'єктно-з'ясувальних висловлень зі сполучником *щоб* виражається і завдяки введенню до структури висловлення предиката модусу зі значенням прагнення, намагання (*прагнути, старатися, пориватися, добиватися, мріяти, ставити на меті* тощо), напр.: *Який же з мене діяч буде або хазяїн, а я марю часом, щоб жити на селі?* (М. Грушевський); *І так міні було нудно, трохи не плакав – вже всякі пляни в голову приходили – щоб замикатись, нікуди не виходити чи т[аке] инче* (М. Грушевський).

Особливістю таких об'єктно-з'ясувальних висловлень з експлікованою волітивною суб'єктивною модальністю є те, що функцію предикатів модусу в

них можуть виконувати лексеми з загальним значенням процесів мовлення чи мислення (*казати, думати, думка* тощо), напр.: *Мабуть що прийдеця казать Син[явському], щоб не ходив...* (М. Грушевський); *Сьогодні подумав був, щоб написати Сонні такий паршивий реферат, щоб усі одпаснулись од мене, але душа от цього стурбувалася й я не напишу* (М. Грушевський); *Вранці сьогодні були думки кучили, щоб іти у собор, але я не пішов, дома дочитував акафіста св. Варварі* (М. Грушевський). Предикат диктуму в таких об'єктно-з'ясувальних висловленнях виражається інфінітивом, який підкреслює волітивне значення предиката модусу.

На відміну від висловлень з епістемічним предикатом модусу, в об'єктно-з'ясувальних висловленнях з експлікованою волітивною суб'єктивною модальністю структура деліберативного компонента 'щоб + дієслово на -в' не може бути трансформованою у структуру 'що + форма умовного способу дієслова'.

Предикати модусу, виражені дієсловами сприймання, мислення, пам'яті та мовленнєвої діяльності з заперечною часткою *не* і сполученнями типу 'не можна / не можу + інфінітив перехідного дієслова', в об'єктно-з'ясувальних висловленнях, частини яких поєднані сполучником *щоб*, є носіями епістемічних суб'єктивно-модальних значень проблематичної достовірності, сумніву, напр.: *Ввечері заніс [на вокзал] лист додому й зустрів на вокзалі Син[явського] і с[тудентку] Мотико, розказала за В[олодимира] Б[оніфатійовича] анекдот дуже добрий і мені приємний, я й не думав, щоб В[олодимир] Б[оніфатійович] справді так цінував і радів з-за мене* (М. Грушевський); *Не скажу, щоб зовсім було спокійно міні – турбує трохи думка (магістерський), а ще більше шкуляє думка за Г[алю]...* (М. Грушевський); *Не можу здаєця за себе казати, щоб вік свій мав за забавку* (М. Грушевський).

В об'єктно-з'ясувальних висловленнях зі сполучником *що* і МП, вираженим дієсловами думки, заперечна частка *не* "стосується змісту

судження”¹, напр.: *Не думайте, що я забуваю Чернишевського, Белінського, Добролюбова* (Остап Вишня) $\approx$ ‘Я не забуваю Чернишевського, Белінського, Добролюбова’; *Я й не думав, що сьогодні 17 [січня]* (М. Грушевський) $\approx$ ‘Я думав, що сьогодні не 17 [січня]’. Частина *не* при дієсловах знання та пам’яті підкреслює відсутність знань у модального суб’єкта, напр.: *Я не знаю, що діється в світі* (О. Довженко); *Я не знаю, чи довго ще точилася така розмова* (М. Драй-Хмара); *Не знаю, чим пояснити молодість творчості Котляревського!* (Остап Вишня); *Не забувай, що там був Пушкін, був Гоголь, був Шевченко!* (Остап Вишня).

Епістемічне суб’єктивно-модальне значення достовірності експлікується в об’єктно-з’ясувальних висловленнях з повторюваною заперечною часткою *не* перед присудками головної та з’ясувальної частин, напр.: *Не думайте, що я не визнаю N за мовознавця!* (Остап Вишня) $\approx$ ‘Я запевняю, що я визнаю N за мовознавця’; *Не думайте, що я не бачу різниці між лісом і літературою! Бачу!* (Остап Вишня) $\approx$ ‘Я запевняю, що я бачу різницю між лісом і літературою’.

В об’єктно-з’ясувальних висловленнях зі сполучником *щоб* та ірреальним деліберативним компонентом можуть експлікуватися аксіологічно-модальні значення: емоційно-оцінні, напр.: *Ох, страшно, щоб Україну знов не повернули в руїну* (Є. Чикаленко); *Цвинтар лежить на горі, стежки слизькі, і страшно, щоб ті, що несуть труну, не поковзнулися* (М. Драй-Хмара); *Ми трималися берега, й я боявся, щоб човен не попав на яку палю або на куці під водою* (М. Драй-Хмара); *Боюся, щоб не залінуватися далі цей гірше* (М. Грушевський), та раціонально-оцінні, напр.: *А найголовніше, щоб наша трибуна перестала бути нарешті замороженим гоголівським місцем, на якому трава не росте, а росте щось часом таке, що й чорт не розбере* (О. Довженко); *А може краще, щоб це був Лаврін Нечитайло* (О. Довженко).

У конструкціях з предикатами модусу страху і боювання зміст прозиці визначається як небажаний для мовця. Це наближає об’єктне

---

¹ Человеческий фактор в языке: коммуникация, модальность, дейксис / Арутюнова Н.Д., Булыгина Т.В., Красухин К.Г. и др. – М.: Наука, 1992. – С. 61.

з'ясувальні висловлення з предикатами модусу страху та побоювання з висловленнями оптативної модальності, однак домінування в їх семантиці компонента 'емоційне відношення' й синонімічні відношення з аналогічними конструкціями зі сполучником *що* (пор. 'Я боюся, щоб вони не зробили цього' та 'Я боюся, що вони це зроблять') зумовлює необхідність дослідження таких об'єктно-з'ясувальних висловлень як конструкцій з експлікованою емоційно-оцінною аксіологічною модальністю.

В українській мові, переважно у розмовному мовленні, паралельно зі сполучником *щоб* вживається сполучник *аби*, напр.: *Коли б я вірив у бога, я попросив, помолвився б йому, аби послав він мені ясного розуму на десять літ, аби зробив щось добре для свого народу, і більше нічого б не просив* (О. Довженко); *Пише, я щодня, дорогий татуню, бажаю, аби тебе поранили* (О. Довженко); *Бажання, аби вбили свої* (О. Довженко).

Об'єктно-з'ясувальні висловлення з релятивним підпорядкуванням мають ряд структурно-семантичних ознак, які відрізняють їх від сполучникових конструкцій і визначають характер взаємовпливу суб'єктивно-модального значення й об'єктивно-модального значення деліберативного компонента:

1) релятиви, виконуючи функцію членів речення, "зберігають зв'язок з питальними займенниками і прислівниками, які використовуються в самостійних реченнях, зберігають своє лексичне значення"¹;

2) речення з релятивами "зберігають більшою мірою об'єктні відношення, а опорне дієслово – своє конкретне значення. Тому такі конструкції вільно допускають (і навіть конструктивно вимагають) вживання корелята"²;

3) релятивним об'єктно-з'ясувальним висловленням не властива "сувора прикріпленість окремих релятивів до певних груп опорних слів"³, причому коло опорних слів значно обмеженіше, ніж у сполучникових конструкціях;

---

¹ Кодухов В.И. Объектные отношения в сложноподчинённом предложении // Уч. зап. ЛГПИ: Проблемы русского языкознания. – Л.: Лениздат, 1968. – № 281. – С. 247.

² Там само. – С. 197.

³ Красных В. Сложноподчинённые изъяснительные предложения в современном русском языке: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.660 / МГПИ. – М., 1971. – С. 8.

4) “релятив, виконуючи функцію члена речення, може мати на собі логічний наголос і не може бути пропущеним”¹;

5) “зв’язок релятивів із займенниками і прислівниками виявляється також у тому, що релят може бути єдиним представником підрядного” компонента речення², напр.: *І не знаю, що, куди і як* (О. Довженко).

В.І. Кодухов визначає такі види релятивів:

1) модуальні (*як, скільки*) зі значенням міри і ступеня, напр.: *Я знов їздив на могилу, але, мабуть, з наших заходів, принаймні цього літа, нічого не вийде, бо ще досі не вияснилось, як до наших заходів поставиться гетьманський кабінет з Лизогубом на чолі* (Є. Чикаленко); *Господь его зна, скільки немоци, здаєця, що останньої забагато* (М. Грушевський);

2) предметні (*що, хто* в називному і непрямих відмінках), напр.: *Я не розумію, що заважало Корнійчукові саме сьогодні бути чулим і дружлюбним з Сашею* (О. Довженко); *Не скажу, догадайтесь самі, чим могла прославити двадцятье століття молода красива вдова, розумна, з середньою освітою?* (О. Довженко); *Я не знаю, хто він, робітник чи селянин, - я бачу в його очах радість* (Остап Вишня);

3) означальні (*який* у значенні ‘який саме’ або в елятивному значенні ‘у наскільки великому ступені’), напр.: *Яка буде доля “Повісті” – я не знаю* (О. Довженко); *Уявляю, в якому тяжкому стані відступає наш фронт* (О. Довженко);

4) просторові (*де, куди, звідки*), напр.: *І де я вмру, однаково мені* (О. Довженко); *Ніхто не знав, куди й ділась дитина* (О. Довженко); *Я перейменовував свій город так часто, що вже й не знаю, звідки я* (О. Довженко);

5) часові (*коли, відколи, допоки*), напр.: *Оце минуло й те 17-те [червня], коли я сподівався виїздити, а ще не знаю, коли поїду* (М. Грушевський);

---

¹ Кодухов В.И. Объектные отношения в сложноподчинённом предложении // Уч. зап. ЛГПИ: Проблемы русского языкознания. – Л.: Лениздат, 1968. – №281. – С. 247.

² Там само. – С. 245.

б) причинно-наслідкові (для чого, чому, навіщо), напр.: *Як Кравчина, прочитавши його уважно, дивується, чого така нісенітниця лізла в голову хлопцю* (О. Довженко); *Дивуюся, чому не знайшлося серед них ні одної людини, яка б скористалася з усіх моїх знань і мого всевидючого ока для широкої роботи на користь народу України* (О. Довженко); *Я все думав, через що се мене так образило... рік чотири-п'ять (раніше) воно не образило б так* (М. Грушевський); *Потім таким же [...] трактирно-хамським чином вона спитала мене, для якої мети, і потім помовчала хвилин зо три, займаючись підписуванням якихось паперів* (О. Довженко).

Семантика предикатів модусу, конкретний зміст деліберативного компонента і характер питально-відносної специфіки релятивів об'єктно-з'ясувальних висловлень дозволяє виділити два типи висловлень:

1) питально-з'ясувальні (непрямо-питальні) з опорними словами сумніву, незнання, отримання інформації, мислення, зацікавлення та релятивами з питальним значенням ;

2) оклично-з'ясувальні (непрямо-окличні, займенниково-підсилювальні) з опорними словами знання, сприймання, міркування, подиву, захоплення й елятивами у функції сполучних засобів.

Кожен з видів релятивних об'єктно-з'ясувальних висловлень має ряд особливостей у вираженні об'єктивної та суб'єктивної модальностей.

До непрямо-питальних належать об'єктно-з'ясувальні висловлення, які мають "у своїй генеративній основі питальне конститутивне речення"¹. Рівень домінування питального значення в таких висловленнях може бути різним. Аналіз мовного матеріалу дозволяє виділити серед непрямо-питальних об'єктно-з'ясувальних висловлень висловлення з домінуванням розповідної семантики деліберативного компонента та висловлення з домінуванням питальної семантики деліберативного компонента.

---

¹ Кубик М. Изъяснительные конструкции и способы их порождения // Проблемы современной лингвистики. – Прага: Изд-во Universita Karlova, 1967. – С. 103.

У висловленнях з релятивним підпорядкуванням і домінувальною розповідною семантикою деліберативного компонента предиката модусу може бути носієм епістемічних суб'єктивно-модальних значень простої та категоричної достовірності, напр.: *І мені стало цілком і остаточно зрозуміло, в чім об'єктивно полягають недоречності “України в огні” і через що її дійсно треба було заборонити в такому вигляді, в якому вона була* (О. Довженко); *Вони згадували, хто як косив, жав, хто скільки за життя наробив людям хліба, сіна тощо* (О. Довженко), й аксіологічних раціонально-оцінних значень, напр.: *Зобразити щось вроді Р-го, товсту, жирну постать “журналіста”, якому, по суті кажучи, все одно, що і як, для якого український народ – це лише категорія кон'юнктури, який не любить і ніколи не любив народу і чужий народу* (О. Довженко); *Хіба не однаково, де воно стоїть* (О. Довженко). У таких об'єктно-з'ясувальних висловленнях у значенні релятивів нівелюється питальна сема: суб'єкт мовлення знає осіб, предмети, якості й ознаки предметів, їх кількість і наголошує на цьому в головній частині висловлення, але з певних причин не називає їх.

Носієм об'єктивно-модального значення в релятивних висловленнях з домінувальною розповідною семантикою деліберативного компонента об'єктно-з'ясувального висловлення є предикат диктуму. Значення реальної об'єктивної модальності виражається формами дійсного способу дієслів, напр.: *Хто єго зна, як я видержав тоді погано екзамен з історії, мене потім гризла думка не тільки самолюбія й гордості, а наче я був ленивим рабом на той час* (М. Грушевський); *Я не знаю, яким чином дізналися його учні про те, що я включився “в боротьбу” за Федосія Івановича, - та зразу ж до мене дзвінки по телефону* (Остап Вишня); *Не знає, що він написав* (О. Довженко). Значення ірреальної об'єктивної модальності виражається формами умовного способу дієслів-присудків деліберативної частини об'єктно-з'ясувального висловлення і конструкціями “модальний модифікатор + інфінітив”, напр.: *Друге те, що мене ніколи не покидала думка за моїх недругів; чи стою на служенії, чи що, я думаю, як вони б мали глузувати, або інсинувати; се тяжко* (М. Грушевський).

Типовими для вираження об'єктно-з'ясувальних відношень з непитальною семантикою деліберативного компонента є конструкції з інфінітивними релятивними підрядними, описані В.І. Кодуховим¹. Опорними в таких об'єктно-з'ясувальних висловленнях є слова зі значенням знання, мислення, поради. Якщо предикат модусу виражається дієсловами думки чи мислення, підрядний деліберативний компонент набуває ірреально-модального значення бажальності, яка “знаходить своє вираження у вживанні частки *би*, що прилягає до релята: *як би, де б, чим би, який би*”². У структурі деліберативного компонента такого висловлення для вираження компаративного значення може вживатися прислівник, напр.: *Все думав, як би краще знять врожай* (О. Довженко); *Я зараз почав видумувати, як би мене дужче з сего powodu злякати – уважаю то за малодушіє* (М. Грушевський).

І.І. Слинько називає чинники, що впливають на домінування питальної семантики у значенні деліберативного компонента об'єктно-з'ясувальних висловлень, серед яких найголовнішими є:

- питальність речень “за формою чи за змістом”³, напр.: *Чи розуміє вона, чому я на цей час так одійшов од неї* (О. Довженко); *Ви розумієте, про що я хочу сказати* (Остап Вишня);

- додавання заперечної частки *не* до опорного слова, напр.: *Про що він думав, невідомо* (О. Довженко); *Сидить перед тобою – “тьоооомная ніч!” – і чого йому від тебе треба, невідомо* (Остап Вишня); *Я ніяк не міг і не можу пригадати, що саме мені снилося, але загальне враження лишилося таке: нема чим дихати, через секунду – смерть* (М. Драй-Хмара); *Не знаю, чого їй бажати, тільки звичайно не примусу* (М. Грушевський);

---

¹ Кодухов В.І. Объектные отношения в сложноподчинённом предложении // Уч. зап. ЛГПИ: Проблемы русского языкознания. – Л.: Лениздат, 1968. – № 281. – С. 249.

² Там само.

³ Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навчальний посібник. – К.: Вища шк., 1994. – С. 517.

- препозиція підрядної частини, напр.: Що його робити, ще не знаю (О. Довженко); Хто їх вибив і за що, не знаю, а ходить тепер Рокоссовський з золотими вставними зубами (О. Довженко).

Предикати модусу об'єктно-з'ясувальних висловлень, у яких домінує питальна семантика деліберативного компонента, виражається словами зі значенням неволодіння інформацією, необізнаності, питальності (*не знати, не розуміти, невідомо, запитувати, розпитувати, цікавитися* тощо), напр.: Я не уявляю собі, як це ховатимуть Ігоря в таку погоду (М. Драй-Хмара); Багато дечого цікавого розповів мені хлопчина з деталей життя, розпитуючи мене, як живуть люди в других країнах (О. Довженко); Коли я сказав “так” і назвався, вона, не дивлячись на мене, спитала, що мені треба (О. Довженко); Кілька разів питалися ми дороги у селян, пастухів тощо, але, дійшовши до бору, ми, кінець кінцем, заблудилися й не знали, куди нам іти (М. Драй-Хмара); Ввечері знову пройшло добре – приязно, згодливо, поверталися вкупі і Т. питав, що я маю робити і радив попередку держати екзамен (М. Грушевський), дієсловами мовлення, мислення, сприймання (*сказати, розповідати, думати, гадати, бачити* тощо), напр.: Три ночі обмірковували брати Півні, куди податися – у дезертири, чи тікати до армії (О. Довженко); Учора ввечері як ліг трохи одпочити, то прочувавсь аж сьогодні, тільки ніяк не згадаю, коли я лампу загасив (М. Грушевський); Тільки скажіть мені, чому ж не весело стало житися на селі? (О. Довженко). Предикати модусу об'єктно-з'ясувальних висловлень з питальною семантикою деліберативного компонента може виражатися фразеологічними зворотами, напр.: Біг єго зна, як воно; [в]вечері заспокоївся трохи – думка така, що нема чого турбуватися, а тра здатися на Господа (М. Грушевський); Господь єго зна, як тут бути... (М. Грушевський); Хто єго зна, через що воно така біднота в думках (М. Грушевський); В такім случаю я здебільшого почував себе якось смутно – якось боїсся оддатися почуттю; хто його зна, з чого воно так – чи то душа така суха в мене, чи може й ні (М. Грушевський). Суб'єктивно-модальне значення таких конструкцій характеризується стратифікацією епістемічного і волітивного

значень, однак домінує проблематичне значення епістемічної суб'єктивної модальності. Інваріантні моделі таких об'єктно-з'ясувальних висловлень можуть бути представлені так:

1) 'Я не знаю, [я хочу / необхідно дізнатися], що / хто / як / де / коли / який', напр.: *До смерті не зрозумію, чого так лізуть до посад* (О. Довженко); *От тільки не знаю, чому зараз люде так не люблять трудитись?* (О. Довженко); *Дорога досі не вільна, не знаю, що й чинити* (М. Грушевський); *І не знаю ще добре, як єсть моя робота в часи говіння; кожного разу якось бува ніяково* (М. Грушевський);

2) '[Я знаю, що] X не знає, що...', напр.: *Він не знав, за що його судять* (О. Довженко); *Тільки їхній унтер не знав, чого вони...* (О. Довженко); *Вони ніколи не бачили мене в житті, не знають, хто я* (О. Довженко);

3) 'Я запитую [я хочу знати], [бо я не знаю], що / хто / як / де / коли / який', напр.: *Розкажіть, поясніть нам, як і чому ви воюєте?* (О. Довженко);

4) 'X запитує у мене, [я знаю], що...', напр.: *Бачив там сем[інаристів], спитали, як міні, чи можна [сподіватись на мою роботу?], я з великою охотою обіцяв* (М. Грушевський); *Галя пише, питає про те, як поводитьись і каже, що хоче набути собі міцної підстави* (М. Грушевський).

Особливістю непрямо-окличних об'єктно-з'ясувальних висловлень є те, що "підрядна частина вже не має інтонації, властивої простому окличному реченню, не має яскравого емоційного значення, але значення ступеня якості, ознаки чи інтенсивності дії зберігається, воно існує разом з більш загальним з'ясувальним значенням"¹. Засобами зв'язку частин непрямо-окличних конструкцій є релятиви *який, як, скільки, наскільки, що* (у значенні "скільки"), напр.: *Побувавши на з'їзді охотників, відчуваю (ще раз!) який же наш народ хороший!* (Остап Вишня); *Чим більше дивлюся я на Київ, тим більше бачу, яку страшну трагедію пережив він* (О. Довженко); *І тільки після читання я*

---

¹ Просёлкова М.Е. Изъяснительно-относительные сложноподчиненные предложения, не имеющие косвенно-вопросительного значения // Уч. зап. МГПИ. Совр. русский язык. – М., 1970. – №332. – С. 269.

помітив, як всі були збуджені і схвильовані (О. Довженко). Зміст деліберативної частини таких висловлень характеризується як “відносно повне повідомлення”¹. Об’єктивна модальність деліберативного компонента виражається засобами, типовими для вираження об’єктивно-модальних значень простих висловлень з неексплікованою суб’єктивною модальністю.

Актуальною в сучасному мовознавстві залишається проблема використання корелятивів у об’єктно-з’ясувальних конструкціях і їх впливу на експлікацію суб’єктивної модальності. Основною умовою для розв’язання цієї проблеми є диференціація складнопідрядних речень займенниково-співвідносного типу та складнопідрядних корелятивно-сполучникових і корелятивно-релятивних речень об’єктно-з’ясувального типу. Існує три основні підходи до визначення статусу речень з корелятами при опорних словах з ментальною семантикою в головній частині та деліберативним значенням підрядної частини. Згідно з першим, такі конструкції розглядаються серед займенниково-співвідносних і визначаються як “складнопідрядні речення несиметричної структури”, що “містять співвідносне слово *те* як найбільш нівельоване у семантичному плані співвідносне слово”². В.А. Белошапкова визначає такі речення як окремий тип, якому властиві ознаки об’єктно-з’ясувальних і займенниково-співвідносних речень³. Згідно з третім підходом до визначення конструкцій з опорними словами, що позначають внутрішню психічну дію або стан суб’єкта, й корелятом у головній частині розглядаються як об’єктно-з’ясувальні з корелятивно-сполучниковим чи корелятивно-релятивним зв’язком⁴.

---

¹ Бабайцева В.В., Максимов Л.Ю. Современный русский язык: Синтаксис. Пунктуация. – М.: Просвещение, 1981. – Ч. 3. – С. 195.

² Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – С. 339.

³ Современный русский язык: Учебник для филол. спец. ун-тов / В.А. Белошапкова, Е.А.Земская, И.В.Милославский, М.В.Панов; Под ред. В.А.Белошапковой. – М.: Высш.шк., 1981. – 560 с.

⁴ Кодухов В.И. Объектные отношения в сложноподчинённом предложении // Уч. зап. ЛГПИ: Проблемы русского языкознания. – Л.: Лениздат, 1968. – №281. – С. 190 – 298; Слинсько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні

Отже, беручи до уваги те, що “з’ясувальні відношення самі по собі є по суті безкорелятивними”¹, варто визнати можливість вживання факультативних корелятивів у об’єктно-з’ясувальних висловленнях, а такі конструкції “з абстрактним займенником *те...* вважати формою парадигм з’ясувальних речень”². Підставою для такого визначення є можливість елімінації корелятивів у об’єктно-з’ясувальних конструкціях, напр.: *Так, прим., вона [О.П.] розповідала про те, що 1-а редакція “Віли-посестри”, яка не дійшла до нас, мала лагідніший і простіший характер* (М. Драй-Хмара) $\approx$ ‘Так, прим., вона [О.П.] розповідала, що, 1-а редакція “Віли-посестри”, яка не дійшла до нас, мала лагідніший і простіший характер’, і неможливість їх елімінації в займенниково-співвідносних висловленнях без суттєвої зміни їх семантики, напр.: ‘Я розповідаю про те, що всі знають’ $\neq$ ‘Я розповідаю, що всі знають [необхідну інформацію]’.

Аналіз мовного матеріалу та лінгвістичної літератури з цієї проблеми дозволяє визначити питомі ознаки об’єктно-з’ясувальних висловлень з корелятами, у яких можлива експлікація суб’єктивно-модальні значень:

- 1) можливість елімінації корелята;
- 2) деліберативний компонент об’єктно-з’ясувального висловлення заповнює лексичну неповнозначність опорного слова з ментальною семантикою, а корелятив³, перебуваючи у залежності від опорних слів, релятивів чи сполучників, “лише конкретизує обсяг чи зміст об’єкта головної частини, ніби звужує зміст того, що розкривається підрядною, чи підкреслює те, про що

питання: Навчальний посібник. – К.: Вища шк., 1994. – С. 502; Берегова Т.М. Сложноподчинённые предложения с изъяснительно-объектными отношениями в русском литературном языке XVIII века: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.01 / МГПИ. – М., 1982. – С. 9 – 10; Верниковская Н.С. Изъяснительные конструкции и аспекты их изучения // Вестник Московского университета, серия 10. Филология. – 1975. – № 5. – С. 63.

¹ Кодухов В.И. Объектные отношения в сложноподчинённом предложении // Уч. зап. ЛГПИ: Проблемы русского языкознания. – Л.: Лениздат, 1968. – № 281. – С. 285.

² Слинко І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навчальний посібник. – К.: Вища шк., 1994. – С. 502.

³ Факультативність корелята в об’єктно-з’ясувальних висловленнях відрізняє його від “істинного корелята”, типового для займенниково-співвідносних конструкцій. Це зумовлює можливість вживання для позначення корелятивів об’єктно-з’ясувальних висловлень терміна “корелятив”, запропонованого В.І. Кодуховим.

йдеться у підрядній частині”¹. Цим зумовлюється можливість поєднання корелятива з підсилювальними частками;

3) предикат модусу експліцитних об’єктно-з’ясувальних висловлень з корелятивами виражається словами із загальним значенням мовлення (*сказати, говорити, переповідати, запитувати, відповідати, писати* тощо), напр.: *Сьогодні, 27 лютого, у неділю, мені подзвонила О.Мокшанська і повідомила мене про те, що в силу нового Указу Раднаркому СРСР про склад Сталінського комітету, в списку якого моє прізвище відсутнє, я, таким чином, уже не є членом комітету* (О. Довженко); *N.N., прочитавши, прийняв, але думок своїх не висловив, заявивши про те, що повість важка для розуміння* (О. Довженко); знання та мислення (*думати, гадати, знати* тощо), напр.: *Дунав за те, щоб не бідкатись своєю долею, терпіти благодушно* (М. Грушевський); *Взагалі почував себе дуже добре з сего погляду, але вчора ввечері приходили попередні думки про те, що треба собі стояти окремо, не запобігати ласки* (М. Грушевський); сприймання (*бачити, чути, читати* тощо), напр.: *Через “дядю Гізу” я довідався [про те], що це вірменин, який пройшов італійську драматичну школу* (М. Драй-Хмара); раціональної та емоційної оцінки, напр.: *Те, на що виявилась здатною російська баба, незбагнено* (О. Довженко); *Але лихо те, що я забув ті зароки бути смиренним, не гордитись, не лізти наперед, зароки, котрі давав я тоді* (М. Грушевський);

4) суб’єктивна модальність не експлікується у висловленнях з опорними словами зі значенням бажання, необхідності, які, поєднуючись з корелятивами, втрачають здатність бути носіями суб’єктивно-модальних значень, оскільки з’ясувально-об’єктна частина таких конструкцій не має деліберативного значення, напр.: ‘Я хочу те, що є в усіх’, ‘Я вимагаю те, що належить мені’. Отже, корелятиви не можуть вживатися в об’єктно-з’ясувальних висловленнях з експлікованою волітивною суб’єктивною модальністю;

---

¹ Берегова Т.М. Сложноподчинённые предложения с изъяснительно-объектными отношениями в русском литературном языке XVIII века: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.01 / МГПИ. – М., 1982. – С. 10.

5) в експліцитних об'єктно-з'ясувальних висловленнях корелятивно-деліберативні структури, виражені підрядними з'ясувальними частинами речення, можуть вступати у синонімічні відношення з деліберативними компонентами висловлення, вираженими прийменниково-іменниковими конструкціями, напр.: *Повстають думки за день суботній, і за те, що в печалі треба пости трі молитись* (М. Грушевський); *Думав за всперання часописів і таке инче, за универс[итетські] курси, і знову за те, що добре не робити – губити час; учора ввечері мало що прочитав і сон навалився непереможний* (М. Грушевський).

Об'єктивно-модальне значення деліберативної частини об'єктно-з'ясувального висловлення визначається за аналогією до відповідних безкорелятних сполучникових і релятивних висловлень, напр.: *[Згадували] про те, як такий-то плюнув німцям у очі і сказав їм, що їх діла плохі і що він не вважає їх за людей* (О. Довженко) (показником реальної об'єктивної модальності є предикат диктуму, виражений дієсловом у формі дійсного способу); *Вчора ввечері думав за те, щоб написати про бунти кіївськ[і] 1855 р.* (М. Грушевський) (показником ірреальної модальності необхідності є сполучник *щоб* та предикат диктуму, виражений дієсловом у формі інфінітива).

Особливе місце серед засобів зв'язку компонентів об'єктно-з'ясувальних висловлень посідає частка-сполучник *чи* (*чи не, чи...чи*). Сферою вживання частки-сполучника *чи* є висловлення з непрямо-питальним значенням, що “виникають у ході розмірковувань, внутрішніх роздумів, питаннях, які є зверненими до себе і не передбачають співбесідника. Такі питання звичайно викликаються тим, що “мовець” ставиться до певного факту із сумнівом, невпевненістю в його реальності чи можливості”¹. Слідом за Ш. Баллі, об'єктно-з'ясувальні висловлення з часткою-сполучником *чи* можна визначити як такі, що містять повне чи часткове модальне питання і в яких виражається або сумнів у тому, що відповідає дійсності зміст пропозиції, або сумнів чи незнання певного

---

¹ Распопов И.П. К вопросу о частицах в современном русском языке (частица ли) // Русский язык в школе. – 1955. – № 6. – С. 18.

компонента пропозиції, причому у висловленнях першого типу питання представляється як диз'юнкція¹ типу Р V Р (де Р – зміст непрямого питання)², напр.: *Я довгенько вчора не знав, чи сповідатися, бо зпочатку думав, щоб [нероб.] й не сповідатись, через се на утрени, що служили вранці, не був два рази – в середу й четверг, не був у церкві й у понеділок ... але в четверг почув охоти сказати [і] – наблизитись до Бога ...* (М. Грушевський); *Учора балакав з Ік[онниковим] за те, щоб скоріще посунути друк; не знаю, чи буде що з того* (М. Грушевський); *Вернувся до Барицини, вчора захотілося спати і ліг в 11 [годині]; очевидно я не зовсім [?]; подумав, чи не од сирости в квартирі* (М. Грушевський). Такі висловлення слід диференціювати з об'єктно-з'ясувальними висловленнями, які містять повне чи часткове диктальне питання, тобто у яких мовець хоче отримати додаткову інформацію про зміст пропозиції в цілому або про певний компонент пропозиції, напр.: *Як люди, дивлячись на нас, не знаючи, що воно й до чого, та розуміли, проте, цілком через свою тонку народну чутливість, що йдеться про щось серйозне й глибоке* (О. Довженко); *Докінчи в силу Гегеля, докучив він міні страшенно, не знаю, що й буде з магістерським іспитом* (М. Грушевський); *І нащо завели форму для міжнародного Наркомату – не знаю, господи прости !* (О. Довженко).

В.І. Кодухов виділяє два види об'єктно-з'ясувальних висловлень з часткою-сполучником *чи*: 1) конструкції, які містять спонування до отримання певного знання, тобто власне питання, напр.: *В листу, що прислано з грошима, батько питає, чи не міг би я приїхати до їх, закінчивши друк, що мама могла поїхати в Душет; але міні се трудно, так і буду писати* (М. Грушевський); *Питалися мати, чи можна приїхати на Паску й тітка казала, що мати пишуть як їм тяжко й нема з ким порадитись* (М. Грушевський); *Того ж 1 січня одержав лист от А[нни] Я[мпольської], питає, чи буду радий, як перше, якщо*

¹ Складне висловлення, до якого входить диз'юнкція, істинне лише в тому випадку, коли логічні значення його компонентів є протилежними, тобто одне з них є об'єктивно істинним, а інше – об'єктивно хибним.

² Падучева Е.В. Выводима ли способность подчинять косвенный вопрос из семантики слова? // Логический анализ языка. Знание и мнение: Сб. науч. тр. / Ан СССР. Ин-т языкознания; Отв. ред. Н.Д.Арутюнова. – М.: Наука, 1988. – Вып. I. – С. 34.

вона вийде заміж (М. Грушевський); З сего поводу мусив балакати з деканом – прийняв мене дуже швидко, назвав по йменню й таке инче; спитав, чи не почекати з ходатайством, поки не вернеця В[олодимир] Б[оніфатійович]; міні се самому ще раніше здавалося добрим і я згодився (М. Грушевський); 2) об'єктно-з'ясувальні висловлення, які містять повідомлення про незнання, сумнів з приводу тієї чи іншої дії¹, напр.: Ввечері думалося все міні за те, чи гаразд брати стипендію; єсть резони, поводи – адже гроши вибераюця з нашого народу й не гаразд було б, коли на їх годували б тільки ворогів та перевертнів; далі, що сучасному громадському становищу було б шкода, якби усі держалися приватного стану, але все таки міні не певно; можна ще й додати, що й батькові на шию є сидати тяжко (М. Грушевський).

Деліберативний компонент об'єктно-з'ясувальних висловлень з повним модальним питанням, у яких частка-сполучник *чи* відноситься безпосередньо до присудка, а непряме питання спрямоване на з'ясування відповідності дії чи стану реальній дійсності, має ірреально-модальне значення. Особливістю таких конструкцій є те, що форми дійсного й умовного способів дієслів-присудків, які виражають предикат диктуму, часто згладжуються. “Можливо, це пояснюється тим, що більшість питальних речень незайменникового типу взагалі не може виражати реальність будь-якої дії, тому що в них невідома саме реальність цієї дії”². Предикат модусу в таких об'єктно-з'ясувальних висловленнях може бути носієм епістемічної чи аксіологічної суб'єктивної модальності й виражатися словами та фразеологізмами зі значенням:

1) незнання, напр.: Хто єго зна, чи добре так вискрабать? (М. Грушевський); З поводу церкви і молитви я лінуватий – хочеця одпочити, бути вільним, не турбуватись; я не знаю навіть, чи буду говіти... (М. Грушевський); Почав лист до дому, але тут знов з'яви[лась] думка, що як

¹ Кодухов В.И. Объектные отношения в сложноподчинённом предложении // Уч. зап. ЛГПИ: Проблемы русского языкознания. – Л.: Лениздат, 1968. – №281. – С. 268.

² Сколкова А.М. О модально-экспрессивных значениях и модально-эмоциональных оттенках в неместоименных общевопросительных предложениях // Вопросы грамматического строя современного русского языка. – М.: МГПИ, 1972. – С. 193.

писати про слова діда, то треба піти до церкви, дуже неприємно міні така неміч, не знаю, чи поборю (М. Грушевський);

2) мислення, напр.: *Вчора міркував – чи гаразд єдночити людей противних поглядів (взагалі)* (М. Грушевський); *Щось на мене весна впливає – ворущиця чуттєвність, але досі, хвалити Бога, сплива; але часом устають думки, чи гаразд, що я формалізуюсь і в'яжу себе, щоб засохнуть і не жити по своєму календару і за кожним випадком тільки заглядати на такий випадок у цьому моєму календару написано* (М. Грушевський); *Думав, чи добре, що я попросив Києв[скую] Ст[арину] узяти на продаж моїх книжок – що я проти її – це узагалі* (М. Грушевський);

3) сумніву, напр.: *Вчора вранці доправив реферат, але повстали в мене вагання – чи гаразд говорити, що Дашкевська теорія не прийнята й таке інше; з сего погляду децю змазав і викинув* (М. Грушевський); *Вагався, чи піти слухати Голубева про Сергія, та не пішов, бо прийшлося б іти з Козловською* (М. Грушевський);

4) запитання, напр.: *Через кілька хвилин мовчанки вона запитала мене, чи я до неї прийшов* (О. Довженко); *Каманін налякав мене, питаючи, чи не втомлююця очі; справді, щоб не зопсувати* (М. Грушевський);

5) зацікавлення, напр.: *Цікаво, чи з'явиться завтра в газеті передсмертний лист Щербаківського?* (М. Драй-Хмара);

6) мовлення, напр.: *Скажіть, товаришу, чи страшно вам було в останніх двох боях?* (О. Довженко); *Дядьку, а скажіть мені, чи стоять над Ворсклою оті три верби, де ми гуляли колись?* (О. Довженко).

Об'єктивно-модальне значення деліберативного компонента об'єктно-з'ясувальних висловлень, у яких частка-сполучник *чи*, крім власне питальної, виконує функцію виділення, підкреслення того слова, яке означає предмет, ознаку, явище, що безпосередньо цікавлять мовця¹, тобто конструкції з вираженим частковим модальним питанням, визначається за аналогією до

---

¹ Распопов И.П. К вопросу о частицах в современном русском языке (частица ли) // Русский язык в школе. – 1955. – № 6. – С. 17.

об'єктивно-модального значення релятивних об'єктно-з'ясувальних висловлень. Однак на відміну від останніх, визначення такого об'єктивно-модального значення часто не можливе без урахування контексту. Ситуація, відома авторові висловлення, описується безпосередньо перед питальною конструкцією, тому в змісті питання вона опускається, а виражається лише той структурно-семантичний компонент, який є невідомим і потребує уточнення, напр.: *Чую себе наче в доброму становищі, не знаю тільки, чи довго* (М. Грушевський) (компонент висловлення 'чую себе наче в доброму становищі' відображає реальну ситуацію, невідомим є лише термін її тривання). Предикат модусу таких висловлень найчастіше є носієм епістемічної суб'єктивної модальності.

Засобом зв'язку частин об'єктно-з'ясувальних висловлень з непрямопитальним значенням може бути частка-сполучник *чи не*, "в якій заперечення пом'якшує питальне значення"¹, напр.: *Не знаю, чи не піти до церкви?* (М. Грушевський); *Ввечері був (2-го) у Роз[ова], поводився сливе усе гарненько, а вранці бачив Фор[инського] і мене уразило, що він привітавшись нічого не сказав, думав, чи не пропала справа* (М. Грушевський); *Думав, чи не піти до церкви, але помолвився тільки вдома, а до церкви не пішов* (М. Грушевський).

На відміну від об'єктно-з'ясувальних висловлень з часткою-сполучником *чи*, в конструкціях з часткою-сполучником *чи не* предикат модусу майже не виражається словами із загальним значенням незнання. Типовими для вираження предиката модусу в таких конструкціях є слова зі значенням:

1) мислення, напр.: *И я все міркував, чи не винний я піти ще сьогодні з сего поводу, але се здаєця зайве – сожженная совість, так міні здаєця* (М. Грушевський); *Думав, чи не піти до Варвари після лекцій, але повернув з дороги додому* (М. Грушевський); *Я подумав був, чи не проводити, та не пішов, грішний чоловік - ще може б і з дороги вернувся* (М. Грушевський);

2) сумніву, напр.: *Вчора вагався, чи не покликати Галичка, але послав лист до Шульг[ина], бо Галичка невиразно пише* (М. Грушевський);

---

¹ Слинко І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навчальний посібник. – К.: Вища шк., 1994. – С. 513.

3) запитання, напр.: *Поети з Черкас ідуть до мене, питають, чи не боязко посилати вірші до Харкова* (П. Тичина).

Об'єктивно-модальне значення деліберативного компонента об'єктно-з'ясувальних висловлень з часткою-сполучником *чи не* визначається за аналогією до відповідних сполучникових і релятивних конструкцій. Модальність деліберативного компонента висловлення, семантико-синтаксична структура якого аналогічна семантико-синтаксичній структурі сполучникового об'єктно-з'ясувального висловлення, визначається як ірреальна, напр.: *Із Київа ніхто не обзивається, аж думаю, чи не розсердитись?* (М. Грушевський); *Сьогодні, кінчаючи молитву, подумав, чи не піти до церкви – з-за Галі, але не пішов, щоб не засидити духа, а тепер поганенько себе почувую* (М. Грушевський); *Я думав сьогодні, чи не треба й міні їхати [в] Кисл[оводськ] – раз те, що сестрам було б охотнійше, а вдруге те – що от я батька посилаю, я сам – на запічок, а втретє – що можна сливе дурницею поїхати так із ними й що втрачаю такий випадок* (М. Грушевський).

Об'єктивно-модальне значення об'єктно-з'ясувальних висловлень з частковим модальним питанням визначається за аналогією до релятивних об'єктно-з'ясувальних висловлень, напр.: *Увечері, вертаючись побачив ніби гаразд [?] подумав сперше, чи не коло мене й з'явся, а далі з'явилась думка піти з обов'язку на ту пожежу – проходився на вокзал, нічого не знайшов* (М. Грушевський) (реальна модальність деліберативного компонента).

Вираження в конструкціях з повторюваною часткою *чи* додаткового значення 'вибір з кількох альтернатив' уможлиблює вживання у функції предиката модусу слів, що надають висловленню аксіологічного раціонально-оцінного суб'єктивно-модального значення 'нейтральна оцінка', напр.: *Чи буду я і далі в перших лавах, чи вмру у безвісті, чи розлечусь від бомби десь тут – мені однаково* (О. Довженко). Такі об'єктно-з'ясувальні висловлення, як правило, мають яскраве експресивно-оцінне забарвлення.

Предикат модусу в конструкціях з повторюваною часткою-сполучником *чи* може бути носієм епістемічної суб'єктивної модальності й виражатися словами і фразеологізмами зі значенням:

1) незнання, напр.: *Хто єго зна, чи бажати, чи ні* (М. Грушевський);

2) мислення, напр.: *Сьогодні думав, чи йти до церкви на св. Саву, чи не йти; нарешті не пішов* (М. Грушевський); *Сьогодні думав довгенько, чи йти до церкви, чи ні; нарешті пішов але стояв отдалі й закутав собі рота, що[б] не дуже дихати* (М. Грушевський);

3) нерозуміння, напр.: *Весь час вона була дуже ласкава й очи її яось світились, і я не розберу, чи то була тільки ласка з добрісти, чи наростає кохання в неї?* (М. Грушевський); *Так міні стало важко – не розберу, чи то немоц, спокуса, чи спасенна думка* (М. Грушевський);

4) мовлення, напр.: *До сього часу принаймні ніхто не може сказати, будемо ми в Європі чи ні* (О. Довженко).

Об'єктивно-модальне значення деліберативного компонента об'єктно-з'ясувальних висловлень з повторюваною часткою-сполучником *чи* визначається так само, як і об'єктивно-модальне значення інших парадигматичних форм непрямо-питальних висловлень з частками-сполучниками *чи не* та *чи*, зокрема віднесеність повторюваної частки-сполучника до однорідних дієслів-присудків, що виконують функцію предиката диктуму, сигналізує про ірреальну модальність деліберативного компонента, напр.: *Він приходив увечері, але не застав дома, я пішов до єго, але мабуть чверть години проходив през єго хати, не знаючи, чи йти, чи вертатися* (М. Грушевський). Модальність деліберативного компонента об'єктно-з'ясувальних висловлень, повторювана частка *чи* у яких відноситься до підмета або другорядного члена речення, визначається за аналогією до релятивних конструкцій, напр.: *І не знаю, чи хочеця міні робити, щоб користувати єю инчих, чи тільки для того, аби робити, як та мавпа?* (М. Грушевський) (бажальна ірреальна модальність); *Живіт мій трохи наче притих – чи то опій, чи компрес, чи дієта [помогли] – не знаю* (М. Грушевський) (реальна

модальність); *Не знаю, чи з утоми, чи що з їжі трохи почуваю себе наче нездоровим* (М. Грушевський) (реальна модальність).

Дослідження логіко-семантичної структури об'єктно-з'ясувальних висловлень з часткою-сполучником *чи* (*чи не, чи...чи*) дозволяє констатувати, що для таких висловлень типовим є перетин $S_{nom\ mod}$ та $S_{dat\ dic}$, причому в таких висловленнях може елімінуватися $S_{dat\ dic}$, або $S_{nom\ mod}$, або ж обидва ці логіко-семантичні компоненти, напр.: *Чи пощастило мені ($S_{dat\ dic}$) зробити, чи ні – я ($S_{nom\ mod}$) не знаю* (Остап Вишня); *Я ($S_{nom\ mod}$) й справді не знаю, чи бажати сего чи ні...* (М. Грушевський); *Ввечері учора балакали з батьком за Га[лю] і так міні сумно було й учора й сьогодні, думаю, чи не поговіти на сім тижнів, але не знаю* (М. Грушевський). Елімінація $S_{nom\ mod}$ відбувається за умови вираження P_{mod} особовими формами дієслів, напр.: *Не знаю (P_{mod} , виражений дієсловом у формі першої особи однини), чи говіти міні ($S_{dat\ dic}$) у Спасівку; щось нема гля сего слушного бажання, може потім буде; і не знаю (P_{mod} виражений дієсловом у формі першої особи однини), чи говіти як не буде достатнього напрямку, чи не вважаючи на се, говіти [?]* (М. Грушевський). За умов неможливості збігу S_{mod} і S_{dic} останній виражається формою називного, а не давального, відмінка і не може елімінуватися, напр.: *Вранці спав дуже боязко – думав (P_{mod} , виражений дієсловом у формі першої особи однини), чи живий батько ($S_{nom\ dic}$); чудне якесь чуття небезпечности, непевності огорнуло мене* (М. Грушевський); *Я ($S_{nom\ mod}$) подумав, чи не боїця Пухно ($S_{nom\ dic}$) дивитись на їх, й міні стало боязько й ніяково за себе* (М. Грушевський).

Модально-прагматична структура безсполучникових об'єктно-з'ясувальних висловлень може бути співвіднесеною з модально-прагматичною структурою конструкцій, що виражаються у складнопідрядних конструкціях. Зокрема в безсполучникових об'єктно-з'ясувальних висловленнях так само, як у релятивних і сполучникових, реалізуються дві модальні площини: суб'єктивно-модальна з модусом, що містить предикат модусу відповідної семантики, та об'єктивно-модальна, засоби вираження якої, хоча і є аналогічними засобам

вираження об'єктивно-модальних значень у релятивних та сполучникових об'єктно-з'ясувальних висловленнях, мають певні особливості.

У безсполучникових об'єктно-з'ясувальних висловленнях можуть експлікуватися епістемічні, аксіологічні та волітивні суб'єктивно-модальні значення, напр.: *Визнаю: радісна мука, приємна мука, та, проте, - мука!* (Остап Вишня) (епістемічна суб'єктивна модальність); *Пригадую: рік тому ми з Олесем гуляли біля Казбетського ринку* (В. Симоненко) (епістемічна суб'єктивна модальність); *А почав оповідати мені всю історію створення міста – се разюче* (О. Довженко) (аксіологічна суб'єктивна модальність); *Дивишся на них – і душа твоя танцює: яких хороших людей дала Жовтнева революція* (Остап Вишня) (аксіологічна суб'єктивна модальність); *Батько пише, що заїде до Києва, а міні тепер страшно: боронь Боже хто небудь яку небудь поголоску на Галю видума?* (М. Грушевський) (аксіологічна суб'єктивна модальність); *Нарешті домоглися постанови: знять їх як недостойних злочинців і зрадників з фронту і посадити в тюрму на 10 років* (О. Довженко) (волітивна суб'єктивна модальність).

Предикат модусу у безсполучникових об'єктно-з'ясувальних висловленнях може виражатися словами зі значенням¹:

1) знання, напр.: *Я знаю, тут сидять, нічого не роблять для Батьківщини, понаїдали собі товсті морди...* (О. Довженко); *Я знаю – її нікому там зараз писати* (О. Довженко);

2) мислення, напр.: *Взагалі борюся з малодушієм; вчора в церкві була думка – сі сумління з поводу дачі обіцянок зовсім аналогічні з тими, хульними*

---

¹ Викликає сумнів твердження Н.М. Сергєєвої про неможливість вираження в безсполучникових об'єктно-з'ясувальних висловленнях предиката модусу словами зі значенням бажальності, деякими лексемами з елементом 'недостовірність' у їх семантиці (*забувати*) та з оцінним значенням [Сергєєва Н.Н. О понятии и типологии изъяснительных конструкций // Подчинение в полипредикативных конструкциях. – Новосибирск: Наука, 1980. – С. 246 – 247]. Такі конструкції є неспецифічними, але зустрічаються в усному мовленні, художніх та публіцистичних текстах, напр.: *Одного хочеться – не принизити Шевченка, не принизити Пушкіна, не принизити Котляревського, і Горького, і Коцюбинського, і Грабовського, і всіх... всіх...* (Остап Вишня); *І ще забув: приходила Горсенська і просила Замотова, щоб дати на дорогу в Житомир; мені се здалося не потрібне і я не дав, хоч дізнався од Горсн[ської], що гля того треба з карб[ованці], то можна б[уло] може й дати, але все таки не потрібне!* (М. Грушевський).

помислами, що мутили мою думку п'ять рік тому... (М. Грушевський);
...Заходив ще до Ікон[никова] з потайною думкою – одібрати од єго історіографію, та чи він забув, чи пожалкував – не дав! (М. Грушевський);

3) сумніву, напр.: Мені здається: жрець отак закриває врата віттаря (П. Тичина) ;

4) пам'яті, напр.: Пригадую: була весна 1912 року (М. Драй-Хмара);
Пригадую: основна риса характеру нашої сім'ї – насміхатись над усім і в першу чергу один над одним і над самим собою (О. Довженко);

5) результату мисленнєвої діяльності, напр.: Я постиг: міряється воно глибиною потрясіння внутрішнього, всієї душі, а не тільки гнітом зовнішніх обставин (О. Довженко);

6) отримання інформації, напр.: І от... дома дізнається: позбавили його звання Героя і т.ін. і т.п. (О. Довженко); І тут же читаєш у газетах: гітлерівці за планом нищать наше цивільне населення спеціальними машинами-душогубками (О. Довженко);

7) відчуття, напр.: І ось, розумієте, відчуваю: п'ятдесят грам перебрал, ех! (О. Довженко);

8) сприймання, напр.: Я бачу: Петро Іванович непомітно для себе і для мене, через звичку, вже інша людина... (О. Довженко); Був Добр[овольський] й казав м[іж] инч[ого] , що чув: Лучицьк[ий] на мене сердиться (М. Грушевський);

9) відтворення інформації, напр.: Знаю, що писано: не можете двум господам служити; знаю, знаю (М. Грушевський); Сьогодні ж узнав од Більшакова і тяжку новину: моя повість “Україна в огні” не вподобалася Сталіну, і він її заборонив для друку і для постановки (О. Довженко);
...В[олодимир] Б[оніфатійович] пише: жичу весело проводити святки й от дихати добре після тяжких своїх подвигів; але як я можу веселим бути? (М. Грушевський); Тому мій лозунг: граждане, увага дуракові! (О. Довженко);
Тільки два слова на прощання: ви прийшли й підете, а я вже остався... (О. Довженко);

10) запитання, напр.: *В день екз[амену] Со[?] надійшов до мене й так тільки натякнув на Сам, й зараз перемінив розмову, а Кист[яновський], побачивши мене сказав: ех ви, я дурний спитав: чого, наче таївся, але це зовсім мимоволі, бо на серці було тяжко, а він відказав: хіба не знаєте? (М. Грушевський); Я задаю собі страшне і грізне запитання: невже ми можемо справлять навіть на німецьких виродків таке враження, що на нас може підніматися чия б то не була рука і нищити нас так, не впавши в божевілля? (О. Довженко);*

11) раціональної оцінки, напр.: *Дуже міні прикро – я совсім розбести[ився] – все засинаю, сплю з вечора (М. Грушевський); Ще краще: пішла мати і вхопила його (О. Довженко); Дивне діло: десь отам, на Полтавщині, син лубенського сапожника Михайло Кіндратович Губенко, солдат, що приїхав до поміщиці фон Рот, був у неї за прикажчика (я барині ручку цілував. Факт!), оженився в Груні з молодю дівчиною Параскою Олександрівною (Балаш – її прізвище) (Остап Вишня);*

12) емоційної оцінки й емоційного ставлення, напр.: *В неділю мав велику радоц: одібрав лист з дому й мама пишуть, що вони зовсім тепера щасливі – так усе йде гаразд; дай Боже, щоб так і було, було й завше! (М. Грушевський); І найстрашніше – навчився бути нецирим (В. Симоненко);*

13) прохання, напр.: *Даремні мої прохання в передмові: поправити мене незлобиво доброю своєю порадою (О. Довженко); Уповаю на милость твою, прошу – прости й помилуй мене й моїх! (М. Грушевський).*

Особливостями безсполучникових об'єктно-з'ясувальних висловлень є 1) можливість постпозиції модусного компонента, напр.: *А от коли молодий приходив до цих спекулянтів і вони його своїм “авторитетним” окликом приголомишували, - оце страшно! (Остап Вишня); Хай я з нею розіб'юсь і наново почну свій геній будувати – цього я не боюсь (П. Тичина); 2) особливий інтонаційний малюнок, який, слідом за С.Є. Крючковим і Л.Ю. Максимовим, докладно описала Н.М. Сергєєва, зазначаючи, що “інтонація – саме той фактор, який докорінним чином відрізняє безсполучникові речення зі з'ясувальними*

відношеннями від складнопідрядних речень. Безсполучникові з'ясувальні речення мають такий інтонаційний малюнок: 1) зниження тону в кінці першої частини з характерним “попередженням”, яке пов'язане з наявністю в цій частині незаміщеної синтаксичної позиції сильно керованої словоформи; 2) пауза між частинами; 3) інтонація самостійного простого (розповідного, питального, спонукального) речення у другій частині, тип якої зумовлюється семантикою опорного слова першої частини”¹.

Беручи до уваги зміст деліберативного компонента, слідом за Н.М. Сергєєвою, безсполучникові об'єктно-з'ясувальні висловлення можна розподілити на:

1) конструкції зі спонукальною деліберативної частиною, напр.: *А тепер моя порада тобі: зникай, нібито нема й не було тебе...* (О. Довженко); *Приказували: рости такий-то і такий-то* (О. Довженко);

2) конструкції з питальною деліберативної частиною, для яких типовим є вживання питальних займенників у несполучниковій функції, напр.: *Наче молот тій б'є часом думка: а що ж з сего? А як кінець?* (М. Грушевський); *Оце я собі думаю: що треба, щоб мати право з людини посміятися, покеккувати, навіть насміятися, із своєї, рідної людини?* (Остап Вишня); *Я думаю: господи, звідки ся артистичність?* (О. Довженко);

3) конструкції зі розповідною деліберативної частиною, напр.: *Була думка: Господь дав міні охоту робити гля свого народу, дав до сего який не єсть талант і здатні обставини й матеріальні засоби, а я б з-за спокус, з-за малодушія зрікся б усього того, знищив, закопав свій талант* (М. Грушевський); *Ловлю себе на думці: неначе стоїть мій грізний критик за плечима й розглядає безсердечним оком кожну літеру мою і кожну кому, чи немає в ній зради і підкопу* (О. Довженко).

Як окремий тип можна виділити безсполучникові об'єктно-з'ясувальні висловлення з окличною семантикою деліберативного компонента, напр.:

---

¹ Сергеева Н.Н. О понятии и типологии изъяснительных конструкций // Подчинение в полипредикативных конструкциях. – Новосибирск: Наука, 1980. – С. 246.

Прочитавши статтю в “Правде” про одверті висловлювання міністра Уїлки, я думаю собі: скільки підлоти і гидоти несе в собі мерзотне двадцяте століття і зокрема наша отся велика передостання війна (О. Довженко); Я подумав: боже, яка я жахлива людина (О. Довженко), для яких типовим є вживання емоційно-експресивних та експресивно-підсилювальних часток, позбавлених сполучникових властивостей.

Дослідження особливостей вираження об'єктивно-модальної та суб'єктивно-модальної площин у безсполучникових об'єктно-з'ясувальних висловленнях вимагає уточнення наведеної класифікації.

В об'єктно-з'ясувальних висловленнях зі спонукальним значенням деліберативного компонента можуть експлікуватися епістемічні та волітивні суб'єктивно-модальні значення. Деліберативний компонент таких конструкцій має ірреальні об'єктивно-модальні значення необхідності чи бажальності, засобами вираження яких є форми наказового й умовного способів дієслів-присудків, конструкції типу “модальний модифікатор + інфінітив”, частки (*хай, нехай* тощо), позбавлені сполучникової функції, напр.: *Що ж до випускання Оверкових книжок, то тут я собі думаю* (предикат модусу - носій епістемічної суб'єктивної модальності): нехай мій твір буде (предикат диктуму, виражений дієсловом у формі наказового способу, - носій ірреальної об'єктивної модальності необхідності) *мов рясна та яблуна, з якої кожний може струснути по мірі сил своїх* (О. Довженко).

Предикат модусу безсполучникових об'єктно-з'ясувальних висловлень з питальною семантикою деліберативного компонента найчастіше є носієм епістемічної суб'єктивної модальності й виражається словами зі значенням мовлення, запитання, міркування, напр.: *Вчора погано зробив: при Коваленку й Страт. сказав: піду візьму Олю й підемо до купців, а Страт. каже: як ви так про дівчину кажете?* (М. Грушевський); *Учора приходив Шульг[ин] за переписаним і я оддав; а вже був почав думати: а що як не одержав листа та не прийде?* (М. Грушевський). Об'єктивно-модальне значення деліберативного компонента визначається так само, як об'єктивно-модальне значення

відповідних релятивних об'єктно-з'ясувальних висловлень, напр.: *У хвилини душевного занепаду і слабості думаю: нащо я так убиваюся за долею українського народу, чого оплакую його, чого боюся за його долю, кричу про його труднощі й страждання?* (О. Довженко) (об'єктивно-модальне значення реальності виражається семантичною структурою часткового диктального питання та формою дійсного способу дієслова-присудка); *І знову думка: скільки в нього дітей?* (Остап Вишня) (об'єктивно-модальне значення реальності виражається семантичною структурою часткового диктального питання та формою дійсного способу дієслова-присудка).

У безсполучникових об'єктно-з'ясувальних висловленнях з розповідною семантикою деліберативного компонента може експлікуватися епістемічна чи аксіологічна суб'єктивна модальність, напр.: *Коли президент Академії наук О.М. Несмеянов читав свою імпровізовану доповідь про “точки росту”, які лежать завжди “десь між”, по краях наук, я подумав: і в поезії ми знаєм дуже яскравий приклад – Маяковський* (О. Довженко) (епістемічна суб'єктивна модальність); *Освячують сей кретиничний акт невмируцим твердженням: коли стріляють гармати, музи мовчать* (О. Довженко) (епістемічна суб'єктивна модальність); *Вчора мені [була] неприємність велика – таки запросили за шафера Золотов[ерховникова]; особливо дядько мені досадив, сказав безапеляційно: якщо хочеш знати, так се моє бажання, прости Господи!* (М. Грушевський) (аксіологічна суб'єктивна модальність). Предикат модусу в об'єктно-з'ясувальних висловленнях такого типу виражаються словами зі значенням мовлення, міркування, пам'яті, емоціональної та раціональної оцінки, напр.: *Потім я подумав собі: та се ж прекрасно* (О. Довженко); *Одне можу вам сказати: напевно високе начальство до вас не приїде* (О. Довженко); *Згадати: В.Мовчан у тайзі* (О. Довженко); *Мені аж дивно – за цією думкою час так довго тягнеться, що сей тиждень здався мало не за місяць* (М. Грушевський). Деліберативний компонент безсполучникових об'єктно-з'ясувальних висловлень з розповідною семантикою може бути носієм об'єктивно-модальних значень реальності та ірреальності (можливості,

бажальності), засобами вираження якої є форми способу дієслів-присудків, структури “модальний модифікатор + інфінітив” і конструктивно-синтаксичні засоби, напр.: *Учора у Козловського сказав мені Самосуд: коли Москвін узнав про усунення мене з Сталінського преміального комітету, він сказав: “Як жаль. З комітету вийняли серце й душу”* (О. Довженко) (об’єктивно-модальне значення реальності виражається формою дійсного способу дієслова-присудка); *Одне можу сказати: ходив по своїй землі, дихав своїм повітрям так, щоб нікому не заважати, щоб нікому не псувати його дихання!* (Остап Вишня) (об’єктивно-модальне значення реальності виражається формою дійсного способу дієслів-присудків); *Горький сказав: талант – це робота* (Остап Вишня) (об’єктивно-модальне значення реальності виражається конструктивно-синтаксичними засобами); *Я слухав Микиту Сергійовича і думав: не міг я і ніколи не зможу нічого заподіяти шкідливого Сталіну, уже хоча б через те, що зобов’язаний йому своїм життям* (О. Довженко) (ірреальне об’єктивно-модальне значення можливості виражається структурою “модальний модифікатор + інфінітив”); *Провідна думка цієї поемки має бути така: в часи лихоліття не треб ховатися, а голосно кричати про правду, не боячися й смерті* (М. Драй-Хмара) (ірреальне об’єктивно-модальне значення необхідності виражається структурою ‘модальний модифікатор + інфінітив’).

Систематизація й узагальнення особливостей вираження суб’єктивного та об’єктивного модальних значень у безсполучникових об’єктно-з’ясувальних висловленнях дозволяють представити їх у таблиці:

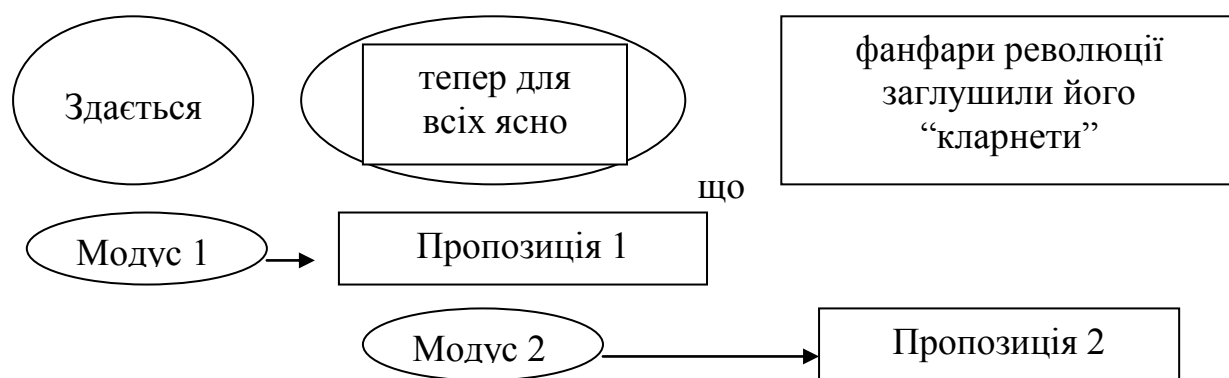

Вставні одиниці у структурі об'єктно-з'ясувального висловлення

Семантико-синтаксична і прагматична структури об'єктно-з'ясувальних висловлень із вираженими суб'єктивною й об'єктивною модальними площинами може ускладнюватися додатковими модальними значеннями й відтінками модальних значень, що реалізуються у вставних конструкціях, які можуть бути представлені в головній чи деліберативній частині висловлення.

Реалізація вставних одиниць у головному компоненті об'єктно-з'ясувального висловлення має ряд закономірностей. Для таких конструкцій характерним є вживання вставних одиниць з епістемічним суб'єктивно-модальним значенням у головній частині висловлень з предикати модусу епістемічної семантики, причому модально-прагматична структура таких висловлень має ступінчасту будову: суб'єктивно-модальне значення вставної одиниці виражає ставлення суб'єкта мислення та мовлення до змісту головного компонента об'єктно-з'ясувального висловлення, а предикат модусу головної частини є носієм значення 'епістемічна оцінка суб'єктом модусу змісту пропозиції', тобто такі висловлення мають полімодусну та поліпропозиційну

структуру. Так, у висловленні *Тепер, здається, для всіх ясно, що фанфари революції заглушили його “кларнети”* (М. Драй-Хмара) вставна одиниця *здається* (модус 1) є носієм проблематичної епістемічної модальності й виражає ставлення безпосереднього автора висловлення до компонента *тепер для всіх ясно* (пропозиція 1). Головна частина об’єктно-з’ясувальних висловлень *тепер для всіх ясно* містить предикат модусу (модус 2) з епістемічним модальним значенням простої достовірності й відноситься до змісту деліберативного компонента висловлення (пропозиція 2) *фанфари революції заглушили його “кларнети”*. Схематично це можна зобразити так:

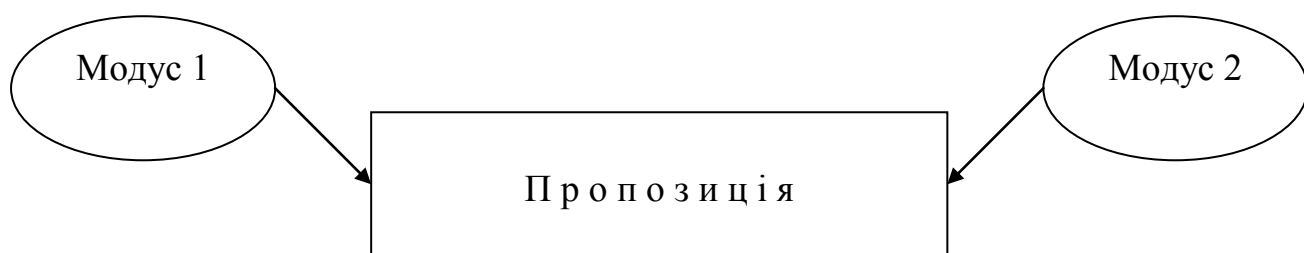

Типовою ознакою таких конструкцій є те, що суб’єкт модусу 1 і суб’єкт модусу 2 можуть збігатися чи не збігатися на рівні логіко-семантичної структури висловлення, напр.: *Звичайно* (суб’єкт модусу 1 елімінований), *я не думав, що мені доведеться займатися крадіжками* (О. Довженко) ($S_1 = S_2$); *Бо вона, нажаль* (суб’єкт модусу 1 елімінований), *і досі не розуміє, що є на світі народна, рідна мова* (Остап Вишня) ($S_1 \neq S_2$). У висловленнях такого типу можуть поєднуватися епістемічні й аксіологічні суб’єктивно-модальні значення, причому носієм епістемічної суб’єктивної модальності є найчастіше вставна одиниця, напр.: *Просто, може* (модус 1 – носій епістемічно-модального значення проблематичної достовірності), *мені боляче* (модус 2 – носій аксіологічно-модального значення емоційної оцінки), *що їх у нас нема?..* (Остап Вишня).

Неперформативні об’єктно-з’ясувальні висловлення з комунікативним модусом та вставною одиницею епістемічного суб’єктивно-модального

значення проблематичної або категоричної достовірності в цілому відповідають інваріантним моделям $E_{\text{пробл}3}$, $E_{\text{кат}2}$, напр.: *Горобців спитати – скажуть, напевно, що орел погано літав у куцах і коноплях* (О. Довженко); *Критики скажуть, звичайно, - вигадав автор конфлікт* (О. Довженко). Характер стосунків безпосереднього суб'єкта мислення й мовлення та суб'єкта комунікативного модусу – опозитивний.

Два модуси, виражені вставною одиницею та предикатом модусу пропозитивної установки, різної чи паралельної (уточнювальної) семантики можуть стосуватися однієї пропозиції, напр.: *Може* (епістемічний суб'єктивно-модальний проблематичний модус, виражений вставною одиницею), *ще хтось робив, як я* (пропозиція, яка має значення гіпотези), – *я не знаю* (епістемічний суб'єктивно-модальний модус незнання, виражений головною частиною складнопідрядного з'ясувального речення) (Остап Вишня). Схематично модель такого висловлення можна представити так:

“На вживання вставних модальних одиниць у підрядній частині з'ясувальних речень впливають, у будь-якому випадку, два чинники: А) характер засобів зв'язку, що вводять підрядну частину, та Б) лексичне значення опорного слова головного речення”¹. Вставні одиниці не вживаються в об'єктно-з'ясувальних висловленнях, частини яких поєднуються модально маркованими сполучниками (*ніби, щоб* тощо). У таких конструкціях використання вставних слів є надлишковим, так само, як і в релятивних висловленнях, у яких вживання

¹ Амосова В. Вводно-модальные единицы в составе сложноподчиненного предложения: Автореф. дис... канд. філол. Наук: 660 – русский язык / КГПИ им. В.В. Куйбышева. – Куйбышев, 1971. – С. 8.

сполучних слів, що “акцентують зв’язок названих у підрядному явищі з певним об’єктом, місцем, часом, причиною тощо, свідчить про те, що реальність самих цих фактів, так само як і зв’язок цього факту з його об’єктом, місцем, часом, причиною тощо, ні у кого сумнівів не викликає й тим більше не потребує додаткового уточнення”¹.

У висловленнях зі вставними одинцями у структурі деліберативного компонента найчастіше реалізуються різні суб’єктивно-модальні значення, надані одним модальним суб’єктом. Найтиповішим є поєднання в структурі об’єктно-з’ясувального висловлення епістемічного суб’єктивно-модального значення проблематичності (вираженого у вставній одиниці) й емоційно-оцінної аксіологічної суб’єктивної модальності (виражається предикатом модусу пропозиційної установки), напр.: *Як жаль* (аксіологічний емоційно-оцінний модус), *що, мабуть* (епістемічний модус проблематичності), *загинув у оточенні у Шостій армії Сергій Воскресенко* (О. Довженко); *І великий жаль* (аксіологічний емоційно-оцінний модус) *бере, що вже, мо* (епістемічний модус проблематичності), *й не народяться вони, не житимуть сотень літ, а лишаться як плани, а через три роки не буде ні одного мого фільму* (О. Довженко). Суб’єкт модусу пропозиційної установки та суб’єкт модусу, вираженого вставною одиницею, в таких об’єктно-з’ясувальних висловленнях, як правило, збігаються і можуть елімінуватися.

Суб’єктивно-модальне значення, виражене у вставній одиниці, може відноситись лише до частини змісту пропозиції, на відміну від суб’єктивно-модального значення, носієм якого є предикат модусу, напр.: *Почуваю* (предикат модусу з епістемічним суб’єктивно-модальним значенням достовірності характеризує зміст пропозиції), *що ми не тільки не доїдемо до Рязані сьогодні, а, мабуть* (модус, виражений вставною одиницею, характеризує подальшу частину пропозиції), *до Мічурінська не доїдемо* (О. Довженко).

---

¹ Там само.

В.В. Амосова, досліджуючи вплив семантики опорного слова на особливості вживання вставних одиниць із суб'єктивно-модальним значенням у структурі деліберативного компонента об'єктно-з'ясувального висловлення, називає слова, що зумовлюють вживання таких вставних одиниць. Зокрема, вона веде мову про лексеми із загальним значенням процесів мислення, пам'яті, емоційного стану, які “передбачають передачу в підрядній частині міркувань і висновків про щось”¹; це робить доречним вживання у структурі деліберативного компонента вставних одиниць типу *очевидно, вірогідно*, напр.: *Думаю, що півтора місяця, себто до половини серпня, ми будемо, очевидно, крутити веремію між Дінцем і Доном* (О. Довженко).

Є.Р. Іоанесян усі такі висловлення розподіляє на два типи², до першого з яких відносить конструкції з двома різними суб'єктами, напр.: *Коли б розказати нормальній живій людині, напевно, реготала б до упаду, а може* (модус 1 – носій епістемічної суб'єктивної модальності проблематичності, суб'єкт якого є безпосереднім автором висловлення), *й не повірила б* (модус 2 – носій епістемічної суб'єктивної модальності проблематичності, суб'єктом якого є третя особа, з погляду якої може надаватися епістемічна оцінка змісту пропозиції), *що се не вигадка зловредного сатирика* (О. Довженко). До другого типу належать висловлення “з двома епістемічним показниками”, у яких “мовець (автор) “роздвоюється”, виступаючи разом і об'єктом опису (діючою особою), і суб'єктом. Як суб'єкт опису він може повідомити нам про якийсь свій минулий епістемічний стан, ідентифікуючи його або як страх, або як сподівання, або як підозру тощо. Разом з тим він може повідомити нам також, що цей стан був у його голові вербалізований – в такому випадку він може використовувати показники достовірності”³, напр.: *Досадно* (аксіологічний емоційно-оцінний модус) – *за вчора я, здається* (епістемічний модус проблематичної

---

¹ Там само. – С. 9.

² Иоанесян Е.Р. Проблемы эпистемического согласования // Логический анализ языка. Проблемы интенциональных и прагматических контекстов: Сб. науч. тр. / Ан СССР. Ин-т языкознания; Отв. ред. Н.Д.Арутюнова. – М.: Наука, 1989. – С. 117 – 120.

³ Там само. – С. 120.

достовірності), *образив Леоніда [Добровольського], й він не приходить* (М. Грушевський).

Отже, дослідження особливостей уживання вставних одиниць в об'єктно-з'ясувальних висловленнях дозволяє вести мову про ускладнення структури таких висловлень на семантико-синтаксичному та прагматичному рівнях і стратифікацію, уточнення чи поєднання різних суб'єктивно-модальних значень.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл. – М.: Наука, 1976. – 383 с.
2. Белошапкина В.А. О модальности сложного предложения // Русский язык. Сб. трудов. – М.: Изд-во ГПИ им. В.И.Ленина, 1975. – С. 44 – 52.
3. Берегова Т.М. Сложноподчинённые предложения с изъяснительно-объектными отношениями в русском литературном языке XVIII века: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.01 / МГПИ. – М., 1982. – 16 с.
4. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
5. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.П. Граматика української мови. – К.: Рад.шк., 1982. – 208 с.
6. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення. – К.: Наукова думка, 1983. – 218 с.
7. Гулыга Е.В. Модальность сложноподчиненного предложения // Уч. зап. МГПИ. – 1959. – Т.141. – Вып. 1. – С. 28 – 37.
8. Гулыга Е.В., Шендельс Е.И. Теория сложноподчиненного предложения в современном немецком языке. – М.: Высш. шк., 1971. – 206 с.
9. Кодухов В.И. Вопросы истории и теории сложноподчинённого предложения // Уч. зап. ЛГПИ: Проблемы русского языкознания. – Л.: Лениздат, 1968. – № 281. – С. 5 – 95.
10. Кодухов В.И. Объектные отношения в сложноподчинённом предложении // Уч. зап. ЛГПИ: Проблемы русского языкознания. – Л.: Лениздат, 1968. – № 281. – С. 190 – 298.
11. Комм Я.Б. Сложноподчинённые предложения изъяснительного типа, выражающие в главной части модальное значение, и их пропозициональные

- эквиваленты // Способы выражения субъективных смыслов и синтаксические связи в сложном предложении. – Душанбе: ТГУ, 1984. – С. 27 – 32.
12. Крючков С.Е., Максимов Л.Ю. Современный русский язык . Синтаксис сложного предложения. Учебное пособие для пед. ин-тов. – М.: Просвещение, 1969. – 189 с.
  13. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навчальний посібник. – К.: Вища шк., 1994.
  14. Филипповская И.А. Модальность предложения: Учеб. пособие по спецкурсу. – Душанбе: ТГУ, 1978. – 51 с.

Додаткова

1. Авганова-Шадрина Н.А. Дистрибутивные особенности предикатов с оценочным значением в английском языке // Типология конструкций с предикатными актантами. – Л.: Наука, 1985.– С. 207 – 209.
2. Аветисян С.А. Лексико-семантическая и грамматическая структура сложных предложений с союзом «чтобы», реализующих ирреально-гипотетическую модальность высказывания // Русский язык: Вопросы теории и методики.– Ереван: Изд-во Ереван. ун-та, 1976. – С. 96 –114.
3. Амосова В. Вводно-модальные единицы в составе сложноподчиненного предложения: Автореф. дис... канд. філол. Наук: 660 – русский язык / КГПИ им. В.В. Куйбышева. – Куйбышев, 1971. – 25 с.
4. Бабайцева В.В., Максимов Л.Ю. Современный русский язык: Синтаксис. Пунктуация. – М.: Просвещение, 1981. – Ч.3. – 256 с.
5. Беличова-Кржижкова Е.О. О модальности предложения в русском языке // Актуальные проблемы русского синтаксиса. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – С. 49 – 77.
6. Белошапкина В.А. Грамматическая природа сложного предложения // Проблемы современной лингвистики. – М.: Изд-во моск. ун-та, 1968. – С. 138 – 152.
7. Валеева У.К. Структурно-семантическая и коммуникативная характеристика бессоюзного изъяснительного предложения // Актуальные проблемы синтаксиса современного русского языка. – Алма-Ата: Изд-во Казах. пед. ин-та, 1985. – С. 12 – 18.
8. Васильев Л.М. Семантика русского глагола: Учеб. пособие для слушателей фак. повышения квалификации. – М.: Высш.шк., 1981. – 184 с.

9. Верниковская Н.С. Изъяснительные конструкции и аспекты их изучения // Вестник Московского университета. Серия 10. Филология. – 1975. – № 5. – С. 56 – 63.
10. Виноградов В.В. О категории модальности и модальных словах в русском языке // Избранные труды: Исследования по русской грамматике. – М.: Наука, 1975. – С. 53 – 87.
11. Доценко О.Л. Сполучники у системі засобів вираження модальності деліберативного компонента об'єктно-з'ясувальних висловлень // Система і структура східнослов'янських мов: Зб. наук. праць – К.: Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова, 2000. – С. 9 – 16.
12. Доценко О.Л. Особливості вираження модальності у складних з'ясувальних конструкціях // Проблеми граматики і лексикології української мови. – К., 2001. – С. 129 – 136.
13. Каримова Р.А. К вопросу о сложноподчиненном предложении с придаточными изъяснительными при главных частях с оценочными значениями // Синтаксис и интонация. – Уфа: Изд-во Башкирского пед. ин-та, 1973. – Вып. 2. – С. 75 – 83.
14. Кобозева И.М. Отрицание в предложениях с предикатами восприятия, мнения и знания // Логический анализ языка. Проблемы интенциональных и прагматических контекстов: Сб. научн. тр. / АН СССР. Ин-т языковедения; Отв. ред. Н.Д.Арутюнова. – М.: Наука, 1989. – С. 82 – 98.
15. Кострица С.Я. Изъяснительные отношения в сложных предложениях в русском и белорусском языках: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.01; 10.02.02 / Белорус. Ун-т им. В.И.Ленина. – Минск, 1992. – 20 с.
16. Красных В. Сложноподчинённые изъяснительные предложения в современном русском языке: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.660 / МГПИ. – М., 1971. – 27 с.
17. Кубик М. Изъяснительные конструкции и способы их порождения // Проблемы современной лингвистики. – Прага: Изд-во Universita Karlova, 1967. – С. 79 – 117.
18. Леута О.І. Валентнісно-інтенційні характеристики як основа сполучуваності дієслів у складі синтаксичних структур // Проблеми граматики і лексикології української мови: Зб. наук. праць / НПУ ім. М.П. Драгоманова. – К.: Правда Ярославичів, 1998. – С. 25 – 32.
19. Максимов Л.Ю. Изъяснительный тип и бессоюзные конструкции // Уч. зап. МГПИ. – 1971. – Т. 423. – С. 233 – 254.

20. Мельничук О.С. Про природу складнопідрядних речень та принципи їх класифікації // Українська мова в школі. – 1953. – № 2. – С. 25 - 36.
21. Месеняшина Л.А. Сложноподчиненные предложения с придаточным изъяснительным в русском языке: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.01 / АН СССР, Ин-т русского языка. – М., 1983. – 24 с.
22. Падучева Е.В. Выводима ли способность подчинять косвенный вопрос из семантики слова? // Логический анализ языка. Знание и мнение: Сб. науч. тр. / АН СССР. Ин-т языкознания; Отв. ред. Н.Д. Арутюнова. – М.: Наука, 1988. – Вып. I. – С. 33 – 46.
23. Падучева Е.В. Высказывание и его соотнесенность с действительностью (референциальные аспекты семантики местоимения). – М.: Наука, 1985. – 272 с.
24. Просёлкова М.Е. Изъяснительно-относительные сложноподчиненные предложения, не имеющие косвенно-вопросительного значения // Уч. зап. МГПИ. Совр. русский язык. – М., 1970. – № 332. – С. 261 – 278.
25. Распопов И.П. К вопросу о частицах в современном русском языке (частица ли) // Русский язык в школе. – 1955. – № 6. – С. 17 – 19.
26. Сергеева Н.Н. О понятии и типологии изъяснительных конструкций // Подчинение в полипредикативных конструкциях. – Новосибирск: Наука, 1980. – С. 235 – 249.
27. Сколкова А.М. О модально-экспрессивных значениях и модально-эмоциональных оттенках в неместоименных общевопросительных предложениях // Вопросы грамматического строя современного русского языка. – М.: МГПИ, 1972. – С. 191 – 208.
28. Тарланов З.К. О синтаксических границах сложных предложений в русском языке: к спорам вокруг известного // Вопросы языкознания. – 1995. – № 2. – С. 83 – 90.
29. Тищенко Л.Т. Семантико-синтаксичне поле з'ясувальності в сучасній російській мові: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / УДПУ ім. М.П.Драгоманова. – К., 1994. – 21с.
30. Чумаков Г.М. Синтаксис конструкций с чужой речью. – К.: Вища шк., 1975. – 220 с.

Запитання й завдання для самоконтролю

1. Назвіть функціонально-структурні ознаки, типові для складних об'єктно-з'ясувальних конструкцій різних типів.

2. На які типи поділяються об'єктно-з'ясувальні висловлення за особливостями суб'єктно-об'єктної реалізації валентнісних характеристик з'ясувальних слів?
3. Назвіть елементи структури модусу. Охарактеризуйте їх.
4. Що є основним критерієм визначення суб'єктивно-модального значення об'єктно-з'ясувального висловлення?
5. Назвіть семантичні типи предикатів модусу. Проілюструйте їх прикладами.
6. Слова якої семантики не можуть бути носіями суб'єктивно-модального значення, виконуючи при цьому функцію опорних слів об'єктно-з'ясувальних висловлень?
7. Предикати модусу якої семантики є носіями епістемічного, аксіологічного та волітивного значень суб'єктивної модальності?
8. Що таке пропозиція висловлення? Як вона співвідноситься з диктумом?
9. Наведіть приклади об'єктно-з'ясувальних висловлень з модально нейтральними та модально маркованими сполучниками.
10. Опорні слова якої семантики сигналізують про реальну модальність деліберативного компонента об'єктно-з'ясувального висловлення?
11. Як засоби зв'язку головного та деліберативного компонентів об'єктно-з'ясувального висловлення пов'язані з об'єктивно-модальним і суб'єктивно-модальним значеннями висловлення?
12. Охарактеризуйте особливості вираження об'єктивно-модальних і суб'єктивно-модальних значень у безсполучникових об'єктно-з'ясувальних висловленнях.
13. Визначте особливості модально-предикативної структури об'єктно-з'ясувального висловлення *Тепер, здається, для всіх ясно, що фанфари революції заглушили його "кларнети"* (М. Драй-Хмара).
14. Які чинники впливають на вживання вставних модальних одиниць у підрядній частині об'єктно- з'ясувальних висловлень?

РОЗДІЛ VI

СЕМАНТИКО-ПРАГМАТИЧНА СТРУКТУРА ЕКСПЛІЦИТНИХ ВИСЛОВЛЕНЬ

Модально-прагматична специфіка об'єктно-з'ясувальних висловлень передбачає їх двобічну спрямованість: з одного боку, в таких висловленнях реалізуються суб'єктивні оцінки, ставлення, відношення суб'єкта мислення і мовлення (модального суб'єкта) до фактів дійсності, з другого – не можна не враховувати віднесеність висловлення до певного адресата, тобто іллокутивну силу висловлення. Цей другий аспект модально-прагматичної структури експліцитного висловлення є обов'язковим у дослідженні особливостей вираження суб'єктивно-модальних значень. Зокрема, епістемічні та раціонально-оцінні аксіологічні суб'єктивно-модальні значення не вимагають обов'язкової присутності у структурі висловлення вказівки на адресата, який повинен відреагувати на певний стимул, внесений у висловлення модальним суб'єктом. Часто такі суб'єктивно-модальні значення експлікуються в конструкціях, що оформлюють внутрішні роздуми модального суб'єкта щодо навколишньої дійсності та свого місця у цій дійсності. Н.Д. Арутюнова в дослідженнях окресленої проблеми, зазначає, що “ментальний зміст (судження, пропозиція) не є адресованим, хоча й повідомляється співрозмовнику. Адресований мовленнєвий акт та його представник – дієслово мовлення: *Кажу тобі, що думаю, що це брехня*. Дієслова думки не мають валентності на адресатного актанта”¹. Тому епістемічна й аксіологічна суб'єктивні модальності часто виражаються в експліцитних висловленнях, типових як для полілогів та діалогів, так і для монологічного мовлення. Специфіка волітивних, особливо волюнтативних, суб'єктивно-модальних значень зумовлює необхідність по-

---

¹ Арутюнова Н.Д. «Полагать» и «видеть» (к проблеме смешанных пропозиционных установок) // Логический анализ языка. Проблемы интенциональных и прагматических контекстов: Сб. науч. тр. / Ан СССР. Ин-т языкознания; Отв. ред. Н.Д.Арутюнова. – М.: Наука, 1989. – С. 9 – 10.

будови відповідних контекстів за схемою “стимул – реакція”, тобто такі висловлення передбачають обов’язковість участі в мовленнєвому акті адресата, який повинен виконати дії, описані у пропозиції (тобто привести у відповідність з реальністю відношення між суб’єктом та предикатом пропозиції). Тому типовою є реалізація волітивних суб’єктивно-модальних значень в імпліцитних висловленнях, основні семантичні й іллокутивна акценти яких спрямовані на вираження ірреально-модальних значень необхідності та оптативності.

Окрім того, всі модуси – носії суб’єктивно-модальних значень – є раціонально зумовленими, оскільки пропозиції, які вони вводять до структури експліцитного висловлення, є “продуктом розуму”, отже, еталонна пропозитивна установка належить до раціональної сфери¹. У всі інші суб’єктивно-модальні структури раціональні категорії проникають, зумовлюючи присутність ментальних компонентів у семантиці аксіологічних, зокрема й емоційно-оцінних, і волітивних модусів.

Отже, превалювання або присутність раціонального компонента у семантиці всіх модусів, що є носіями суб’єктивно-модальних значень об’єктно-з’ясувальних висловлень, дозволяє вести мову про необхідність співвіднесення цих структур з логічними модальними судженнями, і проводити дослідження їх семантико-прагматичних та синтактичних особливостей з урахуванням не лише результатів аналізу конкретного мовного матеріалу й вивчення семантичного, прагматичного та синтактичного аспектів експліцитного висловлення, а й структури модального судження, що реалізується в об’єктно-з’ясувальному висловленні.

Об’єктно-з’ясувальні висловлення з експлікованою суб’єктивною епістемічною модальністю

Зв’язок між суб’єктом і предикатом пропозиції може зазнавати з боку модального суб’єкта раціональної оцінки, суть якої полягає у визначенні

---

¹ Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. – М.: Наука, 1988. – С. 7.

ступеня достовірності змісту пропозиції. Проте “важливо підкреслити, що йдеться в такому випадку не про істинність / хибність як відповідність чи невідповідність об’єктивному стану речей, а про суб’єктивне ставлення мовця до цієї властивості інформації – його впевненості / невпевненості у достовірності висловлюваного”¹. Епістемічне значення, як уже зазначалося, є еталонним щодо аксіологічного (особливо емоційно-оцінного) й волітивного щодо віднесеності конкретних суб’єктивно-модальних значень до раціональної сфери. Отже, об’єктно-з’ясувальні висловлення з експлікованою епістемічною модальністю найбезпосередніше відтворюють зміст і структуру суб’єктивно-модальних суджень, а це має безпосередній вплив на структуру експліцитного епістемічно-модального висловлення.

Епістемічна суб’єктивна модальність являє собою другий модальний рівень експліцитного висловлення, що, нашаровуючись на об’єктивно-модальне значення пропозиції, модифікуючи й увиразнюючи його, найчастіше реалізується у головній частині конструкції і втрачає власну об’єктивну модальність, стаючи носієм оцінки модальним суб’єктом ступеня достовірності, пізнаності / непізнаності змісту об’єктивного компонента висловлення в цілому чи певного його компонента². Наприклад, в об’єктно-з’ясувальному висловленні *Я глибоко переконаний, що німці одружуються з нашими дівчатами згідно таємного наказу: убивати ворожих солдат і забрати в подружжя ворожих жінок* (О. Довженко) носієм основного змісту висловлення є пропозиція, реалізована у деліберативній частині конструкції, а її об’єктивно-модальне значення реальності є першим модальним рівнем висловлення. Носієм другого модального рівня (епістемічного суб’єктивно-модального значення категоричної достовірності) є модус – суб’єкт і предикат пропозиційної установки, – який

---

¹ Шмелёва Т.В. Смысловая организация предложения и проблема модальности // Актуальные проблемы русского синтаксиса. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – С. 89.

² Островская А.И. Уровни модальности в сложноподчиненном предложении с постпозитивным придаточным на материале научной речи // Функциональный анализ грамматических категорий и единиц. – Л., 1976. – С. 120 – 121; Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность. – Л.: Наука, 1990. – С. 158.

реалізується в головній частині складнопідрядного речення й не має власного об'єктивно-модального значення.

Отже, в основі епістемічної модальності лежить раціональна “оцінка мовцем повноти своїх знань відносно того, якою мірою пропозиція відповідає дійсності”, а компонентами структури епістемічно-модальної ситуації є модальний суб'єкт (суб'єкт епістемічної оцінки), об'єкт оцінки (пропозиція) та підстави епістемічної оцінки (інформація, якою володіє модальний суб'єкт)¹. Однак таку структуру можна вважати інваріантною, тобто не ускладненою різноманітними додатковими компонентами, зокрема презумпціями суб'єкта мовлення й модального суб'єкта, і модель її може бути описана так: “1) у свідомості Х-а “присутнє” судження, знання, 2) причому, воно сформоване Х-ом чи саме сформувалось у його свідомості і 3) воно не актуалізується постійно”². І.Б. Шатуновський, визнаючи, що “епістемічні дієслова (*знати, думати / вважати / гадати, вірити* тощо) описують одну й ту ж саму ситуацію”³, називає презумпції мовця і модального суб'єкта епістемічної оцінки. Зокрема, він звертає увагу на те, що за умови вираження предиката модусу дієсловами у формі минулого часу суб'єкт мовлення (S_k) та модальний суб'єкт (S_{mod}) розрізняються (S_{mod} виконує дію в минулому, а S_k в теперішньому), напр.: *В четверг спало міні на думку написати в Свободу, довгенько вагався, чи з лиця міні з'являтися у такому виданню, потім постановив, що можна* (М. Грушевський); *Або може через те, що був певний, що зоставлять?* (М. Грушевський); *Я чомусь був певен, що буде моя перемога* (М. Драй-Хмара).

Доречним у дослідженні модальних площин об'єктно-з'ясувальних висловлень, особливо реалізації епістемічних суб'єктивно-модальних значень, є врахування параметра причетність / непричетність модального суб'єкта до

---

¹ Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность. – Л.: Наука, 1990. – С. 158 – 164.

² Семантические типы предикатов. – М.: Наука, 1982. – С. 137.

³ Шатуновский И.Б. Эпистемические глаголы: коммуникативная перспектива, презумпция, прагматика // Логический анализ языка. Знание и мнение: Сб. науч. тр. / Ан СССР. Ин-т языкознания; Отв. ред. Н.Д.Арутюнова. – М.: Наука, 1988. – Вып. I. – С. 18.

змісту повідомлення, який був досліджений Я.Б. Комм¹. Позиція причетності / непричетності розглядається як основне джерело розрізнення ступенів достовірності епістемічної модальності, знання та пізнання дійсності. Під причетністю розуміється позиція мовця, в якій він забезпечується знанням пропозиції, що не має для мовця характеру вірогідності. У ситуаціях непричетності мовець забезпечується інформацією лише для припущення, гадки про достовірність імовірної пропозиції².

Серед ситуацій причетності Я.Б. Комм виділяє такі:

1) ситуації безпосереднього сприймання мовцем, мотивовані тим, що він займає позицію суб'єкта прямого контакту, напр.: *...Вчора побачив я, що в мене на висках волосся сивіє – не з меду!..* (М. Грушевський); *Я бачу, що в нього гроші, реквізит, піротехніка* (О. Довженко). Висловлення такого типу відповідають інваріантній моделі E_{дост2};

2) ситуації, що характеризують явища, які суб'єкт безпосередньо відчуває, напр.: *Ввечері читаючи, помітив, що в мене нема пам'яті ані чого* (М. Грушевський); *Я почуваю, що діється велике нечесне діло, нечесна і жорстока гра* (О. Довженко). Висловлення такого типу відповідають інваріантним моделям E_{дост1}, E_{дост2};

3) каузальні ситуації, напр.: *Вертався сьогодні з вечерні дуже втомлений і думаю, що не тра силувати благочестя, щоб не заглушити, тра бути обережним і шанобливим* (М. Грушевський); *Але сьогодні думаю, що час малий і що не можна вимагати [від себе] вище сили* (М. Грушевський); *Сьогодні міркував за говіння; вже з'явилась думка (як то в мене бува – от мовляв злякаю), щоб іти сьогодні вранці до церкви, щоб причинити до говіння* (М. Грушевський). Висловлення такого типу відповідають інваріантним моделям E_{пробл};

4) ситуації причетності до джерела інформації, напр.: *Вчора прочитав, що вмер Ніл Попов, дуже се мене вразило, - так нагло; й се мені неприємно*

¹ Комм Я.Б. Функционирование высказываний с эксплицитным модусом мнения: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.02 / Тадж. ГТУ. – Душанбе, 1990. – 15 с.

² Там само. – С. 4.

(М. Грушевський); *Учора взнав од перебіжчика Крижанівського, що там на Україні, читають мого листа з сльозами на очах, плачуть од радості, що подав надію* (О. Довженко). Висловлення такого типу відповідають інваріантній моделі $E_{\text{дост}7}$.

Епістемічний суб'єктивно-модальний статус об'єктно-з'ясувальних висловлень, які репрезентують ситуації непричетності, визначається як такий, що має значення проблематичної достовірності, а висловлення відповідають інваріантним моделям $E_{\text{пробл}1}$, $E_{\text{пробл}2}$, напр.: *Мені здається, що жоден читач не читає мене, ненавидить і недовіряє мені в великі часи Вітчизняної війни* (О. Довженко); *...Але все таки я дуже не певний, щоб вона була за мною щаслива – і враз тяжко зріктися її* (М. Грушевський); *Потім заходив був унів[ерситет] і бачив там П.В. Голуб[овського] - я привітався до єго трохи жваво, а він не так то – міні здалося (се ще давно міні здавалося), що він ображається моїм поважінням; треба бути обережнішим* (М. Грушевський); *Попрощались дуже щиро й приязно, а то міні здавалося, що ніби щось має на мене* (М. Грушевський); *Я сказав, що вагаюся – чи зостатися при унів[ерситеті]; він сказав, що се було [би] преступленіє, коли б я одказався...* (М. Грушевський).

З поняттями причетність / непричетність мовця до змісту повідомлення безпосередньо пов'язана характеристика типів інформації, яка є об'єктом епістемічної оцінки і не може бути тотожною поняттю “пропозиція”, а є часто семантично ширшою, тобто є пресупозицією, вихідним знанням ситуації, що дозволяє формулювати об'єктно-з'ясувальні висловлення. Автори “Теорії функціональної граматики”, досліджуючи поле достовірності, визначають три типи такої інформації, кожен з яких відповідає певному епістемічному суб'єктивно-модальному значенню¹:

1) безпосередня інформація, яка базується на чуттєвому сприйманні, набутому досвіді чи отриманих знаннях і реалізується у висловленнях з епістемічним значеннями простої чи категоричної достовірності, напр.: *Я певний*

---

¹ Теорія функціональної граматики: Темпоральність. Модальність. – Л.: Наука, 1990. – С. 163.

в тім, що отсей наступ це є передсмертні конвульсії германців, що вони отсе зробили останні зусилля, які не дадуть ніяких результатів, як і наступ на Амвон, і скоро їм вже кришка, скоро американо-англо-фрацузи розіб'ють їх, тоді вони й з України мусять забиратись (Є. Чикаленко); Не підлягає ніякому сумніву, що в перший рік війни, коли ми одкотилися бог зна куди, на окупованій території люде не вірили в наше переможне повернення, не могли вірити (О. Довженко); Я зрозумів, проте, по тону, яким зі мною говорилося, що Сталін обурений мною, а за ним і Хрущов, що вони по невмінню прощати ніколи мені не забудуть помилок “України в огні”, примислюючи до них таємну мою ворожість до політики партії і що в моєму житті почнуться сумні і невеселі зміни (О. Довженко);

2) опосередкована інформація, яка не дає підстав для визначення епістемічного суб'єктивно-модального значення об'єктно-з'ясувального висловлення як достовірного, але дозволяє модальному суб'єктові зробити пропозицію об'єктом епістемічної оцінки. Такі конструкції набувають суб'єктивно-модального значення проблематичності, напр.: *А я гадаю, що коли німці примушені будуть вийти з України, то їх союзниця Австрія повинна буде рятувати себе од розділу, тоді вже нами розпоряджатимуться англо-французи з росіянами, які знищать все, що нагадує Україну, тоді й школи не буде української, тоді й за розмову українську каратимуть, як колись поляків, тоді, напевне, й переселятимуть, перетасують, пермішають українське населення з великим руським, як це зробили англічани в Ірландії (Є. Чикаленко); Мені щось здається, що я довго не проживу і кращої частини людського життя, від п'ятдесяти до шістдесяти років, як каже Анатоль Франс, мені, певно, не прожити (О. Довженко); Від усього поруйнованого серця бажаю кожному з вас зробити багато більш за мене і, склавши колись у прекрасному майбутньому трудові свої руки, не будучи ніким ні перебільшеним, ні засудженим, ні заплямованим і зневаженим, оглядаючи шлях свій і рідні народні “лани широкополі”, засіяні невмирущими словами з душами чистими, не спустошеними брехнею, взаємною ненавистю, жадністю, жорстокістю,*

кар'єризмом, зітхнути легко, тихо і щасливо і втішатись думкою, яка не судилась мені, що мріяв усе життя про творення добра: благословен труд, і день, і дом (О. Довженко). Аналіз інформації, що дає підстави для визначення конкретного типу проблематичної достовірності, дозволяє розрізнити значення гіпотетичності та невпевненості. Показником гіпотетичної проблематичної епістемічної модальності є “ситуація, коли у мовця немає безпосередньої інформації про істинність відповідної пропозиції й він висловлює гіпотезу, засновану на логічному висновку чи інтуїтивній здогадці”¹, напр.: Можливо, що тяжке становисько духа з поводу М[арії] споводовало се (М. Грушевський); Можливо, що вони призначили Левка Царя старостою (О. Довженко). Часто доповнює таке обґрунтування визначення типу проблематичної епістемічної модальності контекст, причому найчастіше такий, що передує висловленню з експлікованою епістемічною модальністю, напр.: Боже поможи, не в тім, щоб медаль узяти – це хай твоя воля буде, а щоб не було рвенія, і завісті, і тщеславія й усього такого. Я не високо думаю тепер за себе. Може бути, що й не допишу до кінця, може й посрамлюся, це все може бути... (М. Грушевський). Проблематичне епістемічно-модальне значення невпевненості реалізується в об'єктно-з'ясувальних висловленнях за умови, “коли мовець володіє безпосередньою інформацією про стан справ, що його цікавлять, але він з певних причин не довіряє цій інформації”², напр.: Мені здається, що не можна плутати Мадонну, створену митцями, і суто релігійну Матір Божу (В. Симоненко); Тільки міні щось не певно, щоб то з холери (М. Грушевський);

3) основною рисою третього типу інформації, що є підставою для формулювання епістемічної оцінки пропозиції, на думку авторів “Теорії функціональної граматики”, є те, що суб'єктом оцінки стає не безпосередній автор висловлення, а “третя особа”. Однак аналіз таких висловлень вимагає визначення як пріоритетного не семантичного, а прагматичного аспекту

---

¹ Человеческий фактор в языке: коммуникация, модальность, дейксис / Арутюнова Н.Д., Булыгина Т.В., Красухин К.Г. и др. – М.: Наука, 1992. – С. 132.

² Там само.

висловлення, який дозволить дослідити такі конструкції як неперформативні поліпропозитивні. Деліберативний компонент висловлень стає об'єктом оцінки “третьої особи”, однак безпосередній автор об'єктно-з'ясувального висловлення так само оцінює і зміст пропозиції, вираженої у підрядній частині речення, і все висловлення в цілому. Часто така оцінка є імпліцитною, напр.: *У нього з дитинства було порочне серце, і він знав, що він не жилаць на світі, про що не один раз казав і матері* (О. Довженко); *Н.Н. знав, що він ніколи не любив людей* (О. Довженко); *Вони знали, що давно вже заслужили всякої кари, не те що бійки* (О. Довженко). Але в неперформативних об'єктно-з'ясувальних висловленнях описовими або метафоричними засобами може виражатися епістемічне суб'єктивно-модальне значення. Наприклад, у висловленні *Коли б наші письменники та не були столичними птицями, вони б знали* [вони не знають, а я знаю], *хто має око видіти, як гірко доводиться колгоспникові трудовий його героїзм, отой самий, що приносить славу писарям красномовних тирад* (О. Довженко) реалізоване епістемічне суб'єктивно-модальне значення достовірності.

Отже, дослідження особливостей інформації, що лежить в основі епістемічної оцінки модальним суб'єктом змісту повідомлення, є необхідною передумовою для визначення типу епістемічного суб'єктивно-модального значення.

Визначення епістемічного значення мотивується також “достатністю” / “недостатністю” пресупозиції, причому знання мотивується достатніми пресупозиціями, гадка / припущення / недостовірність – недостатніми пресупозиціями”¹. Цим зумовлюється можливість уживання модусу зі значенням “вважати-припускати” в об'єктно-з'ясувальних висловленнях з деліберативним компонентом питальної семантики, пор.: *Я тепер духом дужий, тільки мене турбує думка: чому, як думаю про чужий клопіт, діяльність найбільше літніх людей, зараз ворухиться думка: от мізерні, що з того клопоту, тієї праці?*

---

¹ Комм Я.Б. Функционирование высказываний с эксплицитным модусом мнения: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.02 / Тадж. ГТУ. – Душанбе, 1990. – С. 4.

(М. Грушевський) та *Я певен, що діяльність моя корисна, вона дає мені право на життя й користання з даров божих мира сего; й од безпосередньої заповоги людям по змозі, аби се було з доброї й радісної волі, без силування* (М. Грушевський). Окрім того, для формування епістемічного значення проблематичності типовою є ситуація роздумів, міркування, а для вираження значення достовірності – прийняття рішення, розуміння ситуації, напр.: *Метикував, чи добре єднатися з тими, що не однаково мислять, чи не треба за-раз же устати, але постановив, що колись християни вчилися в школах язиків і певне там тільки вчилися на користь собі і своїм, не встаючи, не спрягаючись* (М. Грушевський).

Обґрунтування виділення та окреслення меж конкретних епістемічних значень базується на визначенні епістемічної суб'єктивної модальності як типу модальної оцінки суб'єктом мовлення змісту повідомлення з погляду ступеня його відповідності дійсності й не може проводитися без урахування особливостей співвідношення суб'єктивної достатності (у дослідженні модальності синтаксичних конструкцій – прагматичної), об'єктивної достатності (екстралінгвістичної, логіко-філософської) і синтаксичної структури об'єктно-з'ясувального висловлення.

Беручи за основу оцінку модальним суб'єктом ступеня власної обізнаності у тому, чи відповідає дійсності зміст пропозиції, можна виділити такі види епістемічно-модальних значень:

1) категорична достовірність, яка характеризується високим ступенем впевненості модального суб'єкта у відповідності пропозиції дійсному стану речей. Пресупозиція, яка мотивує реалізацію модусу категоричної впевненості в об'єктно-з'ясувальних висловленнях, базується на безпосередніх спостереженнях, відчуттях мовця, його досвіді та набутих знаннях. Об'єктом оцінки може бути верифікована¹ чи неверифікована пропозиція. Епістемічне

---

¹ Верифікованою (верифікація (від лат. verus – істинний + facere – робити) – перевірка істинності) є пропозиція, істинність змісту якої можна встановити шляхом прямої або опосередкованої перевірки. У неверифікованих пропозиціях реалізуються судження про

модальне значення категоричної достовірності експлікується в об'єктно-з'ясувальних висловленнях шляхом уведення до їх структури предиката модусу, виражених лексемами з домінувальною семою 'впевненість', напр.: *За цей час я переконався, що мої зпокуси суть прояви ненормального психічного стану й їм не можна жодним чином піддаватися* (М. Грушевський); *Я певний, що нікому за це не влетіло, наче так і треба* (О. Довженко); *Ну, це Красицький далеко бере у пророкуваннях, а що германці, замість приятеля в українцях, придбають собі ворогів, то це правда* (Є. Чикаленко); *Не сумніваюся, що він цькуватиме мене з таким же запалом, як раніше вихваляв* (В. Симоненко);

2) достовірність як значення епістемічної суб'єктивної модальності характеризується нижчим ступенем переконаності модального суб'єкта в істинності змісту пропозиції. Пресупозиція може базуватися на: 1) безпосередніх спостереженнях, враженнях, досвіді, умовиводах модального суб'єкта чи 2) інформації, отриманій від певного джерела, яке є авторитетним для мовця. Якщо об'єктом епістемічної оцінки у висловленні є верифікована пропозиція, в семантиці предиката модусу домінує компонент 'знання', напр.: *Пишучи, я якось усоромився був своєї роботи, лічучи літери, а тепер знаю, що як буде погано, то й вражуся...* (М. Грушевський); *Вже як хочете знати – сама чесність обертається часом в порок, якщо вживати її помилково* (О. Довженко); *Ввечері згадав, що я вранці не помолився, щоб екзамени добре пішли, з сего ввечері була не мала турбація* (М. Грушевський); *Я пригадав, як ішли вони, як проносився цей ураган по Європі, як падали держави, культури, нації* (О. Довженко); *І я зрозумів, що вже одне лежання в цьому пеклі є героїзм, але те, що тримало вас там, де ніхто б не влезав і десяти хвилин, це було щось більше, це горда наша жертва, це прояв нашого великого невмирущого духу, це сила епохи, якщо хочете, хоча і не усвідомлена вами* (О. Довженко); *Мені стало ясно, що я спізнився, що доярка лягла зі своїми удоями на душу Леоніда Романовича надовго* (О. Довженко). В об'єктно-з'ясувальних висловленнях з

якості предметів, які не можуть бути зіставленими із певним загальновизнаним еталоном, факти чи події, що не можуть бути перевіреніми.

неверифікованою пропозицію реалізується модус, предикат якого виражається лексемами, у семантиці яких домінує компонентом семантики ‘віра’, напр.: *Вірю, що мені пощастить почути радісну осанну на честь його приходу* (В. Симоненко); *Я чомусь вірю, що він матиме великий практичний успіх* (О. Довженко);

3) невпевненість у істинності пропозиції виражається в конструкціях з експлікованим епістемічно-модальним значенням проблематичної достовірності. Залежно від типу пресупозиції, зокрема від того, чи модальний суб’єкт припускає ймовірність відомої йому інформації, відображеної у пропозиції, чи сумнівається у достовірності такої інформації, або ж він, не володіючи необхідною вихідною інформацією, будує власні припущення, варто розрізняти гіпотетичність і невпевненість як семантичні субкатегорії епістемічної модальності проблематичної достовірності. Засобами вираження таких модальних значень є модуси, предикати яких представлені лексемами, в семантиці яких присутні компоненти ‘гіпотетичність’ і ‘невпевненість’, напр.: *Думаю, що трохи побив свою спокусу праці – легше міні справляти праздники, більш люблю побожні книжки й усе таке, - “трохи”, бо суєта держить мене цупко-цупко!* (М. Грушевський); *І я гадаю, що всіма моїми стражданнями, всіма моїми серцями, і працями, і думками я маю право сказати всім моїм читачам, всім моїм товаришам по роботі: - Я люблю вас!* (Остап Вишня); *Вчора з церкви заходив трохи до В[о]в[ків] – мехлюдує дуже, нарікає, що не заходжу, й молода сказала, та навряд, щоб о то їй ходило* (М. Грушевський).

Відношення між такими епістемічно-модальними значеннями та суб’єктивними логіко-психологічними оцінками ступеня достовірності змісту пропозиції систематизовані в таблиці:

Типи епістемічної модальності		Суб'єктивні логіко-психологічні оцінки ступеня достовірності пропозиції з погляду модального суб'єкта	Інваріантні моделі
Категорична достовірність		Впевненість	$E_{кат}, E_{кат1}, E_{кат2}, E_{кат3}$
Достовірність		Знання	$E_{дост}, E_{дост1}, E_{дост2}, E_{дост3}, E_{дост4}, E_{дост5}, E_{дост6}, E_{дост7}, E_{дост8}, E_{дост9}, E_{дост10}$
		Віра	$E_{дост11}$
Проблематична достовірність	Гіпотетичність	Думка / гадка	$E_{пробл}$
		Припущення	$E_{пробл4}$
	Невпевненість	Сумнів	$E_{пробл}, E_{пробл2}, E_{пробл3}$

Заслугове на увагу аналіз співвідношення категорій об'єктивної та суб'єктивної достатності визначення ступеня достовірності пропозиції, на яке звертали увагу ще І. Кант, зазначаючи, що визнання чогось істинним відбувається “в нашому розумі” й може бути об'єктивно мотивованим¹, та Л. Вітгенштейн, який, досліджуючи цю проблему, констатував, що “я знаю, й м о в і р н о (виділено нами), описує стан речей, який гарантує те, що є пізнаним як факт. Постійно забувають, саме вираз “я гадав, що знав”. “Я знаю” часто означає: я маю правильні уявлення для с в о г о (виділено нами) переконання”². Отже, наші переконання не завжди відповідають об'єктивним параметрам істинності. Дослідження логічної семантики, що вивчає “відношення мовних знаків до їх значень, тобто до позначуваних ними об'єктів”³ і лінгвістичної прагматики дозволяють встановити певні закономірності співвідношення різних

¹ Кант І. Критика чистого розуму // Сочинения в 6-ти томах. – Т.3. – М.: Мысль, 1964. – С. 672.

² Вітгенштейн Л.О. О достоверности // Вопросы философии. – 1984. – № 8. – С. 148.

³ Хоменко І.В. Логіка – юристам.: Підручник. – К.: Четверта хвиля, 1998. – С. 346.

рівнів об'єктивної достовірності, яка конкретизується у поняттях 'хибно / вірогідно / істинно', та суб'єктивних переконань:

	Хибність	Імовірність	Істинність
Незнання		+	
Сумнів		+	
Припущення		+	
Думка		+	
Віра	+		[[+]]*
Знання	[[+]]		+
Впевненість	[+]		+

* Дужками позначається ступінь зменшення об'єктивної достатності визначення достовірності пропозиції.

Отже, досліджуючи лінгвістичну епістемічну модальність, варто враховувати суб'єктивний характер визначення достовірності інформації, викладеної у пропозитивній частині експліцитного висловлення, та ступінь об'єктивної достатності такої інформації. Це дає підстави для виділення таких типів епістемічних суб'єктивно-модальних значень: категорична достовірність (впевненість модального суб'єкта в істинності пропозиції, яка може відповідати об'єктивному стану речей, а може й суперечити йому), достовірність (знання – істинні чи хибні – того, що пропозиція є достовірною, та віра в її достовірність, яка не може бути емпірично доведеною, а отже, часто є об'єктивно хибною), проблематична достовірність, яка базується або на сумніві у достовірності отриманої від певного джерела інформації, або на припущенні щодо можливості існування певного стану речей і яка не може відповідати об'єктивним параметрам істинності чи хибності, а є об'єктивно ймовірною.

Основою ситуації, яка зумовлює формування об'єктно-з'ясувальних висловлень, що відповідають інваріантним моделям $E_{кат} = \text{'Я впевнений, що...'} , E_{кат1} = \text{'Я кажу, що [я впевнений], що...'} та $E_{кат2} = \text{'Я впевнений у$$

достовірності інформації певного джерела, що...’, з експлікованою епістемічною модальністю категоричної достовірності, найчастіше є глибока впевненість мовця у тому, що пропозиція абсолютно відповідає дійсності, причому мовленнєва ситуація чи контекст вимагають підкреслення, доведення або обґрунтування цієї впевненості, тому “особливістю висловлень зі значенням упевненості є високий ступінь їх прагматичної значущості”¹. Значення категоричної достовірності “спостерігається найчастіше в ситуаціях, коли мовець, скажімо, захищає власну або чужу думку, констатує факти, висловлює вдячність, жалкує з приводу чогось, звинувачує когось та ін.”². У текстах, де переважає монологічне мовлення, зокрема в текстах щоденників, типовим є опис ситуації, що призвела до виникнення необхідності формулювання висловлень із суб’єктивно-модальним значенням категоричної достовірності, напр.: *З Д[о]бр[овольським] ввечері балакали попередю за всякі пустоці, потім переїхали на загальні думки, Д[о]бр[овольський] казав за мій практицизм, я доводив, що практицизм міні не перешкоджає у ідеалізмі...* (М. Грушевський); *Ввечері був у Зл[отоверховникових] – вони дуже жалкували, почувши за міністерську резолюцію; так що я мав запевняти, що се ще не так велике лихо* (М. Грушевський).

Категорична впевненість у достовірності пропозиції виникає “на основі безпосереднього чуттєвого сприйняття, умовиводів або свідчень, отриманих з авторитетних джерел”³. Цим пояснюється можливість фіксації засобами мови процесу виникнення переконань модального суб’єкта в достовірності інформації, напр.: *І чим далі, тим все більше переконуюсь я, що 20 років кращого свого життя потратив я марно* (О. Довженко); *І з кожним днем я все більше переконуюсь, що батько був одним з найбільших мучеників, яких я знав* (О. Довженко); *Не знаю досі як бути; але в мене з’явилося пресвідчення, що я*

¹ Козловський В.В. Про прагматичну спрямованість суб’єктивно-оцінного аспекту модальності // Мовознавство. – 1991. – № 3. – С. 72.

² Там само.

³ Большакова Н.И. Языковое оформление модальных категорий на материале писем М. Цветаевой и Б. Пастернака: Дис... канд. филол. наук: 10.02.01 / КГПИ им. М.П. Драгоманова. – К., 1993. – С. 44.

неможний з сего погляду – боюся мати гроши, як боюся мати і вільний час, і що з сего погляду треба добувати собі вільної волі... (М. Грушевський).

Предикат модусу в об'єктно-з'ясувальних висловленнях з експлікованою епістемічною суб'єктивною модальністю категоричної достовірності, що відповідають інваріантній моделі $E_{\text{кат}} = \text{'Я впевнений, що...'}$, виражається лексемами, у семантиці яких присутній компонент 'впевненість у достовірності пропозиції' (*правда, певне, певний, впевнений, переконаний, не може бути тощо*), напр.: *Се погана в мене заводиться мода; хоч правда, що вночі зате голова стає така свіжа – любо!* (М. Грушевський); *Воно певне, що не зле щось, бо нема й жару, й трясці, й з лиця не переходить на тіло, проте, ж моя "сожженная совість" трясеться, і тепера за вечірній театр вагаюся* (М. Грушевський); *Після московської сповіді я був у тому переконанню, що не зв'язаний щодо грошей нічим* (М. Грушевський).

Об'єктно-з'ясувальні висловлення, що відповідають інваріантній моделі $E_{\text{кат}1}$, формуються в ситуаціях, коли модальний суб'єкт, будучи переконаним у достовірності змісту пропозиції, намагається вплинути на адресата, довести йому істинність своїх слів, напр.: *Я присягався, що такого випадку не пам'ятаю, що вона помиляється, або ж я справді не помітив її* (М. Драй-Хмара);

Впевненість як епістемічна оцінка ступеня достовірності пропозиції найчастіше пов'язана з фактами, в яких мовець досконало обізнаний, безпосереднім свідком яких він був або є. Тому типовим для пропозиції є об'єктивно-модальне значення реальності, засобом вираження якої найчастіше виступають дієслова у формі минулого чи теперішнього часу дійсного способу, напр.: *Звіти, пообідавши, пішов у Румянци[евський музей], а вернувшись застав лист з дому: неприємно, батько знову згадують за мої докори; правда, що я таки раз сієї зими не додержався, але то було на самоті, і я взагалі одсторонився од сего* (М. Грушевський); *Це ще раз переконує, що я не помиляюсь* (О. Довженко). Пропозитивний компонент об'єктно-з'ясувального висловлення з ірреально-модальним значенням часто може вступати в

синонімічні відношення з аналогічним компонентом реально-модального значення, пор.: *Я впевнений, що він не міг цього зробити* $\approx$ *Я впевнений, що він цього не зробив*; *Я впевнений, що він не зможе цього зробити* $\approx$ *Я впевнений, що він цього не зробить*. Нашарування суб'єктивно-модального значення категоричної достовірності на “об'єктивне модальне значення дійсності підсилює його за рахунок суб'єктивної оцінки дійсності”, зв'язку суб'єкта і предиката пропозиції¹.

Відсутність компонента ‘гіпотетичність’ у семантиці модусів категоричної достовірності зумовлює вживання сполучника *що* як засобу зв'язку компонентів таких об'єктно-з'ясувальних висловлень, напр.: *Хоч правда, що нема нічого над душою!* (М. Грушевський); *Певне, що не забула, хоч якби й забула, то я б не шкодував, якби се було [до] щастя* (М. Грушевський); *Аж поки не переконаюся, що таємниці немає* (О. Довженко). Сполучник *щоб* може вживатися в об'єктно-з'ясувальних висловленнях з експлікованою епістемічною модальністю категоричної достовірності лише за умови вираження модусу конструкціями типу *не може бути, неможливо*. Н.Д. Арутюнова, характеризуючи епістемічний модус істиннісної оцінки, зазначає, що модальні слова *неможливо, не може бути* вживаються у конструкціях, “коли йдеться про судження, що не підлягають верифікації”², напр.: *Бути не може, щоб ваше лихо сталося без чиеїсь злої руки* (О. Довженко).

Отже, умовами для експлікації епістемічного модального значення категоричної достовірності є мовленнєві ситуації чи контексти, які вимагають обґрунтування, підкреслення значущості для мовця ступеня впевненості в достовірності пропозиції, набір модусів з домінуютьною семою ‘впевненість у достовірності пропозиції’ та специфічних засобів реалізації цього типу епістемічної модальності в експліцитних висловленнях. Однак аналізоване

---

¹ Беляева Е.И. Функционально-семантические поля модальности в английском и русском языках. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1985. – С. 160.

² Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. – М.: Наука, 1988. – С. 123.

модальне значення пов'язане не з об'єктивною істинністю висловлення, а з суб'єктивним переконанням мовця у його достовірності.

Спектр понять, що характеризують знання як логіко-філософську категорію, є досить широким: від “філософської категорії для позначення упорядкованого в систему й підтвердженого практикою результату пізнання” до так званого “побутового” знання, яке оформлює епістемічний модус і є показником не безпосереднього науково обґрунтованого знання суб'єктом певних фактів дійсності, а ступеня достовірності інформації, якою володіє мовець. Це друге субкатегоріальне значення поняття знання є об'єктом дослідження епістемічної логіки та лінгвістики.

Об'єктно-з'ясувальні висловлення з експлікованим епістемічним суб'єктивно-модальним значенням достовірності, вираженим модусами знання, вживаються в ситуаціях, коли суб'єкт володіє інформацією про певний факт дійсності, ця інформація сформувалася 1) шляхом аналізу відповідних подій, явищ навколишньої дійсності, власних або сторонніх внутрішніх переживань та зовнішніх реакцій, 2) під впливом отриманої ззовні інформації, причому суб'єкт переконаний у достовірності інформації, викладеної у деліберативному компоненті об'єктно-з'ясувального висловлення, і хоче підтвердити цю достовірність. Висловлення простої достовірності відрізняються від висловлень із експлікованою категоричною достовірністю нижчим ступенем суб'єктивної переконаності суб'єкта мовлення у достовірності інформації та вищим рівнем її об'єктивної достовірності. Крім того, в основу ситуації знання, якими б предикати модусу вона не виражалася, покладене посилання на певне джерело (власні відчуття, сприймання, інтуїція, інформація, отримана із авторитетних джерел тощо), таким чином, у знань завжди “є джерело, але немає причин. У думки є причини, але немає джерела”¹. Цим висловлення з експлікованою модальністю достовірності відрізняються від висловлень з експлікованою епістемічною модальністю проблематичної достовірності.

---

¹ Апресян Ю.Д. Проблема фактивности: знать и его синонимы // Вопросы языкознания. – 1995. – № 4. – С. 46.

Пропозиція, яку вводять до структури об'єктно-з'ясувального висловлення модуси знання, характеризується верифікованістю. Пресупозиція базується найчастіше на безпосередній інформації, рідше – на інформації, отриманій від певного джерела, причому це джерело є досить авторитетним, а посилання на нього “може служити обґрунтуванням істинності пропозиції”¹.

Усі об'єктно-з'ясувальні висловлення з експлікованою епістемічною модальністю достовірності можуть відповідати одній з інваріантних моделей типу $E_{\text{дост}}$:

1. Моделі $E_{\text{дост}} = \text{‘Я знаю [отже, інформація достовірна], що...’}$ відповідають об'єктно-з'ясувальним висловленням, предикат модусу яких виражений дієсловом *знати* у формі теперішнього часу дійсного способу, напр.: *Я знаю, що я не вартий, що я скверний і нечистий, од тяжких мук останніх (я не знаю – чи вони – то моя вина, чи тільки послані з Твого дозволу?)* (М. Грушевський). Суб'єктивно-модальне значення достовірності нашаровується в таких висловленнях на об'єктивно-модальне значення реальності, підкреслюючи реальність зв'язку суб'єкта і предиката пропозиції. Варіантами конструкцій, що відповідають інваріантній моделі $E_{\text{дост}}$, є висловлення з модусом знання (носієм епістемічного модального значення достовірності), вираженим конструкціями типу ‘хіба я не знаю’, де значення заперечної частки *не* нівелюється нашаруванням на їх структуру значення питальної частки *хіба*, напр.: *Хіба я не знаю, що коли тут осядуть після війни німецькі завойовники, вони мене викинуть як ганчірку* (О. Довженко).

2. Епістемічне суб'єктивно-модальне значення достовірності може виражатися шляхом уведення до структури об'єктно-з'ясувальних висловлень, які відповідають інваріантній моделі $E_{\text{дост}1} = \text{‘Я відчуваю, [отже, я знаю, що є достовірною інформація], що...’}$, предикатів модусу із загальним значенням відчуття. Формулювання таких конструкцій пов'язане із ситуаціями “інтуїтивних здогадок”, внутрішніх відчуттів, яким модальний суб'єкт

---

¹ Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность. – Л.: Наука, 1990. – С. 16.

“довіряє”, а отже, може вважати інформацію, отриману таким чином, достовірною. Аналізуючи можливість синонімічних відношень предикатів модусу із загальними значеннями “знання” та “відчуття” в об’єктно-з’ясувальних висловленнях, М.О. Дмитровська зазначає, що причиною встановлення таких відношень є “специфіка людської психіки”, яка полягає в тому, що “мисленнєві процеси протікають підсвідомо, тому результати прийняття рішень можуть бути ніби позбавленими чіткої мотивації й обґрунтування і даватися суб’єктові у вигляді відчуттів”¹. Оскільки відчуття стосуються переважно плану майбутнього або теперішнього, предикат диктуму виражається найчастіше дієсловами у формі теперішнього чи майбутнього часу, а предикат модусу – у формі теперішнього часу, напр.: *Почуває душа моя, що в моєму житті почнуться нові сумні і тяжкі часи* (О. Довженко). Однак об’єктно-з’ясувальні висловлення з модусами достовірності, вираженими лексемами з таким значенням, можуть формуватися в контексті переповідання про минулі події та відчуття, напр.: *У відповіді я зразу відчув, що NN – це “ісключеніє”* (Остап Вишня); *Але я почував, що лежу не в ямочці. Я почував, брати мої, що лежу на земній кулі* (О. Довженко); *Я відчув, що даром про це заговорив* (О. Довженко). Відчуття можуть бути наслідком спостережень та умовиводів. У такому значенні вони найбезпосередніше пов’язані з предикатами результату мисленнєвої діяльності, а отже, абсолютно відповідають вимогам експлікації епістемічного суб’єктивно-модального значення достовірності, напр.: *З усього – з тону, з манери триматися, зі змісту промови і ще з чогось, не знаю, я відчув, що се є репрезентант демократичного світу, не мужиковствующого і не бюрократично-небожительствоющего, а звичайного людського світу* (О. Довженко).

3. Інваріантній моделі $E_{\text{дост}2}$ = ‘**Я сприймаю органами чуття, [отже, я знаю, що є достовірною інформація], що...**’ відповідають об’єктно-з’ясувальним висловленням з предикатом модусу, вираженим лексемами із

---

¹ Дмитровская М.А. Знание и достоверность // Прагматика и проблемы интенциональности: Сб. науч. тр. – М.: Ин-т языкознания АН СССР, 1988. – С. 177.

загальним значенням ‘сприймати органами чуття’¹ (*чути, почути, бачити, побачити, помічати, видно* тощо). Перцептивні лексеми можуть виконувати функцію предикатів модусу в об’єктно-з’ясувальних висловленнях за умови наявності у їх семантиці ментальної (епістемічної) семи, крім обов’язкової, властивої і не модусним формам, семи ‘сприймання органами чуття’.

Лексеми із загальним значенням ‘бачити’ у функції предиката модусу можуть бути носіями епістемічної суб’єктивної модальності достовірності та проблематичності, оскільки “переключаючись в епістемічний план, дієслово *бачити* може (іноді okazіонально) набувати різних, нечітко між собою диференційованих значень, полюси яких позначені знанням і думкою. У його семантичний діапазон входять значення припущення, сумніву, розуміння, висновку (*побачити* = зробити висновок), усвідомлення (*побачити* = усвідомити)”² тощо. Розрізнення значень епістемічної модальності в конструкціях з предикатом модусу “бачити” відбувається за умови врахування семантики пропозиції, співвідношення компонентів семантики предиката модусу та засобів зв’язку частин об’єктно-з’ясувального висловлення.

Епістемічне суб’єктивно-модальне значення достовірності експлікується в об’єктно-з’ясувальних висловленнях з *як*-підрядними, в яких “перцептивне значення поступово наближається до когнітивного: сприймання тягне за собою знання різного ступеня достовірності”³, напр.: *Ходжу в майстерню театральну, бачу, як актори мучаться, вибиваються на шлях, бачу, як Петрицький (на жаль, Лесь уже в могилі) їде вчитися до Москви, бачу, як Вериківський чогось шукає, - і ще одно бачу, що я мало мучусь, мало страждаю.*

---

¹ Виконувати функцію предиката модусу об’єктно-з’ясувальних висловлень можуть не всі перцептивні дієслова. Зокрема, значення пропозиційної установки не розвивається у таких дієслів як *слухати, дивитися, нюхати, дотикатися*. Воно виникає у дієслів результативної, “констатувальної” семантики (*чути, бачити, відчувати* тощо).

² Арутюнова Н.Д. «Полагать» и «видеть» (к проблеме смешанных пропозиционных установок) // Логический анализ языка. Проблемы интенциональных и прагматических контекстов: Сб. науч. тр. / Ан СССР. Ин-т языкознания; Отв. ред. Н.Д.Арутюнова. – М.: Наука, 1989. – С. 29

³ Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. – М.: Наука, 1988. – С. 119.

До об'єктно-з'ясувальних висловлень з експлікованою епістемічною модальністю достовірності належать висловлення, семантика предикатів модусу яких містить, крім перцептивного, ментальний компонент 'розуміти / зрозуміти'. Для таких конструкцій типовим є попередній контекст, який називає чи описує певні мисленнєві операції (спостереження, аналіз, роздуми тощо), які зумовлюють висновок, представлений у пропозиції, напр.: *Думав сьогодні піти в Лавру, але поміркувавши побачив, що ще дуже багато міні осталося роботи* (М. Грушевський); *Думки про грошові сумління втихомирились трохи; аналізуючи, бачу, що се такі ж лякання, як і всі мої формалистичні лякання, тільки примішується дуже здатний гля їх елемент – гроші, до яких я був завше скрупулозний, і питання про бідних, про милостиню, котру, поправді, я теоретично не міг завше розрішати* (М. Грушевський); *Прийшов лист од Рачинського, з котрого я побачив, що документи мої не так скоро прибудуть* (М. Грушевський); *...По обіді прийшли О[лександр] Як[ович] и Волод[имир] Ив[анович Самійленко], далі В[о]в[к], далі він один зостався, бачу, що тягнеця час – пішов з їм до їх, а туди надійшов В[олодимир] Б[оніфатійович], так і прогаявся до 12 [годин]* (М. Грушевський); *Зранку робив, але побачивши, що не скінчу, пішов ув универс[итет] та типогр[афію]* (М. Грушевський).

Епістемічна модальність достовірності може експлікуватися у релятивних об'єктно-з'ясувальних висловленнях, у яких предикат модусу, виражений лексевою *бачити*, вступає у синонімічні відношення з предикатами модусу зі значенням 'знати', напр.: *Ми ж самі бачимо (= знаємо), нащо його писати* (О. Довженко).

Предикати модусу можуть виражатися дієсловами зі значенням 'помічати' у формі минулого часу (в конструкціях з відповідним предикатами модусу, вираженим дієсловами у формі теперішнього часу, експлікується проблематична епістемічна модальність), причому в їх семантиці актуалізується перцептивний компонент, що зумовлює визначення епістемічного суб'єктивно-модального значення як достовірного, напр.: *Купуючи перед від'їздом у якогось єврея блокнот, я помітив, що на палубу прийшли Б-ки* (М. Драй-Хмара); *Тоді я*

нахилився до нього і, дивлячись в бездонну прозорість його очей, що ось-ось закриються навіки, помітив, що очі його вже бачать не нас, а щось інше, дивлячись кудись поза нас (О. Довженко); Тоді Гриша Нагнибіда подивився на нас своїми великими чистими очима, і ми помітили, що він відходить од нас (О. Довженко).

Отже, в об'єктно-з'ясувальних висловленнях з експлікованою суб'єктивною модальністю достовірності й предикатом модусу *бачити* реалізуються пропозиції, які мають або безпосередню перцептивну семантику, або виражають значення 'результат мисленнєвої діяльності' (розуміння, зрозуміння).

Предикати модусу із загальним значенням 'чути' можуть бути носіями епістемічних суб'єктивно-модальних значень достовірності та проблематичності. Усі конструкції з такими предикатами модусу можна розподілити на три типи:

1) об'єктно-з'ясувальні висловлення з предикатами модусу, у яких домінує не ментальний, а перцептивний компонент семантики, напр.: *По вечері колядували усі укупі, й у пекарні, коли виходив, то чув, що співали молитви* (М. Грушевський). У таких конструкціях зміст пропозиції є носієм безпосередньої інформації, а епістемічна модальність достовірності підкреслює її реальну об'єктивну модальність;

2) об'єктно-з'ясувальні висловлення з пропозицією, що містить непряму інформацію, у яких може експлікуватися епістемічне значення достовірності чи проблематичності. Суб'єктивно-модальне епістемічне значення достовірності експлікується у висловленнях з реалізованою валентністю предиката модусу на об'єкт, що позначає джерело інформації, за умови, що це джерело є авторитетним для модального суб'єкта, напр.: *Дуже міні приємно було почути од В[ер]з[илова], що він навернувся на вивчення етики й релігії християнської, й що єсть купка таких людей, що також обернулися до християнства* (М. Грушевський). Іноді вказівка на таке джерело може бути реалізованою в контексті, напр.: *Ввечері заходив до В[о]в[ків] – дуже було неприємно почути,*

що посварилися М.Е. [Карачевський] з Рябчинським (М. Грушевський). На відміну від конструкції з домінувальною перцептивною семою предиката модусу, в об'єктно-з'ясувальних висловленнях такого типу, поряд з ментальною, присутня не перцептивна сема ('сприймати органами слуху'), а сема 'отримання інформації'. За цією ознакою такі висловлення є близькими за семантичними і прагматичними ознаками до об'єктно-з'ясувальних висловлень, що відповідають інваріантній моделі $E_{\text{дост}3}$;

3) предикат модусу *чути* може мати значення 'відчуття', а не 'сприймання органами слуху'. Конструкції з таким предикатами модусу відповідають інваріантній моделі $E_{\text{дост}1}$, напр.: *Решту проседів дома – спасибі ніхто не перешкожав і я, поробивши над документ[альними] книжками своїми, почитавши Лінниченка, нарешті почув, що увіхожу знову в сферу наукову; тепер би тільки часу, часу, часу!..* (М. Грушевський); *Але чую, що побільшало в мене волі; токмо да не будет свобода ваша в вину плоти!..* (М. Грушевський). У наведених прикладах епістемічне суб'єктивно-модальне значення достовірності, нашаровуючись на об'єктивно-модальне значення реальності, акцентує і підсилює його.

Отже, умовами реалізації в об'єктно-з'ясувальних висловленнях з предикатами модусу в значенні 'чути' епістемічної суб'єктивної модальності достовірності є пропозиція, в змісті якої реалізується безпосередня інформація чи наявне посилання на авторитетне джерело інформації, отриманої від третьої особи. Додатковим показником достовірності є сполучник *що*, який, на відміну від сполучників *ніби*, *щоб*, підкреслює суб'єктивно-модальне значення достовірності.

Перцептивні модуси зі значеннями нюху, дотику та смаку можуть вживатися у функції предиката модусу об'єктно-з'ясувальних висловлень лише разом із дієсловом *відчувати*. Це робить такі конструкції громіздкими і малопродуктивними.

4. Об'єктно-з'ясувальні висловлення, що відповідають інваріантній моделі $E_{\text{дост}3}$ = 'Я дізнався, [що є достовірною інформація], що...', за багатьма

ознаками близькі до висловлень з предикатами модусу типу ‘чути’ і пропозицією з непрямою інформацією. Основним критерієм розрізнення цих двох типів експліцитних висловлень є відсутність актуалізованого перцептивного компонента у семантиці предикатів модусу об’єктно-з’ясувальних висловлень, що відповідають інваріантній моделі $E_{\text{дост}3}$. Предикат модусу в таких конструкціях може виражатися лексемами із загальним значенням ‘дізнаватися / отримувати інформацію’ (*дізнатися, довідатися, дізнаватися, прочитати* тощо), напр.: *Вернувшись, дізнавсь, що Антін [Синявський?] приходив двічі (я й вечер під Свято згубив, пійшовши чекати его до Леоніда [Добровольського]... (М. Грушевський); І тільки сьогодні, майже через два роки, довідався я, що була гадина, що вкусила мене нишком під саме серце (О. Довженко); Учора дуже приємно було прочитати, що уряд з погляду грошового забезпечує голодних; се на якийсь час мене втихомирило; не знаю, що далі буде (М. Грушевський).*

Умовою диференціації об’єктно-з’ясувальних висловлень з предикатами модусу зі значенням ‘отримувати інформацію’ є апеляція безпосередньо на рівні висловлення чи в контексті до авторитету джерела інформації, напр.: *Потім я довідався від неї [Олени Пчілки], що Леся Українка читала у Шшиманова сербські думи в оригіналі (М. Драй-Хмара); Потім я розпитував ще багатьох людей і довідався, що не німці знищили центр нашої знівченої столиці, а ми самі (О. Довженко).*

5. Епістемічна суб’єктивна модальність достовірності може виражатися в об’єктно-з’ясувальних висловленнях, що відповідають інваріантній моделі $E_{\text{дост}4}$ = ‘**Я пам’ятаю, [отже, інформація достовірна], що...**’. Мотивується така можливість тим, що “первинна функція дієслова *пам’ятати* і його еквівалентів полягає не в описі наявності образів, почуттів або певних ментальних станів. Якщо людина каже, що вона пам’ятає, то вона швидше ніби підтверджує, що подія існувала, і разом з тим каже, що вона *знає*, що ця подія існувала”¹.

---

¹ Дмитровская М.А. Знание и достоверность // Прагматика и проблемы интенциональности: Сб. науч. тр. – М.: Ин-т языкознания АН СССР, 1988. – С. 174 – 175.

Предикат модусу в об'єктно-з'ясувальних висловленнях, що відповідають інваріантній моделі $E_{\text{дост}}$ ⁴, виражається лексемами *пам'ятати*, *забувати*, *згадувати*. Аналізуючи семантику російського дієслова, Л.М. Васильєв так описав їх значення: 1) пам'ятати – “мати в пам'яті (в ясному, активному полі свідомості) певні знання, навички й уміння, будучи завжди спроможним реалізувати їх практично”¹; 2) забувати – “переставати пам'ятати”²; 3) згадувати – “поновлювати у пам'яті”³. Однак, виконуючи функцію предиката модусу в об'єктно-з'ясувальних висловленнях предикати пам'яті змінюються так, що стають засобом вираження епістемічного суб'єктивно-модального значення достовірності (крім випадків вживання їх із заперечною часткою *не*). Аналіз пресупозицій висловлень з предикатами пам'яті дозволяє стверджувати, що “пропозиції пам'яті, які містять у собі певну невизначеність, так само, як і абсолютно достовірні сприймання, входять до сфери знань суб'єкта”⁴, причому “пам'ять не є безпосереднім джерелом знання, а лише фіксує результати сприймання й досвіду”⁵.

Найуживанішими в аналізованих текстах є об'єктно-з'ясувальні висловлення з предикатами модусу, вираженими лексемами зі значенням ‘згадати’, яке відповідає загальному значенню ‘поновити в пам'яті’, описаному Л.М. Васильєвим, напр.: *Потім, згадавши, що забув переказати, що міні казав Кулак[овський], побіг знов до Унив[ерситету] – гля форми, по звичаю своєму* (М. Грушевський); *Я пригадав, що Б-ко ще восени, коли заходив до мене з жінкою, питався про Рильського* (М. Драй-Хмара); *Пригадую, як колись міні у лаврі сказав ченець, що міні треба терпіння* (М. Грушевський). Часто в контексті, який передує такому об'єктно-з'ясувальному висловленню, або у структурі самого висловлення наводяться умови, які спричинили відтворення в

¹ Васильєв Л.М. Семантика русского глагола: Учеб. пособие для слушателей фак. повышения квалификации. – М.: Высш.шк., 1981. – С. 165.

² Там само. – С. 166.

³ Там само. – С. 167.

⁴ Дмитриевская М.А. Знание и достоверность // Прагматика и проблемы интенциональности: Сб. науч. тр. – М.: Ин-т языкознания АН СССР, 1988. – С. 174.

⁵ Там само. – С. 175.

пам'яті певних фактів. У таких конструкціях (окрім ситуації згадування факту, який поновлюється в пам'яті), як правило, описуються і події, що спричинили таке згадування, чи думки, що виникли як його наслідок, напр.: *Було міні смущеніє: читаючи молитви передпричастні, згадав я, що на дворі пиляють два чоловіки – зараз думка, що то гріх і за нею – щоб я повіків не робив цілий день після сьогоднішнього...* (М. Грушевський); *Сьогодні Олексія й я згадав, що в мене аж чотири небіжчики Олексії і з того була повстала думка подати на часточку* (М. Грушевський); *Ввечері почував себе дуже добре – гармонічно, виходив погуляти – погода так[а], що чудо; тільки мабуть з поводу місяця міні пошкодили сантімен[альні] думки, я згадав, що такі думки міні приходять вже трохи не десять рік; така думка – невже, коли міні почуваетця така потреба того, щоб поділити з кимсь своє чуття – невже вона так і зостанеться незадоволеною[?]* (М. Грушевський). Оскільки згадуватися можуть лише події минулого, то предикат диктуму виражається в таких структурах дієслівними формами минулого часу, напр.: *Згадав, що лист з дому мав бути присланий до Зл[отоверховникових] й пішов перед обідом [до них], зумисне, щоб можна було потім зайти до церкви* (М. Грушевський); *Ще згадую, приснилось міні, ніби П[і]с[корський] попросив у мене пробачення й ми помирились, і так міні з того мило було* (М. Грушевський), рідше – у формі теперішнього часу, причому сам предикат модусу може елімінуватися, а час, коли відбувалися події, може бути представлений описово, напр.: *Учора ввечері згадав, що сьогодні 1-е д[е]к[абря], що може якраз у факультеті міркують за моє сочиненіє* (М. Грушевський); *Сьогодні згадав, що 40 днів по Платоні – се кучило, але як се не певне, і щиро, то я і не [думаю ?]* (М. Грушевський).

Предикат модусу об'єктно-з'ясувальних висловлень з епістемічним суб'єктивно-модальним значенням достовірності може виражатися лексемами у значенні 'забувати'. Дослідження прагматичної структури таких висловлень дозволяє стверджувати, що предикат модусу *забувати* в них не має значення 'переставати пам'ятати'. Ситуація, що вимагає формування таких конструкцій, може бути описана так: 'Я згадав, що я забув, що...', напр.: *Ми, визволителі, всі*

до одного давно вже забули, що ми трохи винуваті перед звільненими, а ми вважаємо уже їх другорядними, нечистими, винуватими перед нами дезертиро-оточено-приспосуваннями (О. Довженко); А, забув зовсім, що обіцявся Грінб[ергу] (М. Грушевський); Дурість моя в тім, що я весь час забував, що більшість міських людей – це дурні і убогенькі (О. Довженко). Отже, в об'єктно-з'ясувальних висловленнях з експлікованою епістемічною модальністю достовірності предикат модусу *забувати* вступає у своєрідні синонімічні відношення з предикатом *згадувати*, пор.: Я забув, що сьогодні свято [висловлення актуалізується у ситуації згадування про відповідну подію] $\approx$ Я згадав, що сьогодні свято [висловлення актуалізується у ситуації згадування про відповідну подію].

Предикати модусу із загальним значенням пам'яті можуть виражатися дієсловами у формі наказового способу чи інфінітивами у вторинному значенні спонукання до дії. У таких конструкціях експлікується суб'єктивна епістемічна модальність достовірності, а ситуація, яка зумовлює формування такого висловлення, може бути описана так: 'Я знаю, що є достовірною інформація, що... Я хочу, щоб адресат пам'ятав цю інформацію', напр.: Не забувайте, що ви завойовані і скаржитись не можете, а наші солдати знають, що їм робити (О. Довженко); Ніколи не треба забувати, що ти від народу і твоя робота – для народу! (Остап Вишня). У висловленнях зі значенням 'планування власних подальших дій' функцію адресата виконує сам модальний суб'єкт, напр.: Згадати, як, роблячи вулик для бджіл, він співав у садку під грушею біля хати (О. Довженко); Для всього фільму пам'ятати: тло ніколи не повинно бути порожнім (О. Довженко).

Епістемічна модальність достовірності може експлікуватися в питальних висловленнях з предикатами модусу, вираженим конструкціями типу *чи не забули*, як *не згадати*, напр.: Чи не забули, що справа зараз не в українських проблемах? (О. Довженко).

Пропозиція об'єктно-з'ясувальних висловлень з предикатами модусу пам'яті й експлікованою епістемічною суб'єктивною модальністю достовірності може мати об'єктивно-модальне значення реальності чи ірреальності.

6. Епістемічна модальність достовірності експлікується в об'єктно-з'ясувальних висловленнях, що відповідають інваріантній моделі $E_{\text{дост}}5 = \text{'Я розумію / зрозумів, що...'}$, у яких предикат модусу виражається лексевою *розуміти* та її еквівалентами. В основу ситуації розуміння покладені різноманітні мисленнєві процеси, яким передують наявність у суб'єкта необхідних знань. У свою чергу “знання й уявлення, отримані таким чином, дають можливість передбачити, як ситуація розвиватиметься надалі”¹. Отже, експлікація модусу розуміння аналогічна ситуації висновку і “гарантує істинність пропозиції, що вводиться”².

Тип пропозиції “визначає спосіб досягнення розуміння”³. Особливості такого співвідношення досліджені М.О. Дмитровською, яка звернула увагу на такі закономірності:

1) “коли дієслово *зрозуміти* фіксує встановлення явищ, які не спостерігалися, за сумою ознак або вводиться пропозиції, що є результатом аналізу ситуації, то воно є синонімічним дієслову ментального висновку”⁴, напр.: *Я зрозумів, що ніякі аргументи, висловлені з боєм душевним і тугою і найглибшою одвертістю самоаналізу, ні в чому його не переконали і не переконують, що я не видатний чесний робітник радянської української культури, а щось вроді розшифрованого пійманого злодія і політичного антирадянського шкідника і що я ніколи і нічим уже не замолю перед ним свого “гріха”, що мене викреслено з живих до самої моєї смерті і ніколи вже мені не воскреснути* (О. Довженко);

¹ Апресян Ю.Д. Проблема фактивности: знать и его синонимы // Вопросы языкознания. – 1995. – № 4. – С. 50.

² Дмитровская М.А. Знание и достоверность // Прагматика и проблемы интенциональности: Сб. науч. тр. – М.: Ин-т языкознания АН СССР, 1988. – С. 180.

³ Там само.

⁴ Там само.

2) “якщо розуміння спрямоване на усвідомлення психічних процесів самого суб’єкта, то дієслово *зрозуміти* може бути синонімічним дієсловом *відчувати, усвідомлювати, вирішувати*”¹, напр.: *От всех воздержится – се ж треба робить кожному християнину, бо кожний сподівається од Бога, од Єго безмірної ласки вінця вічного – от що значить, що я маловірний та легкодухий чоловік, міні чудно і ніяково се казати, що сподівався вінця вічного* (М. Грушевський);

3) “розуміння може бути пов’язаним з накопиченням певних знань і життєвого досвіду й бути суто індивідуальними. Це стосується оцінок та загальних суджень, у яких виражаються погляди людини на світ”², напр.: *Я пригадав се [знищення музею] в повісті “Україна в огні”, і мені дорікали, і били мене нещадно, і називали ворогом народу за те, що я образив пам’ять великого Богдана. І я зрозумів, що таке діалектика* (О. Довженко).

Досить високим є ступінь достовірності змісту пропозиції питальних об’єктно-з’ясувальних висловлень з предикатом модусу *розуміти*, в яких модальних суб’єкт не лише сам упевнений у його достовірності, а й апелює до “розуміння” адресата, напр.: *Невже ніхто не розуміє, що мене аж ніяк ця справа не турбує?* (Остап Вишня); *Чи розумієте ви, рецензенти мої, що взявшись за літературну роботу, я ніколи не думав за гонорар, про свою славу і про всяке таке* (Остап Вишня).

7. Особливої уваги заслуговують перформативні об’єктно-з’ясувальні висловлення, які відповідають інваріантній моделі $E_{\text{дост}}6 = \text{‘Я кажу, [що я знаю, що є достовірною інформація], що...’}$. У таких висловленнях виражається на синтаксичному рівні лише комунікативний модус, а суб’єктивно-модальний модус елімінується. Формальними показниками епістемічного суб’єктивно-модального значення достовірності в таких конструкціях є:

1) сполучник *що* і релятиви в об’єктно-з’ясувальних висловленнях з предикатами модусу, вираженими дієсловами *говорити, казати, сказати*,

---

¹ Там само. – С. 181.

² Там само.

розповідати, додавати, писати, попереджати, пророкувати тощо у формі першої особи дійсного способу, переважно теперішнього та минулого (в неперформативних конструкціях, коли автор переповідає про події минулого, зокрема переказує свої слова), напр.: *Я перебив цього єдиного товстомордого і товстошкірого товариша, до речі, члена партії, як тепер стало модним говорити, і сказав йому тут же, що так говорити не тактовно і не слід, що вони вперше за два з половиною роки бачать рідну товсту морду, дивлячись на його місьць К., немов у дзеркало минулого* (О. Довженко); *Був у Грінб[ерга], займалися, меж инчого я росповів, що є така по правді штука й сказав, що вона мені не подобається* (М. Грушевський); *На столику побачив II число “Глобусу” й сказав, що там є моя статейка про Богдановича* (М. Драй-Хмара); *Про ту візиту мене завчасно попередив Дніпровський, сказавши, що Б-ко, щоб здобути партквитка, доносив на батька, й на жінку, й на всіх знайомих: він – “сексот”, шпигун і провокатор* (М. Драй-Хмара). У структурі таких висловлень можлива вказівка на первинне джерело інформації, викладеної в їх деліберативному компоненті. Визначення суб’єктивної модальності таких об’єктно-з’ясувальних висловлень як достовірної мотивується тим, що модальний суб’єкт оперує інформацією, отриманою від авторитетного джерела, як своєю, напр.: *Я казав їм, що всяка революція, як казав мій учитель історії Смоленський, йде по такій схемі: є монархія – “быть по сему”, настає революція, яка скинувши монархію, оголошує республіку, а з дальшим ходом республіка переходить в “ріжпубліку”, тобто з монархії вже робиться анархія, а потім знов робиться монархія – і “быть по сему”, тобто, починають бити різками по старій пані* (Є. Чикаленко);

2) епістемічна модальність достовірності експлікується в безсполучникових об’єктно-з’ясувальних висловленнях з предикатами модусу *говорити / сказати*. Специфікою таких висловлень є особлива експресія, що підкреслює достовірність пропозиції, напр.: *Скажу тільки – працював чесно!* (Остап Вишня); *Умираючи, кажу вам усім: ніколи не сміявся без любові до вас усіх, до сонця, до вітру, до зеленого листу!* (Остап Вишня); *Одне скажу: хоч я зробив*

картин і небагато, однак, з того часу, як розколовся світ і Ленін став не сторону людського, не покладав я рук (О. Довженко); Я сказав: ваше діло проливати кров, поскільки, не проливши крові, не зготуєш консервів (О. Довженко);

3) предикат модусу в об'єктно-з'ясувальних висловленнях з модальністю достовірності у формі інфінітива¹. Для таких висловлень властивим є нотатковий характер, що зумовлює актуалізацію в семантиці предиката модусу компонента 'планування власних подальших дій'. Такі конструкції формуються в ситуаціях, коли модальний суб'єкт переконаний у достовірності змісту пропозиції, причому цей зміст є інформативно вагомим, що спонукає автора занотувати його, щоб пізніше описати ситуацію детально. Модус у цих об'єктно-з'ясувальних висловленнях виконує ще й функцію сигналізатора важливості інформації, викладеної в пропозитивній частині, напр.: Описати, як діда розстріляли за перевіз (О. Довженко); Написати цілий розділ, як один з синів Кравчини з якогось драматичного приводу оплакує долю народу (О. Довженко); Записати, як читав Юра Яновський проект Звернення уряду Радянської нашої України (О. Довженко); Написати, що розмовляли і душили вони один одного тихо, пошепки, щоб не дати нікому підійти (О. Довженко).

8. Епістемічна модальність достовірності може експлікуватися в неперформативних об'єктно-з'ясувальних висловленнях з комунікативним модусом, що відповідають інваріантній моделі $E_{\text{дост}}^7 = \text{'[Я знаю, що є достовірною] інформація певного джерела, що...}'$, у яких засобами вираження суб'єктивно-модального епістемічного значення достовірності є сполучник *що*, релятиви чи безсполучниковий спосіб зв'язку, напр.: *Одібрав лист з дома, тра й собі одписати; пишуть, що Кіліані вмер, царство небесне – це якраз перед смертю его генералом зроблено* (М. Грушевський); *Передо мною Михайло Сидорович не вихваляється, ні, він просто мені говорить, чого він "достиг" (не придумую іншого слова), - він, пам'ятаючи колишню нашу дружбу, ніби передо*

---

¹ Такі конструкції, виражені у текстах щоденників, носять відбиток індивідуального стилю автора і є типовими для щоденника О.П.Довженка.

мною звітує про те, що він зробив... (Остап Вишня); *Але не отвержи мене – як сказано: і молитва его будет в грех – сего да не буде зо мною* (М. Грушевський). Важливою умовою визначення модальності достовірності в об'єктно-з'ясувальних висловленнях $E_{\text{дост}7}$ є апеляція до авторитету джерела інформації, викладеної у пропозиції, напр.: *Розказав мені Саша Шульгін, бувий міністр закордонних справ, що австрійський посол Флейшман скільки разів був у його і все говорить про приязні Австрії до самостійної України, до бувшого соціалістичного уряду і скаржиться, що Германія хоче відновити, звичайно під своєю протекцією, “єдиную неділимую Росію” на шкоду Австрії і, само собою, Україні, а перекладник Флейшмана, галичанин українець каже, нібито під секретом, що Австрії дуже ходить о те, щоб Україна вибрала за гетьмана чи за короля Габсбургського принца Вільгельма, якого зовуть галичани Вишиваним Васильком, бо він, живучи в Коломиї, раз у раз ходив в вишиваній сорочці і говорив по-українському* (Є. Чикаленко); *Допустити треба тільки слово Хр[истове]: человек не субботы ради, а суббота ради человека* (М. Грушевський); *Чаплін заявив, що слов'янство поки що дало світові в кінематографії одного митця-мислителя і поета* (О. Довженко); *Мені розповідала не раз моя сестра Паша, як до війни у Києві, коли в неї жили батьки, батько, нині небіжчик, не раз кидався майже в нестямі на матір з сокирою чи ножем* (О. Довженко).

9. Епістемічна модальність достовірності може виражатися в об'єктно-з'ясувальних висловленнях, що відповідають інваріантній моделі $E_{\text{дост}9} = \text{‘[Я знаю, що] X не знає, що...’}$. Ситуація, яка зумовлює формування цих висловлень, може бути описана таким чином : ‘Я знаю, 1) що є достовірною інформація, що..., а 2) що X не знає цього’. Визначення суб'єктивної модальності таких висловлень як достовірної зумовлюється тим, що модальний суб'єкт, формулюючи деліберативний компонент, сигналізує про знання того, що його зміст є достовірним, а підтвердженням цієї достовірності є додаткова інформація, яка не становить змісту деліберативного компонента, напр.: *Батько*

не знав, що з ним [конем] сталося, думав, що він сказився. Аж воно ось що. Віщував смерть (О. Довженко).

10. Близькими за семантичною та прагматичною структурами до об'єктно-з'ясувальних висловлень $E_{\text{дост}}^9$ є висловлення типу $E_{\text{дост}}^{10} = \text{'X запитує у мене, [я знаю], що...'}.$ Такі конструкції характерні для переповідних текстів і формулюються переважно в ситуаціях, коли: 1) модальний суб'єкт хоче привернути увагу адресата до того, що йому відома відповідь на запитання, виражене у пропозиції, причому, часто в контексті виражається обурення з приводу необізнаності автора питання у певних фактах, напр.: *Вразила велика кількість * , що все лапають руками, скрізь плюють і палять. Яка мерзота! І чого їм тут треба? Одна горбата ** спитала в мене, де печери. Я їй показав на сходи, що вели вгору, до курантів* (М. Драй-Хмара); 2) модальному суб'єкту невідома відповідь на запитання, однак воно примушує його провести ряд мисленнєвих операцій і відшукати відповідь. Такі конструкції, як правило, формулюються в ситуаціях, коли необхідно акцентувати увагу на такому мисленнєвому процесі чи на відповіді, напр.: *Сьогодні держав екз[амен] і усе таке – Кул[аковський] присів до мене, спитався що я роблю – я одказав, що читав док[ументи] – він скривився, се мабуть було єму дуже незвичайне, почав радити про класиків, найбільше про Платона, казав колом[ент], що я знаю по-грецькі й маю вдачу до філоз[офії] і багато ще, натякав про місто й усе таке* (М. Грушевський).

Отже, епістемічна модальність достовірності виражається в об'єктно-з'ясувальних висловленнях з модусами, у семантиці яких актуалізується компонент 'знаю, що є достовірною інформація', зокрема модусами знання, відчуття, сприймання, отримання інформації, прийняття рішень, результату мисленнєвих процесів, та у конструкції з комунікативними модусами й елімінованими модусами достовірності. Відрізняє об'єктно-з'ясувальні висловлення з модусами знання від висловлень з модусами віри домінування на семантико-прагматичному рівні компонента 'об'єктивна істинність', на противагу компонентів 'об'єктивна хибність' у модусах віри.

Модальність достовірності, виражена модусами віри, в об'єктно-з'ясувальних висловленнях описує стан людини шляхом актуалізації трьох сем: 'вважати', 'знати', 'хотіти', - дві з яких ('вважати', 'хотіти') відрізняють її від модусів знання і зумовлюють суб'єктивний характер оцінки змісту пропозиції, позбавлений об'єктивного обґрунтування. Це часто прозводить до невідповідності змісту повідомлення, яке модальний суб'єкт вважає достовірним, реальному стану речей. Ситуація, яка реалізується в об'єктно-з'ясувальних висловленнях $E_{\text{дост}}11 = \text{'Я вірю, що...}'$ може бути описана таким чином: 'X вірить, що P' = 'X вважає, що P; X не знає, чому він так вважає; X буде так вважати, навіть якщо є обставини чи думки, які цьому суперечать, тому що він хоче, щоб P'¹, напр.: *Обдерті і палені, вигнані з домів і розлучені з родинами, безсонні і втомлені, несемо ми труд і щоденний страх боїв і віримо, що ніколи не здолати нас Гітлеру, як тьмі не здолати світла* (О. Довженко); *На Тя вповаю Владико, що Ти поможе[ш] в сій борні, вірю, що вона тобі завгодна* (М. Грушевський). Компонент 'хочу' може експлікуватися у структурі модусу, напр.: *Я хочу вірити, що як би багато не загинуло кращих людей, як не багато шушвалі лишилось по жирних прифронтових установах, все ж таки виростуть і загартуються в боротьбі сильні характери, сильні душі замість сильних с..., широкі натури, чесні, сміливі, відверті, що вирости й сформувались у вогні й бурі* (О. Довженко).

Засобами мови може реалізуватися не лише категорична впевненість у достовірності певної інформації чи констатація обізнаності мовця в достовірності інформації, а й висловлюватися вказівка на проблематичність достовірності. В об'єктно-з'ясувальних висловленнях носієм такого значення є модуси думки / гадки, які "характеризуються великим різноманіттям типів, між

---

¹ Апресян Ю.Д. Проблема фактивности: знати и его синонимы // Вопросы языкознания. – 1995. – № 4. – С. 49.

якими іноді важко провести чіткі межі, - це оцінки, припущення, прогнози, гіпотези, переконання, погляди, установки тощо”¹.

Зважаючи на особливості пресупозиції висловлень з модусами думки / гадки, на тип інформації, викладеної у пропозитивному копоненті, та беручи за основу дослідження, проведені в цій галузі Н.Д. Арутюною і М.О. Дмитровською, всі висловлення з експлікованою епістемічною модальністю проблематичної достовірності можна розподілити на два типи:

1. Об’єктно-з’ясувальні висловлення з експлікованим епістемічно-модальним проблематично-достовірним значенням гіпотетичності (оцінки-припущення у М.О. Дмитровської²), які формулюються за умови “відсутності у мовця відомостей про істинність пропозиційного змісту гіпотези”³.

2. Об’єктно-з’ясувальні висловлення з експлікованим епістемічно-модальним проблематично-достовірним значенням невпевненості (оцінки-гадки у М.О.Дмитровської⁴), які формулюються в ситуаціях, коли модальний суб’єкт володіє необхідною вихідною інформацією, але на недостатньому рівні. Це зумовлює невпевненість мовця в достовірності такої інформації, і він висловлює цю недовіру “як свій погляд на те, що сприймається”⁵.

Основою для окреслення і дослідження модального значення проблематичної достовірності є визначення як домінантного прагматичного аспекту висловлення, оскільки “формальна гадка являє собою відношення, що складається із суб’єкта гадки (індивіда, якому належить гадка, що розглядається) й об’єкта гадки”⁶, причому основою визначення конкретного

---

¹ Дмитровская М.А. Знание и мнение: образ мира, образ человека // Логический анализ языка. Знание и мнение: Сб. науч. тр. / Ан СССР. Ин-т языкознания; Отв. ред. Н.Д. Арутюнова. – М.: Наука, 1988. – Вып. I. – С. 17.

² Там само. – С. 11.

³ Человеческий фактор в языке: коммуникация, модальность, дейксис / Арутюнова Н.Д., Булыгина Т.В., Красухин К.Г. и др. – М.: Наука, 1992. – С. 142.

⁴ Дмитровская М.А. Знание и мнение: образ мира, образ человека // Логический анализ языка. Знание и мнение: Сб. науч. тр. / Ан СССР. Ин-т языкознания; Отв. ред. Н.Д.Арутюнова. – М.: Наука, 1988. – Вып. I. – С. 11.

⁵ Там само.

⁶ Павилёнис Р.Н. Проблемы смысла: Современным логико-философский анализ языка. – М.: Мысль, 1983. – С. 213.

значення епістемічної модальності проблематичної достовірності є ситуації, в яких формулюється конкретне висловлення, і роль модального суб'єкта у цій ситуації.

Гіпотетичність як “І ступінь недостовірності”¹ реалізується в конструкціях з предикатами модусу *думати, гадати, припускати, вважати, здаватися, боятися, сподіватися* тощо, які можуть бути носіями різних ступенів проблематично-достовірного значення гіпотетичності.

Пропозиція таких об'єктно-з'ясувальних висловлень має значення гіпотези, що формулюється, коли “мовець не знає, яким є дійсний стан справ” і “пропонує адресатові мовлення розглянути можливість, що відповідає висловленій гіпотезі”². Н.Д. Арутюнова визначає умови, за яких формулюються висловлення з експлікованим модальним значенням гіпотетичності:

1) умовні конструкції, напр.: *Я думав, якби я знав, що тим здобуду її [Марії] кохання, я б зараз поїхав круг світа; потім очевидячки я згадав про можливість спокуси, й [з'явилась] спокуслива думка: а що якби вона сказала: піди пішки в Єрусалим – я не докінчив і скоріще одрікся од цієї думки* (М. Грушевський); *Часом міні приходить думка, що як би ці записки дістались кому у руки, як би здивувалися або глузували, що от у наш вік і таке инче...* (М. Грушевський);

2) висловлення про майбутнє, напр.: *А ще й подумати, що прийдуть наші і найдеться і в нас молодчик не один, не розібравшись ні в чому і ні в кому й нічому не вірячи, почне знущатися наді мною, слугою, мовляв, Гітлера* (О. Довженко); *Сьогодні вранці постали думки, що Біг скарає [мене] на сочиненні...* (М. Грушевський);

3) за умови реалізації у висловленні певних міркувань модального суб'єкта з приводу достовірності гіпотези, напр.: *Думається мені, що і тут десь рятує мене рука Сталіна, бо не може бути, щоб не розідрали мене досі в шмаття за*

¹ Комм Я.Б. Функционирование высказываний с эксплицитным модусом мнения: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.02 / Тадж. ГТУ. – Душанбе, 1990. – 15 с.

² Человеческий фактор в языке: коммуникация, модальность, дейксис / Арутюнова Н.Д., Булыгина Т.В., Красухин К.Г. и др. – М.: Наука, 1992. – С. 131.

“націоналізм” різні газетні перевиконавачі завдань (О. Довженко); Думаю, що у нас згодом встановляться добрі відносини, бо ні вони мені, ні я їм нічого гострого не зробили, але все таки не тягне мене в село, і я охоче все попродам, як тільки можна буде робить купчі; зоставлю собі осадьбу для дачі та шматочок землі кругом неї (Є. Чикаленко).

Такі ситуації є типовими для формулювання об’єктно-з’ясувальних висловлень, що є носіями аналізованого модального значення і належать до різних інваріантних типів.

1. Об’єктно-з’ясувальні висловлення з експлікованим епістемічно-модальним значенням гіпотетичності реалізуються у конструкціях $E_{\text{пробл}} = \text{‘Я думаю, що...’}$. Предикат модусу в таких висловленнях виражається лексемами із загальним значенням ‘думка’: *думати, гадати, думка, гадка, вважати* тощо, напр.: *А понад всім цим думки – що не тільки нікому нічого не буде прощено, а (нрзб) скільки нещасних, обездолених мучеників чи темних недоумків, спантеличеним повним провалом початку війни, скільки їх, битих, палених, стріляних, зневажених, буде бито, зневажено, карано по недорозвиненості людських відношень, і злу, і поганому нашому бездушному вихованню (О. Довженко); Адже се тема руська, про руський народ, проте, я думаю, що мені не заборонять писати про його добре, люблячи палко і свій народ (О. Довженко); Міні сьогодні прийшла гадка – що, якби я подав їм був вирші, що написав за останній час; поглузували чи покивали головою, наче з божевільного або скорбного головою (М. Грушевський); Сьогодні подумав, звичайно (окаянний!) молячись, що якби зостався я тут на Різдвяні Святки, то невже все б мене томила церква, а далі – адже ж міні треба ж і робити, а я до церкви ходив, щоб побороти свою натуру, тепер значить уже можна й не ходить (звичайно по будням) (М. Грушевський).*

2. Носіями епістемічного модального значення гіпотетичності може бути предикат модусу *здаватися*, якщо у змісті пропозиції йдеться про майбутні події. В об’єктно-з’ясувальних висловленнях, що відповідають інваріантній моделі $E_{\text{пробл}1} = \text{‘Мені здається, що...’}$ “за умови домінування суб’єктивного

фактора у визначенні гіпотетичності висловлення, роль об'єктивного фактора не заперечується. Вона полягає в потенційній об'єктивній можливості відповідності змісту висловлення дійсності”¹. За цими ознаками об'єктно-з'ясувальні висловлення із суб'єктивною епістемічною модальністю гіпотетичності відрізняються від конструкцій з епістемічною модальністю невпевненості, носіями якої є аналогічні модуси. Предикат модусу *здаватися* вимагає вираження суб'єкта модусу особовим займенником у формі давального відмінка, напр.: *Мені здається, що в наступних часах нашу героїчну епоху будуть вважати епохою занепаду в багатьох смислах* (О. Довженко); *Мені часто здається, що я скоро помру* (О. Довженко); *Мені здається, я загину в цьому році* (О. Довженко).

3. Гіпотетичний характер має пропозиція в об'єктно-з'ясувальних висловленнях, що відповідають інваріантній моделі $E_{\text{пробл}4}$ = ‘**Я сподіваюсь, що...**’, причому реалізація такого сподівання має позитивне значення для модального суб'єкта. Сподівання, викладені в змісті деліберативного компонента синтаксичної конструкції, часто є необґрунтованими. Усвідомлення цього мовцем може бути виражене у змісті об'єктно-з'ясувального висловлення, напр.: *Була надія дурна, що може, побачивши, вона скаже, що любить, що може лист од неї застану* (М. Грушевський); *Щодо мене, то вчора, сподівавшись, що швидко справлюся з рефер[атом], став читати собі, а потім схопився та пізно, маю сьогодні докінчити* (М. Грушевський); *Я сподівався, що К[и]вл[и]ц[ький] буде закликати мене до участі й уже навіть надумав як я не згожуся й усе таке, але сего не було й се мене трохи вразило* (М. Грушевський).

4. Ситуації, протилежні тим, що описуються в об'єктно-з'ясувальних висловленнях $E_{\text{пробл}4}$, реалізуються у висловленнях типу $E_{\text{пробл}5}$ = ‘**Я боюся, що...**’, гіпотетичний контекст пропозиції яких асоціюється у модального

---

¹ Галёна Н.П. Семантико-синтаксическая структура предложений гипотетической модальности в современном украинском языке: Дис... канд. филол. наук: 10.02.02 / Киев. пед. ин-т им. А.М. Горького. – К., 1990. – С. 30.

суб'єкта з неприємними передбаченнями, напр.: *Я уникаю їх, боячись, що вони прочитають, як лихо пригнуло мене, і знесило, і спустошило* (О. Довженко); *Боюсь, що крастиму потроху і далі* (О. Довженко).

Епістемічне суб'єктивно-модальне проблематично-достовірне значення невпевненості експлікується в об'єктно-з'ясувальних висловленнях, що відповідають інваріантним моделям $E_{\text{пробл}}$, $E_{\text{пробл}2}$, $E_{\text{пробл}3}$. Усі епістемічні висловлення невпевненості формулюються в таких ситуаціях:

1) модальний суб'єкт володіє вихідною інформацією, необхідною для формулювання змісту пропозитивного компонента висловлення, але усвідомлюючи, що в інших індивідів на цю інформацію може бути інший погляд, тобто вони можуть оцінювати пропозицію по-своєму, модальний суб'єкт “хоче підкреслити, що його думка є суб'єктивною, і він не претендує на те, щоб інші люди обов'язково її поділяли”¹. Отже, експлікація модальності невпевненості за таких умов є прагматично зумовленою, напр.: *Може, я помиляюсь, але чогось думається, що маса народу руського не знає їх, своїх дивних письменників!* (Остап Вишня); *Мені здалося ще, що йому не потрібен абсолютно маршальський костюм, який робить його провінціальним* (О. Довженко); *У мене було таке враження, що диспут цей умотивовано з тактичних міркувань: треба було затушувати той невиданий для нас галас, що його зняли закордонні газети в зв'язку з ліквідацією Вапліте, Марса тощо* (М. Драй-Хмара);

2) у ситуації “неповного знання”, коли “адресат вважає, що його знання про дійсність недостатні для ствердження істинності диктумної частини”², напр.: *...Після канонів задзвонили на часи, от зараз почали вечерню, дак що причасні вичитав поки причащали, здалося, що добре, принаймні не бавився не знать як* (М. Грушевський); *...Говорили попереду за громадські питання –*

¹ Дмитровская М.А. Знание и мнение: образ мира, образ человека // Логический анализ языка. Знание и мнение: Сб. науч. тр. / Ан СССР. Ин-т языкознания; Отв. ред. Н.Д.Арутюнова. – М.: Наука, 1988. – Вып. I. – С. 14.

² Большакова Н.И. Языковое оформление модальных категорий на материале писем М.Цветаевой и Б.Пастернака: Дис... канд. филол. наук: 10.02.01 / КГПИ им. М.П.Драгоманова. – К., 1993. – С. 49.

а далі за моральні й релігійні, говорили щиро, й міні здається, що багато дечого на его таки зробило вражіння (М. Грушевський). Модальність невпевненості накладається на об'єктивну модальність деліберативного компонента висловлення, підсилюючи значення ірреальності, виражене умовним способом, або нейтралізуючи реальну об'єктивну модальність, виражену з'ясувальним способом дієслів¹.

1. В об'єктно-з'ясувальних висловленнях, що відповідають інваріантній моделі $E_{\text{пробл}} = \text{'Я думаю, що...'}$, може експлікуватися модальне значення невпевненості та гіпотетичності. Критерієм розрізнення цих видів модальності проблематичної достовірності є особливості пропозиції, зокрема специфіка контексту, реалізованого у диктумі та засоби зв'язку частин об'єктно-з'ясувального висловлення. Для конструкцій з експлікованою модальністю невпевненості типовими є:

1) наявність вихідного знання, зокрема в ситуації пригадування, з приводу об'єкта епістемічної оцінки, що часто експлікується у контексті висловлення, напр.: *Балакав з В[олодимиром] Б[оніфатійовичем] за кандидат[уру] Маркевича, він дивиться, що се добре; я й сам думаю, що добре – коли міні їхати в Галичину; та й без Галичини може добре* (М. Грушевський); *Мині це іноді нагадує, як на Паску 1888 [року] мене було узяло за те, щоб іти у ченці; міні тепера думається іноді, що й тепера міні знак заховати вільну волю* (М. Грушевський);

2) пропозиція має зміст особистих морально-етичних переконань і модальний суб'єкт підкреслює “особистісність” таких поглядів, напр.: *Учора тільки ввечері став читати Костом[арова], проте ж сьогодні трошки пробігають думки; думаю, що праздним бути гірше як робити* (М. Грушевський); *Перед сповіддю була думка знову, чи гаразд судити й історичні особи – з приводу свого*

---

¹ Большакова Н.И. Языковое оформление модусных категорий на материале писем М. Цветаевой и Б. Пастернака: Дис... канд. филол. наук: 10.02.01 / КГПИ им. М.П. Драгоманова. – К., 1993. – С. 49 – 50; Беляева Е.И. Функционально-семантические поля модальности в английском и русском языках. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1985. – С. 57.

писання за Мономаха; така думка, що нема тут нічого злого; що історія не може бути без суда особистого і що особистий суд знаходиться й по святих книгах, хоч би й Ісус сказав за Ірода – скажіть лису сему (М. Грушевський); ...Й знов устала думка, що я винний, що я не піддержав її, не вказав дороги, кудю йти (М. Грушевський);

3) предикати модусу можуть виражатися дієсловами у формі минулого часу дійсного способу. “За умови мотивування оцінних суджень, які базуються на аналізі певного набору фактів, оцінка може бути неправильною (однак сам суб’єкт оцінки цього не усвідомлює) і надалі зазнавати корекції або заперечуватися співрозмовником”¹, напр.: *Як ішов учора до церкви, прийшла мені думка, що робота на роботу не однакова, що моя робота – гля просвіти й у неї нема гріха, але в церкві я почув як читали: хто разорит Заповідь і научить кого инчого, той менший буде в царстві Божому, знову це мене шкульнуло* (М. Грушевський); *Сьогодні вранці міркував, чи не піти в собор, бо думав, що там буде акафіст [-] утоля мої печалі, але то завтра* (М. Грушевський);

4) предикат диктуму є носієм об’єктивної модальності реальності й виражається дієсловами у формі теперішнього чи минулого часу, причому предикат диктуму, виражений формою теперішнього часу дієслова *бути*, може елімінуватися, напр.: *Я думаю, що найвразливішим за глибиною і вірністю основного і головного, що було і є в нашому житті, - місце в “Щорсі”, де бігунці мріють про майбутнє, зокрема Чиж – хлопець-богунець з напівоголеною шаблею* (О. Довженко); *Я, грішний чоловік, думаю, що література – радість!* (Остап Вишня);

5) типовим засобом зв’язку частин об’єктно-з’ясувального висловлення з експлікованою епістемічною модальністю невпевненості є сполучник-частка *чи*, причому в таких висловлення “значення сумнівності у з’ясувальній лексемі

---

¹ Дмитровская М.А. Знание и мнение: образ мира, образ человека // Логический анализ языка. Знание и мнение: Сб. науч. тр. / Ан СССР. Ин-т языкознания; Отв. ред. Н.Д.Арутюнова. – М.: Наука, 1988. – Вып. I. – С. 13.

підтримується питальною структурою підрядної частини”¹, напр.: *Тепер така думка: чи то Біг на краще зробив, однявши у Гоголя письменську кебу, не давши докінчати єму, що Біг чем нагородив за єго каяття, за єго побожність, чи Гоголь помилився, одбігши свого письменства, що він як деякі [кажуть] справді одрубав руку, котра його спокушала?* (М. Грушевський); *Сьогодні в церкві прийшла думка, що чи не передаю я з своїм набоженством, окольним, чи не буде се й перешкожати тій праці перед церквою і народом, яка єсть у мене на думці...* (М. Грушевський);

б) у структурі деліберативного компонента об’єктно-з’ясувального висловлення можливе вживання маркерів невпевненості й сумніву в достовірності його змісту, напр.: *Сьогодні вранці знову пригадав я П[і]с[корського] і прийшла думка, що може то Біг мене покарав, що не святкував тоді Паски, а на Різдво за те не залишено* (М. Грушевський); *Дуже неприємний випадок з В[олодимиром] Б[оніфатійовичем] трапився; по окаянсьтву проклята проскочила думка – що от мовляв і він зазнав прикрости и неповажання* (М. Грушевський).

2. В об’єктно-з’ясувальних висловленнях $E_{\text{пробл.1}} = \text{‘Мені здається, що...’}$ основним носієм суб’єктивної епістемічної модальності невпевненості є предикат модусу *здаватися*, напр.: *І мені здається, що хтось, десь прожив оті шістдесят літ, а не я!* (Остап Вишня); *Здаєця ні, здаєця, що ця правда на землі не згине з нею, й що вона теж проводить до Бога!!* (М. Грушевський). Модус у таких конструкціях так само, як і у висловленнях типу $E_{\text{пробл.}}$, експлікується за умови, що модальний суб’єкт володіє певним набором аргументів для вираження суб’єктивної епістемічної оцінки об’єктивного змісту висловлення як сумнівної. Це зумовлює можливість оформлення таких висловлень: *Теж міні здаєця, що поводився гордовито: “постараюсь ще так зробити, щоб ще раз до вас зайти”* (М. Грушевський); *Чудне діло, але як*

---

¹ Большакова Н.И. Языковое оформление модусных категорий на материале писем М.Цветаевой и Б.Пастернака: Дис... канд. филол. наук: 10.02.01 / КГПИ им. М.П.Драгоманова. – К., 1993. – С. 115.

побачив я і послухав, таки міні й самому здалося, що треба тільки радити (М. Грушевський); В цей день, коли сонце пекло немилосердно, а вітер і не думав заважати йому, нам здавалось, що холодне пиво – найкращий у світі трунок (М. Драй-Хмара).

Предикат модусу *здаватися* є доречним у ситуаціях, “коли йдеться про інформацію, отриману в результаті чуттєвого сприймання”¹, та за умови можливості верифікації пропозиції інтуїтивного відчуття, напр.: *Я сидів у човні і дивився на діда, на річку, тиху і чарівну, і мені здавалося, що мене перевозять на той світ* (О. Довженко); *І все це відбивалося у воді, і здавалося, що ми не на землі і що ріки нема, а на картині чи у міжшмарному просторі загублені і маленькі, як річкові піщинки* (О. Довженко).

Предикат модусу *здаватися* може вживатися як показник невпевненості у ситуаціях, коли модальний суб’єкт оцінює реальні факти минулого чи сучасного або ірреальні (можливі, необхідні, бажані) факти, напр.: *...Міні здається, що самий ідеальний тип між князів – це Мономах і таке инче* (М. Грушевський); *Зараз мені починає здаватися, що я зробив велику помилку, що погодився з [...] редакцією “Знамени” друкуватися* (О. Довженко); *Учора робилося добре – переводив Гегеля, писав Терна й читав Рус[скую] М[ысль], перевів щось 80 стор[інок], дописав Терна – вже в дванадцять [годин]; міні здавалося, що кінець мав би бути мирним* (М. Грушевський); *Показалося якось мені, що я міг би написати комедію* (О. Довженко).

3. Модус висловлень $E_{\text{пробл}2} = \text{‘Я сумніваюся, що...’}$ “відноситься до пропозиції з цілком визначеним істиннісним значенням, причому позитивним”², однак мовець схильний вважати більш прийнятною протилежну істиннісну оцінку, тому відверто ставить під сумнів достовірність об’єктивного змісту висловлення, напр.: *Але сего нема, хоч я зовсім не певен у тому, що моя праця вийшла добра, зовсім не певний...* (М. Грушевський).

¹ Человеческий фактор в языке: коммуникация, модальность, дейксис / Арутюнова Н.Д., Булыгина Т.В., Красухин К.Г. и др. – М.: Наука, 1992. – С. 132.

² Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. – М.: Наука, 1988. – С. 122.

До кола об'єктно-з'ясувальних висловлень з модусами сумніву можуть бути віднесені й конструкції з предикат модусу *вагатися*, що вживаються переважно у висловленнях з часткою-сполучником *чи*, яка підкреслює модальне значення невпевненості й уживається в ситуації прийняття рішення, напр.: *Багато тут постало міні вагань – чи йти на винос [тіла], чи йти поклонитись, чи йти на погребеніє* (М. Грушевський); *Оце сижу й вагаюся – чи йти у Соф[ійський собор], чи ні* (М. Грушевський); *Довгенько вагався, чи не піти сьогодні до Скорблящих з поводу, що сьогодні ікони Скорблящих радости, та не пішов, сів у архіві...* (М. Грушевський).

4. Епістемічне-модальне проблематично-достовірне значення невпевненості може реалізуватися у висловленнях типу $E_{\text{пробл}3} = \text{‘Я невпевнений у достовірності інформації певного джерела, що...’}$, які розглядаються лінгвістами як авторизовані¹. Такі конструкції “характеризуються синкретизмом значень невпевненості й авторизації”². Показником епістемічного значення невпевненості можуть бути:

1) контекст, у якому експлікується невідповідність змісту висловлення, отриманого “від третьої особи”, реальному стану справ, напр.: *Вороний каже* (комунікативний модус), *що з-під тропарів та кондаків згодом виразно виступав знов твір Аристофана* (пропозиція, достовірність якої оцінюється “третьою особою” (безпосереднім автором повідомлення) та модальним суб'єктом), *а справді це робиться не так: старе письмо само собою ніколи не виступає, аж поки не кинути рукописа в особливий розчин; після цього на якийсь час, на кілька годин чи що, ясно виступають старі літери, потім зникають з рукописом, що його з'їдає розчин* (мотивація

¹ Шмелёва Т.В. Смысловая организация предложения и проблема модальности // Актуальные проблемы русского синтаксиса. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – С. 78 – 100; Галёна Н.П. Семантико-синтаксическая структура предложений гипотетической модальности в современном украинском языке: Дис... канд. филол. наук: 10.02.02 / Киев. пед. ин-т им. А.М. Горького. – К., 1990. – С. 26.

² Галёна Н.П. Семантико-синтаксическая структура предложений гипотетической модальности в современном украинском языке: Дис... канд. филол. наук: 10.02.02 / Киев. пед. ин-т им. А.М. Горького. – К., 1990. – С. 27.

недостовірності пропозиції) (М. Драй-Хмара); *Учора ж Зайченко, Тинин чоловік, одночасно якийсь родич Липківського, розповів (комунікативний модус) мені про те, як Липківський ще до революції доніс на свого зятя за те, що той на Великдень читав Євангелію по-українському (пропозиція, достовірність якої оцінюється “третьою особою” (безпосереднім автором повідомлення) і модальним суб’єктом). Треба це перевірити, бо тепер дуже люблять брехати на своїх “ближніх” (мотивація можливості недостовірності пропозиції) (М. Драй-Хмара);*

2) вираження модусного компонента структурами, співвідносними з неозначено-особовими реченнями, які можуть бути замінені відповідними вставними конструкціями, напр.: *Мало того, наші злодії рідко коли зважувались красти у німців, бо вони жорстоко розправлялись з злодіями, кажуть, що навіть живими у землю закопували (Є. Чикаленко); Проти осені, коли я його бачив, він дуже постарів: кажуть, що в його було 3 грипи (М. Драй-Хмара); Розповідають, що за голодних років йому сутужно приходилося, і оцю смерть спричинило до певної міри те лихоліття (М. Драй-Хмара);*

3) вираження у структурі модусного компонента маркерів невпевненості у достовірності пропозиції, напр.: *Хтось казав – сказано було, що треба ув’язнювати, гнобити, стріляти в спину, висилати, зневажати, плювати в душу, ганьбити, не прощати, нічого не простити! (О. Довженко); Вночі сьогодні снівся Лужицький і буцім казав, що не знає напевно за оставленіє... (М. Грушевський).*

Об’єктно-з’ясувальні висловлення з експлікованою суб’єктивною аксіологічною модальністю

Ступінь індивідуалізації аксіологічних суб’єктивно-модальних значень, порівняно з епістемічними значеннями, є значно вищим, оскільки при оцінці ступеня достовірності більшою чи меншою мірою враховується об’єктивний критерій істинності пропозиції. Аксіологічна характеристика факту пов’язана

передусім з “визнанням або невизнанням його цінності внаслідок відповідності (невідповідності) вимогам, інтересам і смакам індивіда”¹. Відповідність аксіологічних, зокрема деонтичних, характеристик, що експлікуються в об’єктно-з’ясувальних висловленнях, встановленим нормам є досить умовною, оскільки індивід по-різному може сприймати ці норми, визнавати їх повністю, частково чи абсолютно не визнавати, трактувати по-своєму. Складність процесу оцінки, що пояснюється “складністю процесу породження оцінки, під час якого те чи інше явище повинне бути не тільки сприйняте, а й зіставлене з існуючою моделлю світу або з особистими уявленнями людини, пропущене через сферу її почуттів і в результаті класифіковане”², визначає прагматичну зумовленість висловлень, у яких експлікуються оцінні ситуації.

Особливості визначення та диференціації оцінки як логіко-філософської категорії, що може виражатися засобами мови, зумовлюють необхідність чіткого окреслення понять ‘оцінна ситуація’ з її обов’язковими і факультативними компонентами, реалізованими засобами мови й ‘аксіологічна суб’єктивна модальність’, яка найчастіше може бути репрезентованою на рівні об’єктно-з’ясувального висловлення.

Оцінні ситуації формуються у випадках, коли об’єктом оцінки є предмети, їх ознаки, події, факти. Залежно від конкретного об’єкта оцінна ситуація може реалізуватися в судженнях *de re*, коли йдеться про предмети, події та ситуації, і судженнях *de dicto*, коли йдеться про факти як об’єкт оцінки, причому “саме у структурах *de re* вживається основний мовний засіб кваліфікації й власне оцінки – прикметник”³, а предикат модусу з аксіологічним значенням у структурі об’єктно-з’ясувального висловлення є вторинним носієм оцінного значення. Ситуації, які реалізуються в судженнях

---

¹ Сергеева Л.А. Семантическая категория оценки в современном русском языке // Исследования по семантике. Семантика языка и речи. – Уфа: БГУ, 1995. – С. 15.

² Проскуріна С.М. Семантико-синтаксична структура оцінного висловлення // Мовознавство. – 1995. – № 2 – 3. – С. 21.

³ Вольф Е.М. О соотношении квалификативной и дескриптивной структур в семантике слова и высказывания // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1981. – Т. 40. - № 4. – С. 392.

de re і судженнях de dicto мають аналогічні логіко-семантичні структури, до складу яких входять суб'єкт оцінки, об'єкт оцінки й оцінний предикат, які можуть бути вираженими експліцитно та імпліцитно, і ряд факультативних компонентів. На мовному рівні логічні структури, що відповідають різним оцінним ситуаціям, реалізуються по-різному:

Суб'єкт оцінки	Оцінний предикат	Об'єкт оцінки	Тип об'єкта оцінки	Засоби вираження
<i>По-моєму [Я вважаю, що]</i>	<i>прекрасні</i>	<i>троянди</i>	Предмет	Імпліцитні висловлення з кваліфікаторами і висловлення з експлікованою епістемічною модальністю та кваліфікативним предикатом
<i>Для мене [Я вважаю, що]</i>	<i>приємне</i>	<i>цвітіння троянди</i>	Процес	
<i>[Для мене]</i>	<i>добре</i>	<i>що цвітуть троянди</i>	Факт	Висловлення з експлікованою аксіологічною суб'єктивною модальністю

Залежно від “способу відображення об'єкта, що оцінюється”¹, об'єктно-з'ясувальні висловлення з експлікованою аксіологічною модальністю можуть відповідати інваріантним моделям $A_{\text{рац}}$ і $A_{\text{емоц}}$, які мають аналогічні логіко-семантичні структури, але різняться семантикою предикатів модусу (оцінних предикатів), особливостями змісту пропозиції (об'єкта оцінки) й особливостями характеру суб'єкта оцінки і його відношення до факту, що оцінюється.

Зміст пропозиції та семантика предиката модусу є взаємозумовленими. О.М. Вольф, досліджуючи цю проблему, зазначає, що “всі показники суб'єктивної модальності так чи інакше обмежують коло пропозицій, які з ними поєднуються. Ці обмеження визначаються фоновими знаннями або

¹ Сергеева Л.А. Семантическая категория оценки в современном русском языке // Исследования по семантике. Семантика языка и речи. – Уфа: БГУ, 1995. – С. 15.

елементами прагматичної ситуації, що входять до відповідної модальної рамки: ціннісної картини світу (для оцінки), нормативної стереотипної картини світу (для “дивного”)¹.

Залежно від наявності у прагматичній структурі об’єктно-з’ясувального висловлення компонента ‘відповідність загально визнаній системі норм’ раціональні аксіологічно-модальні значення поділяються на особистісно-оцінні (позбавлені такого компонента) і деонтичні (з наявним чи домінантим таким компонентом), причому в логіко-семантичній структурі конкретних об’єктно-з’ясувальних висловлень з експлікованими особистісно-оцінними та деонтичними раціонально-аксіологічними суб’єктивно-модальними значеннями названий компонент, в основу якого покладені стереотипи, “на які орієнтована оцінка в соціальному уявленні мовця”², визначається як факультативний.

Об’єктно-з’ясувальні висловлення, що в цілому відповідають інваріантній моделі $A_{\text{рац}}$, формулюються, коли суб’єкт оцінки виражає позитивне, негативне або нейтральне ставлення до змісту пропозиції, причому таке ставлення зумовлене насамперед особистісними характеристиками суб’єкта оцінки (модального суб’єкта, мовця): інтелектуальним рівнем, системою цінностей, особливостями характеру тощо. За аксіологічним характером такі оцінки поділяються на позитивні ($A_{\text{рац}1}$), негативні ($A_{\text{рац}2}$) та нейтральні ($A_{\text{рац}3}$). Особливістю конструкцій типу $A_{\text{рац}}$ є те, що один і той самий об’єкт для конкретного суб’єкта в безпосередній момент формулювання об’єктно-з’ясувального висловлення може отримати лише одну з трьох означених характеристик, а у

---

¹ Вольф Е.М. Субъективная модальность и семантика пропозиции // Прагматика и проблемы интенциональности: Сб. науч. трудов. – М.: Ин-т языкознания СССР, 1988. – С. 141.

² Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки / Отв. ред. Г.В.Степанов. – М.: Наука, 1985. – 228с.

висловленнях, позбавлених факультативних компонентів, семантика модусу безпосередньо пов'язана із семантикою пропозиції¹.

1. Об'єктно-з'ясувальні висловлення $A_{\text{рац1}}$ = 'Добре, що...' формулюються в ситуаціях, коли картина світу, сформована у свідомості мовця, дозволяє йому визначити позитивну цінність об'єкта (факту позамовної дійсності, відображеного в пропозиції). Позитивна оцінка виражається предикатом модусу і може мати абсолютний (*добре, хороше, слава богу* тощо), напр.: *Добре те, що я не жалкую за медалею й нової не бажая, навіть і не думаю про неї – а тому тільки рік я думав і марив оце про дві...* (М. Грушевський); *Слава богу, що я дожив до такої думки!* (Остап Вишня), чи компаративний характер, напр.: *Зовсім нагло почув я учора, що сьогодні екзамен; ми вповали, що начнеться коло п'ятого; може воно й краще, що так...* (М. Грушевський).

Визначення змісту пропозиції як позитивного сигналізує про те, що він відповідає ідеальній картині світу, яка сформувалася у свідомості модального суб'єкта. Реальні та гіпотетичні факти можуть зіставлятися з цією ідеальною картиною світу з метою порівняння. За умови вираження в змісті пропозиції ірреальних фактів предикат модусу має оптативне забарвлення, тобто факт, описаний у пропозитивному компоненті об'єктно-з'ясувального висловлення, є для модального суб'єкта не лише позитивним, а й бажаним, що відповідає "визначенню добра як того, чого всі прагнуть"². На нереальність факту в момент мовлення вказує об'єктивно-модальне значення ірреальності деліберативного компонента, у змісті якого йдеться про факт, що оцінюється, напр.: *Добре, коли б роздовбали їх десятком-другий* (О. Довженко); *...Дуже добре, коли б удалося витягти его [Віктора] в Київ* (М. Грушевський).

В об'єктно-з'ясувальних висловленнях $A_{\text{рац1}}$ експлікуються не всі компоненти оцінної ситуації. Зокрема вираження предиката модусу

¹ Вольф Е.М. Субъективная модальность и семантика пропозиции // Прагматика и проблемы интенциональности: Сб. науч. трудов. – М.: Ин-т языкознания СССР, 1988. – С. 136.

² Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М.: Языки русской культуры, 1998. – С. 181.

предикативами *добре, хороше, непогано, краще* зумовлює елімінацію в структурі висловлення модального суб'єкта (суб'єкта оцінки). Однак у таких конструкціях часто експлікуються факультативні компоненти оцінної ситуації: 1) інтенсифікатори позитивно-оцінного значення, напр.: *...Дуже добре, що він саме се зауважив, а то він ішов у данайський табор зовсім не обережно* (М. Грушевський); 2) мотивація позитивної оцінки факту, напр.: *21-го [травня] був у Лаврі, хоч спавши мало, був стомлений і стояв зле; добре, що в той день служба була швиденька...* (М. Грушевський); *Поправок [до документів] ждав – було; добре, що ще можна тягнуть: шрифт єсть* (М. Грушевський).

2. Формулювання об'єктно-з'ясувальних висловлень $A_{\text{рац}2} = \text{'Погано, що...}'$ відбувається в ситуаціях, коли сформованій у свідомості модального суб'єкта (суб'єкта оцінки), відображений у пропозиції стан речей, не відповідає ідеальній картині світу. На відміну від висловлень $A_{\text{рац}1}$, конструкції $A_{\text{рац}2}$ не можуть мати оптативного забарвлення, оскільки негативна ситуація не може бути бажаною. Це зумовлює реалізацію об'єктивно-модального значення реальності диктумного компонента як типового для таких об'єктно-з'ясувальних висловленнях, напр.: *Погано, що знову повстали думки за оставленіє [в університеті] тощо* (М. Грушевський); *Не добре теж, що наша Парасковья заслабла...* (М. Грушевський). Предикати модусу в таких об'єктно-з'ясувальних висловленнях виражаються лексемами *погано, недобре* тощо, які зумовлюють елімінацію у структурі висловлення модального суб'єкта (суб'єкта оцінки). Однак у висловленнях $A_{\text{рац}2}$ можуть експлікуватися факультативні компоненти оцінної ситуації: 1) інтенсифікатори негативно-оцінного значення, напр.: *...Се тільки вже зовсім погано, що з нами іноді вяжуця думки погані* (М. Грушевський); 2) деінтенсифікатори негативно-оцінного значення, напр.: *...Може недобре трохи, що я посміявся за О[лександра] Я[ковича], що він казав ніби я за місяць хочу держати магістерський екзамен...* (М. Грушевський); *Не добре с поводу мого, що за декана тепер*

Флор[инський], хоч на екзамені він обертався до мене не погано (М. Грушевський).

У висловленнях $A_{\text{рац}2}$ майже не реалізується компаративно-оцінне значення з модусом *гірше*. Пояснюється це тим, що в компаративно-аксіологічних конструкціях пропозиція має гіпотетично-бажальний характер (у висловленнях типу *краще, щоб...* у пропозиції відображається ідеальна картина світу, бажана для модального суб'єкта). Для ситуації негативної оцінки таке значення невластиве. Компаративні предикативи з негативно-оцінним значенням, вжиті у функції предиката модусу, вступають у синонімічні відношення з абсолютно-оцінними предикативами, стаючи носіями не компаративної, а абсолютної оцінки, напр.: *Зокола теж не краще [= погано]: дах поіржавів, ринви покрали, навіть бронзу на дверях повигвінчували!* (М. Драй-Хмара).

3. Важливою проблемою, що перенесена із сучасної аксіологічної логіки в лінгвістику, є інтерпретація суті вихідного 'нейтрального' стосовно абсолютних оцінних предикатів 'добре / погано'. До зони об'єктів, що є "байдужими", належать факти, які не можуть бути зіставленими з еталонними позитивними чи негативними уявленнями мовця. Експлікація байдужого ставлення мовця до певного факту у висловленнях типу $A_{\text{рац}3} = \text{'Байдуже, що...}'$ зумовлюється стилістичними особливостями тексту і свідчить, насамперед, про намагання мовця експресивно підкреслити своє небайдуже, найчастіше негативне, ставлення до змісту повідомлення, напр.: *Якщо сьогодні я не можу знайти в Києві могилу замученого мого батька, - однаково мені* (О. Довженко).

В об'єктно-з'ясувальних висловленнях $A_{\text{деонт}} = \text{'Відповідає / не відповідає нормам, що...}'$ експлікується аксіологічна модальність, "яку можна умовно назвати модальністю "дивного", яка безпосередньо вказує на відношення до норм і стереотипів з погляду модального суб'єкта"¹ й у

---

¹ Вольф Е.М. Оценка и «странность» как виды модальности // Язык и логическая теория: Сб. науч. тр. – М., 1987. – С. 179.

сучасній лінгвістиці розглядається серед аксіологічно-модальних значень, до складу яких входять нормативні та етичні, що є складовими системи поглядів, уявлень, норм, що регулюють діяльність людини й зорієнтовані на соціальні стереотипи, суспільні традиції та ідеали. Висловлення такого типу є семантично близькими до особистісно-оцінних раціонально-аксіологічних, але “їх концептуальною основою є не ціннісна, а нормативна картина світу, уявлення про стереотипні, нормативні відношення й / чи про природний хід подій”¹. О.М. Вольф виділяє у системі нормативно-оцінних оператори з модальними значеннями ‘дивно’ / ‘нормально’, однак засобами мови рідко виражаються показники нормального для модального суб’єкта стану речей, тому предикати модусу, які можуть бути представлені у висловленні експліцитно, реалізуються лексемами *дивно, цікаво, чудно, нісенітниця* тощо, напр.: *І дивно, що Шульгин вагався – яка для України орієнтація вигідніша: германська чи австрійська!* (Є. Чикаленко); *Дивуюся, що так багато сплю, але шануюсь із собою – якщо єсть переутомленіє, то єго конечно тра збутись* (М. Грушевський); *Цікаво, що за 25 років ні одна аудиторія не освистала його, коли він виступає на трибуні* (О. Довженко); *А найбезглуздіше, що зараз, застрявши на широченних просторах Радянського Союзу, він повторює, здається, свою помилку* (О. Довженко). Експлікація деонтичного аксіологічного значення нормативності в структурі об’єктно-з’ясувальних висловлень $A_{\text{деонт}}$ мотивується, так само, як і в конструкціях $A_{\text{рацЗ}}$, бажанням мовця експресивно підкреслити ненормальність того, є реальним факт, який викладений у змісті пропозитивного компонента, напр.: *Те, що українська поетеса сказала мені: “А зачєм?” – я не здивувався* (Остап Вишня).

Особливої уваги заслуговує вираження деонтичних смислів у текстах офіційно-ділового стилю, зокрема його законодавчого підстилю. У структурі юридичних суджень експлікуються деонтичні оператори ‘обов’язково’, ‘заборонено’, ‘дозволено’, які на рівні висловлення реалізуються за

---

¹ Там само. – С. 180.

допомогою модальних маркерів ‘забороняється’, ‘необхідно’, ‘зобов’язаний’, ‘можна’ тощо або виражаються імпліцитно, напр.: *Забороняється необґрунтована відмова у прийнятті на роботу* (Кодекс законів про працю України); *Держава зобов’язана постійно дбати про своєчасне створення, належне функціонування і розвиток інформаційних систем, мереж, банків і баз даних у всіх напрямках інформаційної діяльності* (Закон України “Про інформацію”); *Засновник (співзасновник) може об’єднувати в одній особі редакцію, видавця, розповсюджувача* (Закон “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні”); *Редакція має право виступати засновником (співзасновником), видавцем, розповсюджувачем* (Закон “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні”). Характеристикою нормативно-модальних маркерів не обмежується коло логіко-лінгвістичних досліджень, об’єктом яких стала юридична деонтика. Багато проблем, зокрема статус правових норм як таких, що відбивають не дійсний, а необхідний стан речей, особливості співвідношення деонтичних і дескриптивних висловлень тощо, потребують подальшого детального вивчення. Отже, невербальні норми поведінки людей (моральні, соціальні, суспільні, професійні тощо) реалізуються в мовних висловленнях засобами, типовими для вираження деонтичного значення, яке може домінувати як аксіологічне суб’єктивно-модальне або нашаровуватися на об’єктивно-модальні значення можливості та необхідності. Семантика деонтично-модальних маркерів залежить від стилю висловлення: в художніх і публіцистичних текстах переважають предикати типу “дивно / нормально”, “правильно / неправильно”, “добре / погано”, причому визначення того чи іншого деонтичного значення зумовлене передусім індивідуальними уподобаннями та смаками суб’єкта мислення й мовлення; в юридичних текстах нормативне значення визначається маркерами із загальними значеннями “обов’язково”, “заборонено”, “дозволено”: зміст норми не є індивідуалізованим і зумовлюється суспільно визнаними, уніфікованими чинним законодавством стандартами.

Уведення до кола об'єктно-з'ясувальних висловлень з експлікованою аксіологічної суб'єктивною модальністю висловлень з емоційно-оцінними модусами потребує визнання неможливості ототожнення “емоцій і повідомлень про них”¹. Вираження емоцій, яке може бути представленим як “дотекстовий стан свідомості”², відбувається паралельно з неконтрольованою реакцією мовця на певні зовнішні подразники. Опис емоцій являє собою вербалізацію “осмислених (логічно опрацьованих) категорій добра і зла: *На наше щастя,...* ; *Як на зло,...*”³. Саме у таких осмислених висловленнях і експлікується аксіологічна емоційно-оцінна модальність, що свідчить про наявність ментального компонента в семантиці відповідних предикатів модусу.

Основою формування об'єктно-з'ясувальних висловлень $A_{емоц} = \text{‘У мене викликає почуття... те, що...’}$ є ситуації, які передбачають “емоційне ставлення мовця до повідомлення, що виражає різні відтінки задоволення, схвалення, несхвалення, засудження, здивування, побоювання, а також різні ступені щирості, відвертості”⁴. Основним критерієм розрізнення об'єктно-з'ясувальних висловлень $A_{рац}$ та $A_{емоц}$ є наявність у висловленнях з експлікованим емоційно-оцінним значенням аксіологічної модальності компонента ‘зацікавленість’, поряд із власне кваліфікативним, який домінує в об'єктно-з'ясувальних висловленнях з експлікованою раціональною аксіологічної суб'єктивною модальністю.

У сучасних дослідженнях проблеми визначення кола семантики емоційних предикатів однозначно виділяються два їх класи: 1) предикати емоційного стану та 2) предикати емоційного ставлення⁵. В.М. Васильєв, крім

---

¹ Гак В.Г. Языковые преобразования. – М.: Языки русской культуры, 1998. – С. 64.

² Ляпон М.В. Смысловая структура сложного предложения. К типологии внутритекстовых отношений. – М.: Наука, 1986. – С. 33.

³ Там само.

⁴ Там само. – С. 32 – 33.

⁵ Васильев Л.М. Семантика русского глагола: Учеб. пособие для слушателей фак. повышения квалификации. – М.: Высш.шк., 1981. – 184 с.; Буралова Р.А. Оптативные высказывания с независимым инфинитивом в современном русском языке // Функциональный анализ грамматических форм и конструкций. – Л.: ЛГПИ, 1988. – С. 103 – 113; Вольф Е.М.

названих, визначає ще й предикати емоційного переживання, які “від дієслів емоційного стану відрізняються лише іншим акцентом позначення, оскільки як основний аспект виділяється не емоційний стан, а процес емоційного переживання”¹. Однак М.О. Буряков аргументовано довів безпідставність протиставлення дієслів емоційного стану та дієслів емоційного переживання².

У теорії дослідження дієслівної семантики, крім дієслів емоційного стану, розглядаються дієслова емоційного ставлення. Основою розрізнення об’єктно-з’ясувальних висловлень з дієсловами з такими значеннями у головній частині є те, що предикати емоційного стану не мають обов’язкової валентності на актант – об’єкт ставлення³. Ситуація, що зумовлює виникнення відповідного емоційного ставлення, трактується як причина, пор.: *Як мені* (суб’єкт емоційно-оцінного стану = модальний суб’єкт) *жалко* (предикат модусу – носій значення ‘емоційний стан’) *(згадав оце), що знищили хутори на Україні* (об’єкт емоційно-оцінного стану) (О. Довженко); *Як жаль* (предикат – носій значення ‘емоційне ставлення’) *мені* (суб’єкт емоційного ставлення) *себе* (об’єкт емоційного ставлення), *що так мій день повечорів і сонце моє зайшло, не встиг і оглянутись* (причина виникнення емоційного ставлення) (О. Довженко). Визнаючи, що деліберативний компонент конструкцій з предикатами модусу емоційного стану має причинне забарвлення, слід визнати, що висловлення з предикатами емоційного ставлення можна вважати причинними, а не об’єктно-з’ясувальними. І.І. Слинько зазначає з приводу таких конструкцій: “Сполучник *що* може й сам виступати з причинним значенням, особливо в

Эмоциональные состояния и их представление в языке // Логический анализ языка. Проблемы интенциональных и прагматических контекстов: Сб. науч. тр. / Ан СССР. Ин-т языкознания; Отв. ред. Н.Д. Арутюнова. – М.: Наука, 1989. – С. 55 – 75.

¹ Васильев Л.М. Семантика русского глагола: Учеб. пособие для слушателей фак. повышения квалификации. – М.: Высш.шк., 1981. – С. 96.

² Буряков М.А. К вопросу об эмоциях и средствах их языкового выражения // Вопросы языкознания. – 1979. – № 3. – С. 47 - 59.

³ Вольф Е.М. Эмоциональные состояния и их представление в языке // Логический анализ языка. Проблемы интенциональных и прагматических контекстов: Сб. науч. тр. / Ан СССР. Ин-т языкознания; Отв. ред. Н.Д. Арутюнова. – М.: Наука, 1989. – С. 57.

розмовній мові чи імітації під неї. Це найчастіше буває при словах емоційного стану, і тому причинне значення не чітко відмежовується від об'єктного"¹. Однак саме дієслова емоційного стану можуть виконувати функцію предикатів модусу в об'єктно-з'ясувальних висловленнях з експлікованою аксіологічною модальністю, оскільки їх валентнісна специфіка дозволяє заповнення об'єктної позиції (Obj pos) деліберативним компонентом. У висловленнях з предикатами емоційного ставлення функцію такого об'єкта виконує прямий додаток у структурі головної частини речення. Підрядний компонент висловлень такого типу виконує функцію обставини причини.

Носієм суб'єктивно-модального значення таких конструкцій, що відповідають загальній інваріантній моделі $A_{емоц}$, є предикати модусу, що виражаються лексемами *хвилюватися, непокоїтися, радіти, радий, гніватися, гнів, горе, страх, боятися, сумувати, сумно, шкода, жаль* тощо, напр.: *Радий, що втихомирюються літературні парвеню, що вже намагалися здавати його в архів небіжчиків і пияк* (О. Довженко); *В п'ятн[ицю] вранці був у церкві, але стояв не добре, жалкував, що пішов до церкви* (М. Грушевський); *І я щасливий, що доля моя дала мені змогу любити літературу!* (Остап Вишня); *А все таки все оце й неприємно, й тяжко, й досадно, що я замість думати про прісних і наших, тільки все аналізую себе та живчика слухаю свого тай годі* (М. Грушевський); *Тяжко мені і соромно, що виродивсь мій рід* (О. Довженко).

О.М. Вольф зазначає, що в структурі об'єктно-з'ясувального висловлення експлікується така модель опису емоційного стану людини, елементи якої: 1) суб'єкт емоції, 2) емоційний стан, 3) причини емоційного стану².

¹ Слинко І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навчальний посібник. – К.: Вища шк., 1994. – С. 558.

² Вольф Е.М. Эмоциональные состояния и их представление в языке // Логический анализ языка. Проблемы интенциональных и прагматических контекстов: Сб. науч. тр. / АН СССР. Ин-т языкознания; Отв. ред. Н.Д. Арутюнова. – М.: Наука, 1989. – С. 55.

Суб'єкт у структурі об'єктно-з'ясувальних висловлень $A_{\text{емоц}}$ визначається як носій емоційно-ментального стану, основною рисою якого є цілісність. Емоція, що викликає певний стан, не контролюється суб'єктом. Контроль можливий лише за умови наявності в семантиці модусу вольового компонента, причому “контрольованим може бути стан, який припиняється”¹.

У структурі об'єктно-з'ясувальних висловлень суб'єкт емоційно-модальної оцінки часто реалізується як непрямий додаток у формі давального відмінка, напр.: *І так міні стало досадно, що не подивився, але з-за сего зоставатися знову – не сила* (М. Грушевський); *...Мині трохи неприємно, що я наче не те, щоб і справді ліцеміряв, а щось таке... - компліментував мене, бачте* (М. Грушевський); *Мені було дуже боляче, що майстри не донесли Павлова на (як його сказати?) п'єдестал мистецтва* (Остап Вишня). В об'єктно-з'ясувальних висловленнях, предикат модусу яких виражений словами категорії стану, модальний суб'єкт може елімінуватися, напр.: *Шкода тільки, що час так дуже швидко плине* (М. Грушевський); *...Було неприємне тільки, що Кам[анін] завів широки балачки, хоч дуже цікаві, за Лужицького...* (М. Грушевський). Р.А. Карімова пов'язує експлікацію чи імплікацію модального суб'єкта у структурі конструкцій з реалізацією в ній конкретного емоційного чи оцінного значення: “Оцінне значення чітке, якщо давальний суб'єкта відсутній; опорне слово означає емоційний стан, якщо має залежний давальний зі значенням суб'єкта”². За умови вираження предиката модусу прикметниками чи дієсловами емоційно-оцінного значення модальний суб'єкт виражається особовим займенником у формі називного відмінка, напр.: *А тепер по-секрету: я гордий, я задаюсь, що я переміг, переборов у собі і заздрощі, і націоналістичну коросту і все-все...* (Остап Вишня); *Я тільки радий, що се без особних змагань моїх сталося, дякуючи Ясін[ському] і Буданову...* (М. Грушевський); *Як я жалію, що я вже не*

¹ Там само. – С. 64.

² Карімова Р.А. К вопросу о сложноподчиненном предложении с придаточными изъяснительными при главных частях с оценочными значениями // Синтаксис и интонация. – Уфа: Изд-во Башкирского пед. ин-та, 1973. – Вып. 2. – С. 76.

молодий, що не мені вже носити меч воїна і молот чи сокиру робітника – будівника своєї безконечно любимою землі, розореної, поруйнованої і тим кращої й милішої моєму серцю (О. Довженко).

Носієм значення ‘емоційний стан’ у структурі об’єктно-з’ясувальних висловлень є предикат модусу, для якого характерними є 1) специфічність, 2) оцінність, 3) здатність інтенсифікуватися¹.

Визнання специфічності як характерної риси емоційно-оцінних предикатів модусу ґрунтується на тій властивості емоції, що полягає в неможливості визначення емоційної норми як відсутності емоцій. “Шкала, на якій розміщені емоційні стани, побудована не як різноспрямована (пор. шкалу оцінки). Вона орієнтована в один бік – від спокійного стану до збудженого”².

Оцінка є тією характерною ознакою емоційно-модальних предикатів модусу, що робить можливою оформлення модальної рамки об’єктно-з’ясувальних висловлень і свідчить про можливість віднесення висловлень $A_{емоц}$ до конструкцій з експлікованою аксіологічною модальністю та про поєднання в семантичній структурі модусу емоційного й ментального компонентів.

За ступенем інтенсифікації емоції можуть бути слабкими, середніми та сильними. Крайнім ступенем інтенсивності емоції є афект. Інтенсифікатори емоційно-оцінного значення експлікуються у структурі об’єктно-з’ясувальних висловлень, напр.: *Але все таки я не зовсім визволився й трохи боюся, щоб з новою з першою ж хворобою не пристало* (М. Грушевський); *Мині завше трохи не до сподоби, як дуже вже кланяюця європейській освіті; я наче боюсь, щоб замість того правдивого доброго, що єсть в тій освіті, не підставляли лжеславія лжеплинного розуму, як позитивизм etc* (М. Грушевський); *Шкода тільки дуже, що не діждав відповіді од*

¹ Вольф Е.М. Эмоциональные состояния и их представление в языке // Логический анализ языка. Проблемы интенциональных и прагматических контекстов: Сб. науч. тр. / АН СССР. Ин-т языкознания; Отв. ред. Н.Д. Арутюнова. – М.: Наука, 1989. – С. 59.

² Там само.

Драг[омирова] – дай Боже, щоб було добре ! (М. Грушевський); *Дуже радію, що сьогодні матиму вечір вільний* (М. Грушевський).

Причина емоційного стану, виражена у змісті деліберативного компонента конструкції, є ситуацією, яка зумовлює формування висловлення. Емоційний стан, який можна визначити як позитивний, спричиняється ситуаціями, що мають позитивний для модального суб'єкта зміст, напр.: *І як приємно, коли полтавський “лорд-мер” квітне* (Остап Вишня); *І яка ж у мене була радість, що люди не забувають своїх учителів* (Остап Вишня); *Але все-таки я його створив на славу нашим народам, і я щасливий, що чесно провоював Вітчизняну війну як син народу* (О. Довженко), і навпаки, негативні ситуації зумовлюють вираження негативного емоційно-оцінного значення, напр.: *Заходив увечері Добр[овольський], побалакали; міні було дуже ніяково, що я посміявся з Ів[ана] Андр[ійовича]* (М. Грушевський); *Неприємно, що знову був зчепився з Т[у]ч[а]п[ським]* (М. Грушевський); *Горе, що у них нема своїх винищувачів* (О. Довженко); *Тяжко, що так приходиця метушитися; заходив у церкву на 5 хв[илин]* (М. Грушевський); *Досадно міні, що не зробив списку бібліотечним книжкам; було дуже досадно* (М. Грушевський); *Шкода тільки, що час марно гине* (О. Довженко).

За ознакою ‘оцінність’ предикати модусу можуть бути носіями позитивного емоційно-оцінного і негативного емоційно-оцінного значень. Оцінність як компонент значення предиката модусу зумовлює певну спрямованість до норми об'єктно-з'ясувальних висловлень з позитивним емоційно-оцінним значенням, а у нормативних висловлень немає тенденції до вираження засобами мови. Тому в мовленні частіше експлікуються предикати модусу з негативним емоційно-оцінним значенням.

Отже, носіями емоційно-оцінного аксіологічного суб'єктивно-модального значення є предикати модусу емоційного стану в об'єктно-з'ясувальних висловленнях, деліберативний компонент яких має об'єктне, а не причинне значення. Коло семантики предикатів модусу емоційного стану є досить широким, однак всі можливі ситуації, що зумовлюють формування

конструкцій $A_{\text{емоц}}$, є типовими, тому немає потреби проводити опис особливостей реалізації конкретних емоційних станів у структурі висловлень.

Об'єктно-з'ясувальні висловлення з експлікованою суб'єктивною волітивною модальністю

Визначення оптативності й волюнтативності як субкатегоріальних значень волітвної модальності ґрунтується на виділенні в їх семантичній структурі елемента 'висловлення мовцем волі, спрямованої на перехід ірреального зв'язку суб'єкта і предиката пропозиції у реальний'. Однак оптативні відношення належать сфері репрезентативних (дескриптивних) мовленнєвих актів, тобто таких, що описують певний стан справ, волюнтативні – сфері директивних, тобто таких, що містять проскрипцію, яка вимагає встановлення певного стану речей, мовленнєвих актів¹. Ця різниця оптативних і волюнтативних об'єктно-з'ясувальних висловлень визначається особливостями прагматичної ситуації, що зумовлює їх формулювання, семантикою пропозиції та предикатом модусу.

Основою виникнення оптативної ситуації є наявність у суб'єкта мислення і мовлення бажання – “стану, в якому знаходить своє емоційно-вольове виявлення необхідність суб'єкта у здійсненні певної дії, якій він надає перевагу”².

---

¹ Гак В.Г. Прагматика, узус и грамматика речи // Иностранный язык в школе. – 1982. – № 5. – С. 14; Буралова Р.А. Оптативные высказывания с независимым инфинитивом в современном русском языке // Функциональный анализ грамматических форм и конструкций. – Л.: ЛГПИ, 1988. – С. 105.

² Большакова Н.И. Языковое оформление модусных категорий на материале писем М.Цветаевой и Б.Пастернака: Дис... канд. филол. наук: 10.02.01 / КГПИ им. М.П.Драгоманова. – К., 1993. – С. 68.

Характеристику особливостей експлікації оптативної волітивної модальності доцільно проводити з урахуванням визначених О.В. Коковою¹ параметрів мовленнєвої ситуації, що зумовлюють її формулювання.

В об'єктно-з'ясувальних висловленнях з експлікованою оптативною модальністю суб'єктом бажання є безпосередній модальний суб'єкт, який зіставляє реальний стан речей та ірреальний, бажаний, виражений у змісті пропозиції. Зв'язок між реальною й ірреальною ситуаціями "існує лише у свідомості мовця"², причому ірреальні бажані ситуації можуть бути як контрольованими, напр.: *Але я хотів би, щоб ви знали, що за спиною нашого особистого яке величне – загальнолюдське* (О. Довженко), так і неконтрольованими, напр.: *А молитися – молився й молюсь Господові, щоб благоустроїв Галочку, дав їй спаленіє й щасття й усій сім'ї дав мир, любов, покій, щасття та спасеніє* (М. Грушевський). І.Б. Шатуновський пояснює таку широту кола потенційних об'єктів бажання тим, що бажання, порівняно з волею, певною мірою є "сліпим"³. Контрольовані та неконтрольовані оптативні ситуації відповідають здійсненним і нездійсненним бажанням за класифікацією характерів оптативних ситуацій О.В. Кокової.

Характер оптативної ситуації та її часова віднесеність зумовлюють експлікацію певного семантичного типу предиката модусу, серед яких низкою авторів⁴ виділяються такі:

1. Оптативні ситуації, що можуть бути здійсненими. До цього типу об'єктно-з'ясувальних висловлень належать конструкції зі значенням: 1)

---

¹ Кокова А.В. Лексико-грамматическое поле средств оптативной модальности в немецком языке: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.04 / МГПИ им. В.И.Ленина – М., 1985. – С. 4.

² Большакова Н.И. Языковое оформление модусных категорий на материале писем М. Цветаевой и Б. Пастернака: Дис... канд. филол. наук: 10.02.01 / КГПИ им. М.П. Драгоманова. – К., 1993. – С. 70.

³ Шатуновский И.Б. Пропозиционные установки: воля и желание // Логический анализ языка. Проблемы интенциональных и прагматических контекстов: Сб. науч. тр. / АН СССР. Ин-т языкознания; Отв. ред. Н.Д.Арутюнова. – М.: Наука, 1989. – С. 179.

⁴ Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность. – Л.: Наука, 1990. – 246 с.; Беляева Е.И. Функционально-семантические поля модальности в английском и русском языках. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1985. – 180 с.

власне бажання, яке формулюється в ситуації, що “не містить, як правило, додаткових модальних відтінків, тобто характеризується модальною одноплановістю. Темпоральна віднесеність гіпотетичної дії пов’язана із загальною спрямованістю бажального значення – від моменту мовлення в майбутнє”¹, напр.: *Але се дурниця кажу, тільки ти Боже дай, щоб у сім’ї нашій був покій, мир, щастя, спасеніє!..* (М. Грушевський); 2) бажання-мрія, що “реалізує те саме значення власне-бажальності, але у формі мисленнєвого уявлення, як результаті роботи уявлення”², напр.: *Дай Боже, щоб Марія мене полюбила й ми були з нею щасливі, а не судив Ти – поможи міні її забути* (М. Грушевський); 3) бажання, що носить вимушений характер, мислиться як єдино можливий за відповідних умов, хоча його здійснення і пов’язане з ускладненнями для суб’єкта³, напр.: *Хоть би Господь дав, щоб одужав* (М. Грушевський); 4) бажання, спрямоване на створення позитивних дій, процесів, речей тощо, напр.: *А хочеться, щоб Гоголь зазвучав нашою мовою так, як він має право звучати...* (Остап Вишня); 5) оптативне значення з допустовим забарвленням, напр.: *Хтілося б, щоб був сей новий рік лекший од попередніх, одначе воля Господня да будеть на міні; дай Боже тільки, щоб все було на користь, а то минулі непогоди іноді нітрили, ніщили сили й снагу* (М. Грушевський).

2. В об’єктно-з’ясувальних висловленнях може реалізуватися ситуація бажання, яке є нездійсненим у момент мовлення⁴. Таке об’єктно-з’ясувальне висловлення формулюється, коли ситуація, описана в змісті пропозиції, пропонується як можлива, але відсутня, напр.: *Так от, щоб риба (колгосп)*

---

¹ Буралова Р.А. Оптативные высказывания с независимым инфинитивом в современном русском языке // Функциональный анализ грамматических форм и конструкций. – Л.: ЛГПИ, 1988. – С. 108.

² Там само. – С. 107.

³ Там само. – С. 108.

⁴ Буралова Р.А. Оптативные высказывания с независимым инфинитивом в современном русском языке // Функциональный анализ грамматических форм и конструкций. – Л.: ЛГПИ, 1988. – С. 103 – 113; Беляева Е.И. Модальность в различных типах речевых актов // Филологические науки. – 1987. – № 3. – С. 64 – 69; Беляева Е.И. Функционально-семантические поля модальности в английском и русском языках. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1985. – 180 с.

була здорова й свіжа, я хотів, щоб була здорова, культурна голова (О. Довженко).

3. Оптативна ситуація зі значенням негативного попередження, яка формулюється в ситуаціях, пов'язаних з негативним ставленням мовця до можливої дії, напр.: *Боже мій, не дай, щоб цій покій був тільки забитими памороками – краще тоді міні мучитися як у ката?* (М. Грушевський); *Але Галя одержала лиху чутку, що М.Город[новський] дуже погано, борони Боже, щоб не сталася чахотка!* (М. Грушевський).

4. В об'єктно-з'ясувальних висловленнях з предикатами модусу побажання реалізується ситуація бажаності описаних у пропозиції дії чи стану для адресата повідомлення або третьої особи, напр.: *Побажаю єму од Господа, щоб виріс він чесним, добрим і розумним, добрим і вірним, і корисним слугою Богові й своєму народові, міні добрим, товарищам і батькам на втіху...* (М. Грушевський).

Питомою рисою оптативних ситуацій усіх семантичних типів є відсутність у їх структурі адресата, від якого залежить перехід ірреальної ситуації в реальну.

Носієм оптативного суб'єктивно-модального значення в об'єктно-з'ясувальних висловленнях є модус, виражений структурами типу *я хочу* або фразеологізмами. Від особливостей вираження модусу залежить тип оптативного волітивно-модального значення й інваріантний тип експліцитного висловлення. Автори "Теории функциональной грамматики" визначають два типи таких оптативних значень: референтні, що реалізуються у конструкціях, які відповідають інваріантній моделі $V_{\text{опт}1} = \text{'Я хочу, щоб...'}$, та дейктичні, що відповідають інваріантній моделі $V_{\text{опт}2} = \text{'Дай Боже, щоб...'}$. Для референтних об'єктно-з'ясувальних висловлень типовим є вираження суб'єкта мислення та мовлення (модального суб'єкта) у структурі модусу, де предикат модусу є носієм оптативного значення. Пропозиція таких висловлень, крім основних значень потенційності та бажаності, має додаткове – можливість впливу модального суб'єкта на реалізацію бажаної ситуації,

напр.: *А преклоняючись, хочу, щоб їх – усіх!!! – знав народ руський* (Остап Вишня). В оптативному значенні конструкцій V_{opt2} такий відтінок відсутній, і актуалізується семантичний компонент зі значенням неможливості вплинути на хід подій. Підкреслюється це значення фразеологізмами, у змісті яких є звертанням до потойбічних сил, напр.: *...Молився, щоб не було [...] славя, найгірше отчужденія од Бога – паче ще приближене да будет* (М. Грушевський); *Прости Боже моє прегрішення й дай, щоб ніхто не заслаб через мене!* (М. Грушевський); *...Дай Боже, щоб справдилися добрі надії, щоб бути добрим робітником Богу і народові* (М. Грушевський).

Основою ситуації, що визначає експлікацію у висловленні волюнтативної волітивної суб'єктивної модальності, є “навіювання адресатові усвідомлення необхідності реалізувати / запобігти реалізації”¹ дії, яка має позитивне значення для модального суб'єкта. Саме цим об'єктно-з'ясувальні висловлення з експлікованою волюнтативною модальністю відрізняються від конструкцій з експлікованою оптативною модальністю. Визначення цього типу модальності як директивної² зумовлюється домінантою спонукальної семи в семантичній структурі висловлення, а “спонукання являє собою директивний акт”³.

Характерними параметрами мовленнєвої ситуації, у якій формулюється об'єктно-з'ясувальні висловлення з експлікованою волюнтативною волітивною модальністю, є суб'єкт волевиявлення, який є модальним суб'єктом. Залежно від особливостей суб'єкта волевиявлення всі висловлення з волюнтативних значенням розподіляються на визначено-референтні, які

---

¹ Беличова-Кржижкова Е.О. О модальности предложения в русском языке // Актуальные проблемы русского синтаксиса. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – С. 60.

² Беляева Е.И. Функционально-семантические поля модальности в английском и русском языках. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1985. – 180 с.; Большакова Н.И. Языковое оформление модальных категорий на материале писем М. Цветаевой и Б. Пастернака: Дис... канд. филол. наук: 10.02.01 / КГПИ им. М.П. Драгоманова. – К., 1993. – 246 с.

³ Беляева Е.И. Функционально-семантические поля модальности в английском и русском языках. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1985. – С. 75.

“конкретний мовець адресує конкретному слухачеві”¹, напр.: *Перш усього те мій гріх, що сварився з батьком, те самого мене вражало, й болів я душею, нехай буде воля Твоя; я просив у батька, щоб простив, і написав учора теж* (М. Грушевський), та невизначено-референтні, в яких волевиявлення “анонімний мовець адресує будь-якому слухачеві (заповіді, правила поведінки, рекомендації, оформлені як прислів’я та приказки”². Об’єктно-з’ясувальні конструкції такого типу є стилістично маркованими й у повсякденному мовленні та щоденникових текстах зустрічаються рідко.

Зміст пропозиції відображає контрольовану потенційно реальну ситуацію, яка може бути реалізованою. Виконання необхідних для модального суб’єкта дій залежить від характеристик такого суб’єкта, зокрема від ступеня інтенсивності волевиявлення, соціального статусу мовця тощо, від зовнішніх обставин і від ставлення адресата чи третьої особи, що повинні бути, на думку мовця, виконавцями необхідної дії, до такої дії та суб’єкта волевиявлення.

Часова віднесеність волюнтативного висловлення має найчастіше спрямованість у майбутнє відносно моменту мовлення, напр.: *Я кілька разів сказав, що прошу, щоб не було тут особистої ласки, щоб не було шкоди часописі...* (М. Грушевський); *Сьогодні думаю виїжджати до Києва: просив Каман[іна], щоб сповістив, чи буде засіданіє в неділю, та нема од єго нічого* (М. Грушевський). Однак зустрічаються висловлення зі зміщеними в майбутнє часовими параметрами: акт волевиявлення мислиться як реальний у майбутньому, а виконання необхідної дії відбудуватиметься після висловлювання волевиявлення, напр.: *Перед смертю я попрошу Сталіна, аби перед тим, як спалити мене в крематорії, з грудей моїх вийняли серце і закопали його в рідну землю у Києві десь над Дніпром на горі* (О. Довженко).

Визначення семантичних типів об’єктно-з’ясувальних висловлень з

---

¹ Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность. – Л.: Наука, 1990. – С. 208.

² Там само.

експлікованою волюнтативною волітивною модальністю можливе за умови врахування комплексу чинників, визначених О.І. Беляєвою: 1) стосунків між комунікантами, 2) ступеня категоричності, 3) авторитарності джерела спонукання, 4) ступеня зацікавленості комунікантів у виконанні дії¹. Діапазон конкретних виявів волюнтативності коливається від суворої категоричності до ввічливого прохання, причому некатегоричні волевиявлення вживаються значно частіше, напр.: *[Я] попросив, щоб він пощупав Ів[ана] В[асильовича Лучицького], як він обертається до мене, але відходячи додав я, що “можже сказати ему й за трет су?”* (М. Грушевський); *Якщо я її не допишу, якщо я, що втратив усе за одну лише помилку серця свого, умру отут од печалі в тяжкій самотності, я прошу Вас тільки про одне — хай візьмуть тоді з моїх грудей серце і поховають його на скривавленій батьківщині моїй, на Україні, на українській землі* (О. Довженко). Як види волюнтативної модальності розглядаються розпорядження, прохання, інструкція, пропозиція, дозвіл, заборона.

Експлікація волюнтативних модальних відношень можлива у висловленнях двох інваріантних типів: $V_{\text{волюнт}}1 = \text{‘Необхідно, щоб...’}$ та $V_{\text{волюнт}}2 = \text{‘Я кажу, [що необхідно], щоб...’}$. Висловлення обох типів можуть розглядатися як перформативні, за умови, що момент волевиявлення збігається з моментом мовлення, хоча у конструкціях $V_{\text{волюнт}}2$ предикат модусу може виражатися дієсловами у формі минулого часу, пор.: *Я сказав, зроби це...* та *Я кажу, зроби це...*, або як неперформативні, коли момент волевиявлення передує моменту мовлення. У неперформативних об’єктно-з’ясувальних висловленнях $V_{\text{волюнт}}2$ “при введенні еталонних простих речень із прямої мови у непряму використовуються дієслова мовлення *сказати, відповісти*, дієслова мовленнєвої каузації *наказати, веліти, просити*,

---

¹ Беляева Е.И. Функционально-семантические поля модальности в английском и русском языках. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1985. – С. 79.

сполучник *щоб* з дієслівною формою минулого часу чи інфінітив”¹: *Малюй гарно → Я сказав, щоб ти малював гарно*).

Отже, основою формулювання експліцитних висловлень з волітивними значеннями оптативності та волюнтативності є ситуація волевиявлення, однак у оптативних висловленнях таке волевиявлення не спрямоване на конкретного адресата, який повинен стати виконавцем необхідної для модального суб’єкта дії, а у волюнтативних такий адресат є обов’язковим.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. – М.: Наука, 1988. – 341 с.
2. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М.: Языки русской культуры, 1998. – 896 с.
3. Беляева Е.И. Функционально-семантические поля модальности в английском и русском языках. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1985. – 180 с.
4. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки / Отв. ред. Г.В. Степанов. – М.: Наука, 1985. – 228 с.
5. Вольф Е.М. О соотношении квалификативной и дескриптивной структур в семантике слова и высказывания // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1981. – Т. 40. – № 4. – С. 391 – 397.
6. Гак В.Г. Языковые преобразования. – М.: Языки русской культуры, 1998. – 768 с.
7. Дмитриевская М.А. Знание и мнение: образ мира, образ человека // Логический анализ языка. Знание и мнение: Сб. науч. тр. / Ан СССР. Ин-т языкознания; Отв. ред. Н.Д. Арутюнова. – М.: Наука, 1988. – Вып. I. – С. 6 – 18.
8. Дмитриевская М.А. Знание и достоверность // Прагматика и проблемы интенциональности: Сб. науч. тр. – М.: Ин-т языкознания АН СССР, 1988. – С. 166 – 188.
9. Комм Я.Б. Функционирование высказываний с эксплицитным модусом мнения: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.02 / Тадж. ГТУ. – Душанбе, 1990. – 15 с.

---

¹ Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность. – Л.: Наука, 1990. – С. 190.

10. Павилёнис Р.Н. Проблемы смысла: Современный логико-философский анализ языка. – М.: Мысль, 1983. – 286 с.
11. Сергеева Л.А. Семантическая категория оценки в современном русском языке // Исследования по семантике. Семантика языка и речи. – Уфа: БГУ, 1995. – С. 15-23.
12. Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность. – Л.: Наука, 1990. – 246 с.
13. Человеческий фактор в языке: коммуникация, модальность, дейксис / Арутюнова Н.Д., Булыгина Т.В., Красухин К.Г. и др. – М.: Наука, 1992. – 281с.

Додаткова

1. Апресян Ю.Д. Проблема фактивности: знать и его синонимы // Вопросы языкознания. – 1995. – № 4. – С. 43 – 63.
2. Арутюнова Н.Д. «Полагать» и «видеть» (к проблеме смешанных пропозиционных установок) // Логический анализ языка. Проблемы интенциональных и прагматических контекстов: Сб. науч. тр. / Ан СССР. Ин-т языкознания; Отв. ред. Н.Д. Арутюнова. – М.: Наука, 1989. – С. 7 – 29.
3. Буралова Р.А. Оптативные высказывания с независимым инфинитивом в современном русском языке // Функциональный анализ грамматических форм и конструкций. – Л.: ЛГПИ, 1988. – С. 103 – 113.
4. Буряков М.А. К вопросу об эмоциях и средствах их языкового выражения // Вопросы языкознания. – 1979. – № 3. – С. 47 – 59.
5. Васильев Л.М. Семантика русского глагола: Учеб. пособие для слушателей фак. повышения квалификации. – М.: Высш. шк., 1981. – 184 с.
6. Вольф Е.М. Оценка и «странность» как виды модальности // Язык и логическая теория: Сб. науч. тр. – М., 1987. – С. 178 – 186.
7. Вольф Е.М. Субъективная модальность и семантика пропозиции // Прагматика и проблемы интенциональности: Сб. науч. трудов. – М.: Ин-т языкознания СССР, 1988. – С. 123 – 143.
8. Вольф Е.М. Эмоциональные состояния и их представление в языке // Логический анализ языка. Проблемы интенциональных и прагматических контекстов: Сб. науч. тр. / Ан СССР. Ин-т языкознания; Отв. ред. Н.Д.Арутюнова. – М.: Наука, 1989. – С. 55 – 75.
9. Гак В.Г. Прагматика, узус и грамматика речи // Иностраный язык в школе. – 1982. – № 5. – С. 11 – 17.

10. Доценко О.Л. Оптативність як особливий тип суб'єктивно-оцінної модальності // Проблеми граматики і лексикології української мови: Зб. наук. праць. – К.: Правда Ярославичів, 1998. – С. 15 – 20.
11. Доценко О.Л. Оцінка як логіко-граматична категорія // Наука і сучасність: Зб. наук. праць. – К.: Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова, 1998. – С. 178 – 183.
12. Доценко О.Л. Особливості вираження нормативно-модальних значень засобами мови // Питання державного будівництва і вдосконалення суспільних відносин. Матеріали міжнародної наук.-практ. конференції. – К.: Міжнародний інститут лінгвістики і права, 2000. – С. 225 – 227.
13. Доценко О.Л. Особливості експлікації раціональних аксіологічно-модальних значень // Наука і сучасність. Зб. наук. праць / НПУ ім. М.П. Драгоманова. – К.: Логос, 2001. – С. 209 – 216.
14. Доценко О.Л. Логіко-семантичні та прагматичні особливості експлікації епістемічної суб'єктивної модальності у структурі об'єктно-з'ясувального висловлення // Система і структура східнослов'янських мов: До 200-річчя з дня народження В.І Даля: Зб. наук. праць / НПУ ім. М.П. Драгоманова. – К.: Т-во "Знання" України, 2001. – С. 11 – 18.
15. Доценко О.Л. Особливості експлікації волюнтативних та оптативних значень волітвної суб'єктивної модальності // Система і структура східнослов'янських мов: Зб. наук. праць / НПУ ім. М.П. Драгоманова. – К.: Знання, 2002. – С. 10 – 14.
16. Доценко О.Л. Логічний та лінгвістичний аспекти реалізації деонтичних значень // Мова і культура: Наукове видання. – Випуск 5. – Т. II. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2002. – С. 121 – 126.
17. Каримова Р.А. К вопросу о сложноподчиненном предложении с придаточными изъяснительными при главных частях с оценочными значениями // Синтаксис и интонация. – Уфа: Изд-во Башкирского пед. ин-та, 1973. – Вып. 2. – С. 75 – 83.
18. Козловський В.В. Про прагматичну спрямованість суб'єктивно-оцінного аспекту модальності // Мовознавство. – 1991. – № 3. – С. 68 – 73.
19. Кокова А.В. Лексико-грамматическое поле средств оптативной модальности в немецком языке: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.04 / МГПИ им. В.И. Ленина – М., 1985. – 16 с.
20. Ляпон М.В. Смысловая структура сложного предложения. К типологии внутритекстовых отношений. – М.: Наука, 1986. – 201 с.

21. Островская А.И. Уровни модальности в сложноподчиненном предложении с постпозитивным придаточным на материале научной речи // Функциональный анализ грамматических категорий и единиц. – Л., 1976. – С. 116 – 124.
22. Шатуновский И.Б. Пропозиционные установки: воля и желание // Логический анализ языка. Проблемы интенциональных и прагматических контекстов: Сб. науч. тр. / Ан СССР. Ин-т языкознания; Отв. ред. Н.Д. Арутюнова. – М.: Наука, 1989. – С. 115 – 184.
23. Шатуновский И.Б. Эпистемические глаголы: коммуникативная перспектива, презумпция, прагматика // Логический анализ языка. Знание и мнение: Сб. науч. тр. / АН СССР. Ин-т языкознания; Отв. ред. Н.Д. Арутюнова. – М.: Наука, 1988. – Вып. I. – С. 18 – 22.
24. Шмелёва Т.В. Смысловая организация предложения и проблема модальности // Актуальные проблемы русского синтаксиса. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – С. 78 – 100.

Запитання й завдання для самоконтролю

1. Який вид модальності позначає оцінку модальним суб'єктом ступеня достовірності, пізнаності / непізнаності змісту об'єктивного компонента висловлення в цілому чи певного його компонента?
2. Визначте типи модальних значень, реалізованих у висловленні *Я чомусь був певен, що буде моя перемога* (М. Драй-Хмара).
3. Проілюструйте прикладами інваріантні моделі експліцитних висловлень $E_{\text{дост}1}$, $E_{\text{дост}2}$, $E_{\text{пробл}}$.
4. Охарактеризуйте субкатегоріальні значення епістемічної модальності.
5. У яких мовленнєвих ситуаціях формулюються висловлення з експлікованою епістемічною модальністю категоричної достовірності?
6. Назвіть показники епістемічного значення невпевненості, типові для експліцитних висловлень.
7. Чим різниться мовне оформлення оцінки предмета, оцінки факту й оцінки процесу?
8. Охарактеризуйте особливості формулювання об'єктно-з'ясувальних висловлень з експлікованою суб'єктивною аксіологічною модальністю раціональної оцінки.

9. Чим семантика деонтично-модальних маркерів, уживаних у текстах законодавчого підстилю офіційно-ділового стилю, відрізняється від аналогічних маркерів, типових для художнього і публіцистичного стилів?
10. Охарактеризуйте субкатегоріальні значення суб'єктивної волітвної модальності.
11. Яка ознака є питомою для оптативних ситуацій усіх семантичних типів?
12. Визначте тип суб'єктивної модальності висловлення *Перед смертю я попрошу Сталіна, аби перед тим, як спалити мене в крематорії, з грудей моїх вийняли серце і закопали його в рідну землю у Києві десь над Дніпром на горі* (О. Довженко).

ВИСНОВКИ

Аналіз спеціальних і логіко-філософських робіт, присвячених дослідженню проблем модальності, переконливо свідчить про те, що в сучасній науці лише починають оформлюватися та систематизуватися основні положення теорії модальності як універсальної логіко-граматичної категорії, властивої логічному судженню як абстрактній моделі людської думки й висловленню, актуалізованому в мовленнєвій ситуації чи контексті. Проведення дослідження модальності на окреслених вище засадах та аналіз мовного матеріалу дозволяють зробити такі висновки:

Модальність – це універсальна логіко-граматична категорія, що виражає об'єктивні відношення між суб'єктом і предикатом висловлення як дійсні, можливі, необхідні чи бажані та суб'єктивне ставлення мовця до змісту повідомлення, реалізованого у пропозиції. Універсальність категорії модальності зумовлюється тим, що вона властива всім мовам і безпосередньо пов'язана зі структурою думки, а отже, реалізується на рівні логічного судження та мовного висловлення. Кожна мова має властивий лише їй набір граматичних засобів вираження модальних значень.

Визначення категоріального статусу мовної модальності й окреслення кола її субкатегоріальних значень можливе лише з урахуванням результатів досліджень модальної логіки, що виникла як окремий розділ логічної науки на початку ХХ століття на базі класичної двозначної (дескриптивної) логіки, предметом дослідження якої були описові судження, позбавлені будь-яких характеристик з погляду суб'єкта, будь-яких зіставлень їх змісту з реальною дійсністю. Початком формування модальної логіки стало уведення до кола досліджуваних категорій суджень з модальними кваліфікаторами. У сучасній модальній логіці до кола модальних відносять алетичні, епістемічні, аксіологічні та деонтичні значення.

Проведення дослідження модальності висловлення на матеріалі української мови з урахуванням основних положень модальної логіки та деяких засад традиційного лінгвістичного вчення про мовну модальність і її значення дозволяють стверджувати, що будь-яке висловлення має дві модальні площини: 1) об'єктивно-модальну, яка відображає зв'язок змісту висловлення і позамовної дійсності з погляду мовця та, будучи поряд з категоріями часу й особи граматичним засобом вираження предикативності, є обов'язковою характеристикою кожного висловлення, та 2) суб'єктивно-модальну, яка може бути експлікованою у структурі висловлення лексико-граматичними засобами або виражатися імпліцитно.

Об'єктивно-модальні значення реальності й ірреальності (можливості, бажальності, необхідності) визначаються на основі положень теорії можливих світів і відбивають характер співвідношення змісту висловлення та позамовної дійсності. Об'єктивна модальність, яка є складовою предикативності й відображає зв'язок змісту висловлення і позамовної дійсності з погляду мовця, характеризує кожне висловлення. Об'єктивно-модальні значення виражаються морфологічними, конструктивно-синтаксичними, інтонаційно-синтаксичними та лексико-граматичними засобами. Основним засобом експлікації реальної об'єктивної модальності є часові форми дієслів дійсного способу, супровідний засіб – інтелектуальні інтонемі розповідності. Ірреальні об'єктивно-модальні значення можливості та бажальності виражаються формами умовного способу дієслів. Засобами вираження ірреальної модальності необхідності є імператив, форми дійсного й умовного способів дієслів у вторинних значеннях, інфінітивні речення, інтелектуальні спонукальні інтонемі. Ірреальні об'єктивно-модальні значення виражаються конструкціями “модальний модифікатор + інфінітив”, у яких слова з модальним значенням створюють умови для нівелювання модальної “нейтральності” інфінітива.

Суб'єктивно-модальне значення відбиває характер ставлення мовця до змісту повідомлення з погляду ступеня його достовірності (епістемічна

суб'єктивна модальність), відповідності певним стереотипам (аксіологічна суб'єктивна модальність), з погляду необхідності чи бажаності реалізації змісту повідомлення (волітивна модальність). Засобами експлікації суб'єктивно-модальних значень є об'єктно-з'ясувальні структури, вставні конструкції, частки й інтонація як супровідний засіб.

Типовим засобом вираження об'єктивної та суб'єктивної модальностей є об'єктно-з'ясувальні конструкції, які в лінгвістиці часто визначаються як експліцитні висловлення з модусно-диктумною структурою, у яких диктум виступає носієм об'єктивного смислу, а модус – суб'єктивного. Експліцитні висловлення передбачають, з одного боку, реалізацію суб'єктивної оцінки мовцем змісту повідомлення про певні факти дійсності, а з другого – віднесеність висловлення до певного адресата. Така двобічна спрямованість зумовлює особливості організації семантико-прагматичної структури об'єктно-з'ясувальних висловлень та їх мовного оформлення.

З'ясувальність як семантико-синтаксична категорія визначає особливий характер взаємозв'язку опорного слова, в семантиці якого наявна ментальна сема і валентність якого вимагає обов'язкового заповнення об'єктної позиції, та деліберативного компонента з мовленнєво-мисленнєвим значенням.

За семантико-синтаксичними ознаками серед об'єктно-з'ясувальних висловлень можна виділити з'ясувально-суб'єктні (деліберативний компонент співвідноситься з підметом), з'ясувально-об'єктні (деліберативний компонент співвідноситься з додатком), з'ясувально-атрибутивні (деліберативним компонент співвідноситься з означенням). За логіко-семантичними ознаками об'єктно-з'ясувальні висловлення різних типів являють собою об'єктно-з'ясувальні конструкції, оскільки їх деліберативний компонент виконує функцію об'єктного актанта, який заповнює обов'язкову об'єктну позицію предиката, доповнюючи і з'ясовуючи його семантику.

В об'єктно-з'ясувальних висловленнях реалізуються об'єктивно-модальні та суб'єктивно-модальні значення. Носієм суб'єктивно-модального значення є модус, виражений у головній частині експліцитного висловлення.

Носієм об'єктивно-модального значення вважається диктум, реалізований у підрядній частині об'єктно-з'ясувального висловлення.

Структурними компонентами модусу – ядра пропозиційної установки – є суб'єкт, з погляду якого оцінюється зміст деліберативної частини об'єктно-з'ясувального висловлення як достовірний / недостовірний, пізнаний / непізнаний, бажаний, необхідний тощо, і предикат з'ясувальної семантики, що визначає характер суб'єктивної модальності об'єктно-з'ясувального висловлення. Функцію предиката модусу можуть виконувати слова зі значенням відчуття, сприймання, мовлення, мислення, знання, пам'яті, емоційного стану, переживання та ставлення, раціональної оцінки, волевиявлення, бажання тощо.

Структурними компонентами диктуму як логіко-семантичного ядра пропозиції є суб'єкт і предикат, характер зв'язку між якими часто зумовлює визначення відповідного об'єктивно-модального значення висловлення. Супровідними або основними засобами вираження об'єктивно-модального значення деліберативного компонента об'єктно-з'ясувального висловлення є модально марковані сполучники, релятиви, частка-сполучник *чи* й інтонація.

Вставні конструкції, що входять до складу головного або деліберативного компонента висловлення, можуть уточнювати, доповнювати, ускладнювати модальний план об'єктно-з'ясувальних висловлень чи виступати носіями додаткових суб'єктивно-модальних значень.

Епістемічна суб'єктивна модальність являє собою другий модальний рівень експліцитного висловлення, що, нашаровуючись на об'єктивно-модальне значення пропозиції, модифікуючи й увиразнюючи його, найчастіше реалізується в головній частині об'єктно-з'ясувального висловлення і втрачає власну об'єктивну модальність, стаючи носієм оцінки модальним суб'єктом ступеня достовірності, пізнаності / непізнаності змісту пропозиції в цілому чи певного її компонента. Складовими структури епістемічно-модальної ситуації є модальний суб'єкт, об'єкт оцінки (пропозиція) та підстави епістемічної оцінки (інформація, якою володіє модальний суб'єкт).

Урахування суб'єктивного характеру визначення достовірності інформації, викладеної у пропозитивній частині експліцитного висловлення, та об'єктивних параметрів істинності дає підстави для виділення таких типів епістемічних суб'єктивно-модальних значень:

1) епістемічно-модальне значення категоричної достовірності виражає високий ступінь суб'єктивної впевненості мовця у відповідності пропозиції фактам позамовної дійсності. Ступінь об'єктивної достовірності пропозиції недостатній, оскільки висловлення з експлікованою епістемічною модальністю категоричної достовірності формулюються в ситуаціях, які вимагають від мовця переконування реципієнта у достовірності часто неперифікованої інформації;

2) епістемічно-модальне значення достовірності має високий ступінь і суб'єктивної впевненості у відповідності пропозиції дійсному стану речей, і її об'єктивної достатності за умови вираження предиката модусу словами із загальним значенням знання. За умови введення до структури висловлення предиката модусу зі значенням віри ступінь об'єктивної достатності стає наднизьким, оскільки пропозиція таких висловлень є неперифікованою, а ступінь суб'єктивної впевненості в достовірності пропозиції збільшується;

3) епістемічно-модальне значення проблематичної достовірності реалізується у висловленні за умови невпевненості суб'єкта мислення та мовлення в змісті пропозитивного компонента. Базується значення проблематичної достовірності на сумніві в істинності отриманої від певного джерела інформації або на припущенні щодо можливості існування певного стану речей.

Аксіологічна суб'єктивна модальність являє собою другий модальний рівень експліцитного висловлення, що реалізується в головній частині об'єктно-з'ясувального висловлення і втрачає власну об'єктивну модальність, стаючи носієм оцінки модальним суб'єктом ступеня відповідності пропозиції

індивідуальним вимогам, смакам, інтересам чи соціально визнаним стандартам, еталонам.

Експлікація раціональної аксіологічної суб'єктивної модальності відбувається в ситуаціях, коли модальний суб'єкт виражає позитивне, негативне або нейтральне ставлення до змісту повідомлення, зумовлене особистісними мотивами, чи в ситуаціях, коли модальний суб'єкт оцінює зміст пропозитивного компонента висловлення, зіставляючи його із соціально визнаними стереотипами.

Емоційно-оцінне значення аксіологічної модальності реалізується в ситуаціях, типових для вираження задоволення, схвалення, несхвалення, засудження, здивування, побоювання тощо.

Волітивна суб'єктивна модальність становить другий модальний рівень експліцитного висловлення, що реалізується в головній частині об'єктно-з'ясувального висловлення і втрачає власну об'єктивну модальність, стаючи носієм оцінки модальним суб'єктом ступеня необхідності чи бажаності переходу ірреального зв'язку суб'єкта і предиката пропозиції в реальний.

Оптативна волітивна модальність реалізується в ситуаціях, що характеризуються бажанням модального суб'єкта зробити реальною ірреальну ситуацію без залучення адресата висловлення до реалізації цього процесу.

Волюнтативна волітивна модальність реалізується в ситуаціях, для яких типопою є необхідність залучення адресата повідомлення до виконання дій, спрямованих на переведення в реальний стан ірреальної ситуації, описаної у пропозитивній частині висловлення.

Додаток 1

Символи логічних зв'язок та логіко-семантичних змінних

Символи логічних зв'язок

- & - кон'юнкція (лат. conjunctio – зв'язок), читається: “і”
- V - диз'юнкція (лат. disjunctio – розрізнення), читається: “або”
- ~ - заперечення, читається: “ні”, “неправильно, що...”
- - імплікація (лат. implicatio – сплетіння), читається: “якщо, то...”
- ≡ - еквівалентність, читається: “якщо, і лише якщо”

Символи логіко-семантичних змінних

- S_{mod} - суб'єкт модусу
- S_{act pa} - суб'єкт пропозитивної установки
- S_k - суб'єкт комунікації
- S_{dic} - суб'єкт диктуму
- S_{act p} - суб'єкт дії диктуму
- Obj_{rec} - прямий об'єкт (деліберативний об'єкт)
- Obj_{obl} - непрямий об'єкт
- Obj_{dat} - об'єкт у формі давального відмінка
- Obj_{gen} - об'єкт у формі родового відмінка
- P_{mod} - предикат модусу
- P_{dic} - предикат диктуму
- P_{act dic} - предикат дії диктуму

Інваріантні моделі експліцитних висловлень

ВИСЛОВЛЕННЯ З ЕКСПЛІКОВАНОЮ ЕПІСТЕМІЧНОЮ МОДАЛЬНІСТЮ:

1) достовірності

- $E_{\text{дост}}$ = ‘Я знаю, [отже, інформація достовірна], що...’
- $E_{\text{дост}1}$ = ‘Я відчуваю, [отже, я знаю, що є достовірною інформація], що...’
- $E_{\text{дост}2}$ = ‘Я сприймаю органами чуття, [отже, я знаю, що є достовірною інформація], що...’
- $E_{\text{дост}3}$ = ‘Я дізнався, [що є достовірною інформація], що...’
- $E_{\text{дост}4}$ = ‘Я пам’ятаю, [отже, інформація достовірна], що ...’
- $E_{\text{дост}5}$ = ‘Я розумію / зрозумів, що...’
- $E_{\text{дост}6}$ = ‘Я кажу, [що я знаю, що є достовірною інформація], що...’
- $E_{\text{дост}7}$ = ‘[Я знаю, що є достовірною] інформація певного джерела, що...’
- $E_{\text{дост}8}$ = ‘[Я знаю, що] не відповідає дійсності моя інформація, що...’
- $E_{\text{дост}9}$ = ‘[Я знаю, що] X не знає, що...’
- $E_{\text{дост}10}$ = ‘X запитує у мене, [я знаю], що...’
- $E_{\text{дост}11}$ = ‘Я вірю, [що є достовірною інформація], що...’

2) проблематичної достовірності

- $E_{\text{пробл}}$ = ‘Я думаю, що...’
- $E_{\text{пробл}1}$ = ‘Мені здається, що...’
- $E_{\text{пробл}2}$ = ‘Я сумніваюся, що...’
- $E_{\text{пробл}3}$ = ‘Я невпевнений у достовірності інформації певного джерела, що...’
- $E_{\text{пробл}4}$ = ‘Я сподіваюсь, що...’
- $E_{\text{пробл}5}$ = ‘Я боюся, що...’

3) категоричної достовірності

- $E_{\text{кат}}$ = ‘Я впевнений, що...’
- $E_{\text{кат}1}$ = ‘Я кажу, [що я впевнений], що...’

ВИСЛОВЛЕННЯ З ЕКСПЛІКОВАНОЮ АКСІОЛОГІЧНОЮ МОДАЛЬНІСТЮ:

$A_{\text{рац}} 1$ = ‘Добре, що...’

$A_{\text{рац}} 2$ = ‘Погано, що...’

$A_{\text{рац}} 3$ = ‘Байдуже, що...’

$A_{\text{деонт}}$ = ‘Відповідає / не відповідає певним нормам, що...’

$A_{\text{емоц}}$ = ‘Те, що..., викликає у мене почуття...’

ВИСЛОВЛЕННЯ З ЕКСПЛІКОВАНОЮ ВОЛІТИВНОЮ МОДАЛЬНІСТЮ:

1) волюнтативною

$V_{\text{волюнт}} 1$ = ‘Необхідно, щоб...’

$V_{\text{волюнт}} 2$ = ‘Я кажу, [що для мене необхідно], щоб...’

2) оптативною

$V_{\text{опт}} 1$ = ‘Я хочу, щоб...’

$V_{\text{опт}} 2$ = ‘Дай Боже, щоб...’

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ

Аксіологічна модальність – суб'єктивна модальність, що виражає характеристику змісту висловлення з погляду відповідності його системі цінностей модального суб'єкта.

Алетична модальність – значення модального висловлення, що виражається операторами 'дійсно', 'можливо', 'необхідно'.

Аподиктичні висловлення – висловлення, у змісті якого стверджується необхідність існування певних фактів, що є в момент мовлення нереальними.

Асерторичні висловлення – висловлення, у змісті якого стверджується дійсність певних достовірних фактів.

Бажальність – ірреальне об'єктивно-модальне значення, що полягає в бажанні мовця встановити відповідність між змістом неадресованого висловлення й об'єктивною дійсністю.

Висловлення de dicto – експліцитне висловлення, в якому модальні модифікатори характеризують зміст всього висловлення з погляду його достовірності / недостовірності, бажаності, необхідності, ступеня цінності, є носіями суб'єктивної модальності.

Висловлення de re – висловлення, в яких модальні модифікатори вказують на характер зв'язку суб'єкта і предиката, є носіями ірреальної об'єктивної модальності.

Волітивна модальність – суб'єктивна модальність, що полягає у вираженні характеристики змісту висловлення з погляду його необхідності чи бажаності для модального суб'єкта.

Волюнтативна модальність – субкатегоріальне значення волітивної суб'єктивної модальності, що виражає характеристику змісту висловлення з погляду його необхідності для модального суб'єкта.

Гіпотетичність – значення епістемічної суб'єктивної модальності проблематичної достовірності, що формулюється за умов, коли модальний суб'єкт не знає, яким є дійсний стан справ, і пропонує адресатові мовлення

розглянути можливість, що відповідає висловленій гіпотезі, реалізованій у пропозиції.

Делібератив – компонент об'єктно-з'ясувального висловлення зі значенням змісту мисленнєвої-мовленнєвої діяльності, сприйняття.

Деонтична модальність – нормативна модальність, що полягає у вираженні характеристики змісту судження з погляду відповідності його певній системі норм (етичних, естетичних, моральних тощо).

Дескриптивні судження (у логіці) – описові, немодальні судження, суть яких зводиться до ствердження чи заперечення істинності певних фактів дійсності без їх модальної оцінки.

Диктум – суб'єкт і предикат пропозиції, носій об'єктивно-модального значення експліцитного висловлення.

Достовірність – значення епістемічної суб'єктивної модальності, в основу виділення якого покладені знання модального суб'єкта про певні позамовні факти, що дозволяють характеризувати пропозицію як істинну.

Достовірність категорична – значення епістемічної суб'єктивної модальності, що характеризується високим ступенем впевненості модального суб'єкта у відповідності пропозиції дійсному стану речей.

Достовірність проблематична – значення епістемічної суб'єктивної модальності, що характеризується невпевненістю модального суб'єкта в істинності пропозиції.

Експліцитна суб'єктивна модальність – виражена на рівні висловлення лексико-граматичними засобами (головна частина об'єктно-з'ясувальних конструкцій, вставні слова, модальні частки тощо) суб'єктивна модальність.

Експліцитне висловлення – висловлення, що складається з двох частин: модусу як носія суб'єктивного смислу і диктуму як носія об'єктивного смислу.

Епістемічна модальність – модальність, що виражає характеристику змісту висловлення з погляду обізнаності суб'єкта в тому, про що йдеться, достовірності / недостовірності цього змісту.

Імпліцитна суб'єктивна модальність – невиражена лексико-граматичними засобами на рівні висловлення суб'єктивна модальність, значення якої можна визначити з контексту або мовленнєвої ситуації.

Ірреальна об'єктивна модальність – характеристика висловлення, в якому йдеться про стан речей, що є лише потенційно реальним: можливим, необхідним, бажальним.

Модальний суб'єкт – суб'єкт мислення та мовлення, з погляду якого надається модальна оцінка модального висловлення.

Модальні модифікатори – носії модальних значень у висловленнях *de re* (виконують функцію модальних модифікаторів у структурах 'модальний модифікатор + інфінитив').

Модальні оператори (кваліфікатори) - носії модальних значень у висловленнях *de dicto* (виконувати функцію модусних слів, реалізованих у вставних конструкціях).

Модальність – універсальна логіко-граматична категорія, що виражає об'єктивні відношення між суб'єктом і предикатом висловлення як дійсні, можливі, необхідні чи бажані й суб'єктивне ставлення мовця до змісту повідомлення, реалізованого у пропозиції.

Модус – носій суб'єктивно-модального значення експліцитного висловлення, що виражається на семантико-синтаксичному рівні предикатом, який потребує обов'язкового об'єктного поширення, та суб'єктом.

Можливість – ірреальне об'єктивно-модальне значення, що сигналізує про вираження у змісті висловлення інформації про потенційно реальні, можливі факти.

Невпевненість – значення епістемічної суб'єктивної модальності проблематичної достовірності, що формулюється за умов, коли модальний

суб'єкт вважає, що його знання про дійсність недостатні для ствердження істинності пропозиції.

Необхідність – ірреальне об'єктивно-модальне значення, що сигналізує про вираження у змісті висловлення значення обов'язковості, необхідності реакції потенційно реальної дії шляхом впливу на суб'єкт дії певного детермінувального чинника.

Об'єктивна модальність – обов'язкова завжди експлікована характеристика мовного висловлення, що надається з погляду модального суб'єкта і вказує на відношення змісту до дійсності.

Об'єктно-з'ясувальні висловлення – конструкції нерозчленованої структури, що характеризується наявністю семантико-синтаксичних об'єктно-з'ясувальних відношень між окремим словом, окремим компонентом у складі головної частини і підрядною частиною, яка заповнює його інформаційний дефіцит, тлумачить опорне слово і є предикатним актантом з об'єктним значенням.

Оптативна модальність – субкатегоріальне значення волітивної суб'єктивної модальності, що виражає характеристику змісту висловлення з погляду його бажаності для модального суб'єкта.

Перформатив – висловлення, в якому поєднуються елементи кодування певної дії і сама дія, тобто вимовляння такого висловлення є його ж дією.

Прагматика – аспект семіотики, що розглядає відношення між мовцем та знаком.

Пресупозиція – вихідні знання, якими володіє мовець.

Проблематичні висловлення – висловлення, у змісті яких йдеться про можливість існування певних фактів.

Пропозиційна установка – змінний компонента висловлення, що виражає суб'єктивне ставлення мовця до змісту повідомлення. Ядром пропозиційної установки є модус.

Пропозиція – стабільний, константний семантичний компонент висловлення, що виражає відношення змісту повідомлення до дійсності, ядром якого є диктум.

Реальна об'єктивна модальність – характеристика змісту висловлення як реального в момент мовлення або такого, що реально існував у минулому чи існуватиме в майбутньому, надається за умови встановлення між предикатом і актантами у висловленні відношень реальності.

Семантика - аспект семіотики, пов'язаний з відношеннями знаків до об'єктів дійсності, а також з системним відношенням знаків як носіїв певного змісту.

Синтактика – аспект семіотики, пов'язаний з формальним і змістовим відношенням між знаками.

Суб'єктивна модальність – ставлення мовця до змісту повідомлення з об'єктивно-модальним значенням, оцінка його з погляду ступеня достовірності, відповідності певним стереотипам, зокрема, естетичним, етичним, моральним тощо, які сприймаються суб'єктом як актуальні, з погляду необхідності чи бажаності реалізації змісту повідомлення.

ЗМІСТ

ВСТУП

РОЗДІЛ I. Теоретичний та практичний аспекти семантико-прагматичного аналізу мовних явищ

Література.

Запитання для самоконтролю.

РОЗДІЛ II. Модальність як логіко-граматична категорія

1. Історія дослідження модальності.

2. Основні положення модальної логіки та їх вплив на теорію досліджень мовної модальності.

3. Субкатегоріальні значення мовної модальності та особливості їх визначення

4. Об'єктивна модальність як складова предикативності та засоби її вираження

5. Особливості експлікації суб'єктивно-модальних значень у висловленні

Література.

Запитання для самоконтролю.

РОЗДІЛ III. Реалізація суб'єктивно-модальних та об'єктивно-модальних значень у структурі об'єктно-з'ясувальних висловлень

1. Особливості структури об'єктно-з'ясувальних висловлень.

2. Реалізація суб'єктивної та об'єктивної модальності в об'єктно-з'ясувальних висловленнях.

2.1. Модус як суб'єктно-предикатний центр суб'єктивно-модального компонента об'єктно-з'ясувального висловлення.

2.2. Диктум як суб'єктно-предикатний центр пропозиції.

3. Вставні одиниці у структурі об'єктно-з'ясувального висловлення.

Література.

Запитання для самоконтролю.

РОЗДІЛ VI. Семантико-прагматична структура експліцитних висловлень

1. Об'єктно-з'ясувальні висловлення з експлікованою суб'єктивною епістемічною модальністю.

2. Об'єктно-з'ясувальні висловлення з експлікованою суб'єктивною модальністю.

3. Об'єктно-з'ясувальні висловлення з експлікованою суб'єктивною волітивною модальністю.

Література.

Запитання для самоконтролю.

Додатки

Словник термінів

Зміст